

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**HAKAS TÜRKÇESİNE AİT ALTIN ARIĞ
DESTANI'NIN SÖZ VARLIĞI**

Duygu ÖKSÜZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

OCAK-2021

ankara

HBM

**HAKAS TÜRKCESİNE AİT ALTIN ARIĞ DESTANI'NIN SÖZ
VARLIĞI**

Duygu ÖKSÜZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Duygu ÖKSÜZ

14.01.2021

HAKAS TÜRKÇESİNE AİT ALTIN ARIĞ DESTANI'NIN SÖZ VARLIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Duygu ÖKSÜZ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2021

ÖZET

Dil, bir milletin kültürüne tutulan aynadır. Toplumun sosyal ve kültürel unsurlarını içermesinin yanı sıra kültürel özelliklerinin nesilden nesile aktarılması ve toplumların kendini ifade edebilmesi dil sayesinde olur. Dil, kendisini oluşturan sözcüklerle somut kimliğe bürünmektedir. Söz varlığı bu sözcüklerin toplamıdır ve bu sözcükler toplumuna ışık tutmasıyla oldukça önemlidir. Türk toplulukları zengin dil hazinesine sahiptir. Çeşitli lehçeler konuşarak geniş coğrafyalarda yaşayan Türklerin dilsel öge zenginliğini edebî tür değeri yüksek olan destanlarda görmekteyiz. Çalışmanın konusunu oluşturan Altın Arığ Destanı, Hakas Türklerinin dilsel zenginliğini ortaya koymasının yanı sıra Hakas Türklerinin sosyo-kültürel yaşamı hakkında da bilgi veren önemli bir destandır. Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü giriş bölümüdür. Bu bölümde çalışmanın önemi, amacı, sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Hakas Türklerinin adı, tarihi, sosyal ve ekonomik yapıları, demografik durumu, alfabesi ve edebiyatı ile ilgili tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Altın Arığ Destanı'nın üzerinde yapılan çalışmalara, Hakas Türkçesindeki yerine, konusuna ve içinde sakladığı motiflere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Altın Arığ Destanı'nın sözcük türleri esas alınarak yapılan söz varlığı incelemesi yer almıştır. Destanda yer alan sözcükler, alfabetik sıralama ile anlamlarına yer verilerek fişleme yöntemiyle tasnif edilmiştir. Bu sözcüklerin destanda ne kadar kullanıldığını ifade eden kullanım sıklıkları da herbir sözcüğün yanında belirtilmiştir. Beşinci bölüm bu çalışmanın sonuç bölümüdür ve söz varlığını oluşturan sözcük türlerinin karşılaştırmasının ve analizinin yorumlandığı bölümdür. Hakasların kelime dağarcıklarının geniş olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve Altın Arığ Destanı'nın Türk dilinin gücünü, zenginliğini yansıttığı ortaya çıkmıştır. Saptanan tüm sözcüklerdeki çeşitlilikle Türk dilinin geniş söz varlığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Bilim Kodu : 30103

Anahtar Kelimeler : Hakas Türkçesi, Söz Varlığı, Kullanım Sıklığı, Altın Arığ Destanı

Sayfa Adedi : 141

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

Öğrenci : 0000-0002-4205-1485

ORCID

THE WORD PRESENCE OF THE ALTIN ARIĞ EPİC OF KHAKAS TURKISH

M.Sc.Thesis

Duygu ÖKSÜZ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January 2021

ABSTRACT

Language is mirror that reflects the culture of a nation. In addition to the social and cultural elements of the society, the transfer of cultural characteristics from generation to generation and the ability of societies to express themselves are thanks to language. Language assumes itself to have a concrete identity with the words that form it. The word presence is the sum of these words and it is extremely important as these words shed light on the society. Turkish communities have wealthy language treasures. The richness of the linguistic elements of Turks, who lived in wide-range geographies and spoke various dialects, can be noticed in many epics with highly valuable literary genres. The Altın Arığ Epic, which is the subject of this study, is an important epic that provides valuable information about the socio-cultural life of Khakas Turks as well as revealing the linguistic richness of Khakas Turks. The first part of the study, which consists of five parts, is the introduction. In this section, the importance, purpose and limitations of the study are mainly emphasized. In the second part, introductory information about the name, history, social and economic structures, demographic status, alphabet and literature of Khakas Turks are given. In the third part, this study includes the research or studies that are done on Altın Arığ Epic about its subject, its place in Khakas Turkish and the motifs it conceals. In the fourth part, this study gives the analysis of the word presence based on the types of the words that take place in the Altın Arığ Epic. Moreover, the words in the epic have been classified in alphabetical order by using the method of filing. The frequency of usage, which expresses how these words are used in the epic, is also indicated next to each word. The fifth part of this study is the conclusion part and it is the part where the comparison and analysis are interpreted about the word presence that are made of from the types of words. As a result, it has been concluded that the extensive vocabulary and also it has been revealed that the Altın Arığ Epic reflects the power and richness of the Turkish language. Further, it is expected that the diversity in all the words are determined will contribute to reveal the extensive vocabulary of the Turkish language.

Science Code : 30103

Key Words : Khakas Turkish, Altın Arığ Epic, word presence, frequency of use

Page Number : 141

Supervisor : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

Student ORCID ID : 0000-0002-4205-1485

TEŞEKKÜR

Çalıőmam süresince hiçbir yardımını esirgemeyen, değerli katkılarıyla beni her zaman en doğruya yönlendiren saygıdeğer danıőmanım Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'a, desteklerini esirgemeyen hocalarıma, her zaman destek olan sevgili aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teőekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. HAKAS TÜRKLERİ.....	3
2.1. Hakas Adı.....	3
2.2. Hakas Türklerinin Tarihi.....	4
2.3. Hakas Türklerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları.....	7
2.4. Hakas Türklerinin Demografik Durumu.....	8
2.5. Hakas Türkçesi.....	9
2.6 Hakas Türklerinin Alfabeti.....	11
2.7 Hakas Türklerinin Edebiyatı.....	13
3. ALTIN ARIĞ DESTANI.....	17
3.1. Altın Arığ Destanı'nın Konusu ve Motifleri.....	20
3.2. Altın Arığ Destanı'nın Hakas Türkçesindeki Yeri.....	28
3.3. Türkiye'de Altın Arığ Destanı Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	28
4. HAKAS TÜRKÇESİNE AİT ALTIN ARIĞ DESTANI'NIN SÖZ VARLIĞI..	33
4.1. Söz Varlığı.....	33
4.1.1. İsimler.....	34
4.1.2. Sıfatlar.....	41

	Sayfa
4.1.3. Zamirler.....	50
4.1.4. Zarflar.....	51
4.1.5. Edatlar.....	62
4.1.6. Bağlaçlar.....	63
4.1.7. Ünlemler.....	63
4.1.8. Fiiller.....	63
4.2. Çoktan Aza Kullanım Sıklığı.....	80
4.2.1. İsimler.....	80
4.2.2. Sıfatlar.....	88
4.2.3. Zamirler.....	97
4.2.4. Zarflar.....	98
4.2.5. Edatlar.....	109
4.2.6. Bağlaçlar.....	110
4.2.7. Ünlemler.....	110
4.2.8. Fiiller.....	110
5. SONUÇ.....	129
KAYNAKLAR.....	133
EKLER.....	137
EK-1. Hakasya Cumhuriyeti.....	138
EK-2. Hakasya Cumhuriyetinde Yaşayan Etnik Unsurların Nüfus Oranları.....	139
ÖZGEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

ö. is.

uz. ölç.

yy

Açıklamalar

özel isim

uzunluk ölçüsü

yüzyıl

1. GİRİŞ

Güney Sibiryaya Türk lehçelerinden birisi olan Hakas Türkçesine ait Altın Arığ Destanı'nın sözcük türleri esas alınarak yapılan söz varlığı incelemesi çalışmanın ana konusudur.

Hakaslar; merkezi Abakan şehri olan ve Güney Sibiryaya'da yaşayan Türk boylarından birisidir. Dilleri, Türk dilinin Güney Sibiryaya grubuna dahildir ve Uygur Türkçesine yakın bir dille konuşur.

Hakas Türklerinin edebiyatı zengin mahsullerle doludur fakat Ruslar tarafından azınlık konumuna düşürülen Hakasların dilleri zamanla unutulmaya başlanmıştır ve bu durum dilde boşluk yaratmıştır. Dilde açılan boşluklar, çok önemli söz varlığının da unutturulmasından kaynaklanır. (Akı, 2001: 1). Bu durumu engellemek için Hakas Türkleri ve edebiyatları üzerine yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Hakas Türklerinin kültürel hayatına ışık tutan ve bu çalışmanın ana kaynağı olan, Fatma Özkan tarafından hazırlanan *Altın Arığ Destanı* (1997) adlı çalışmadır. Altın Arığ Destanı'nın Türkiye Türkçesine aktarımıyla büyük öneme sahiptir.

Hakasların sözlü edebiyat ürünlerinden destanlar, toplumunun tüm özelliklerini yansıtmasıyla büyük değer taşımaktadır. Hakas Türklerinin en önemli destanlarından biri diyebileceğimiz Altın Arığ Destanı üzerine sözcük türleri incelemesinin yapılmamış olması ve Hakas Türklerinin unutulmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olması bu çalışmayı gerekli kılarak Hakas Türkçesinin söz varlığına bir nebze katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Altın Arığ Destanı'nda yer alan sözcüklerin tam karşılıkları sözlükler yardımıyla belirlendikten sonra metinden hareketle sözcük türleri incelemesi yapılmıştır. Bu sözcükler Microsoft Office Word programına kaydedildikten sonra kullanım sıklığını belirlemek için aynı program üzerinden kelime fişleme defteri oluşturulmuştur. Kelimeler bu program üzerinden tek tek girilmiştir. Böylelikle kullanım sıklığı tespit edilen kelimeler program üzerinden bulunarak işaretlenebilmiştir. Kelimelerin eş seslilik özelliğine dikkat edilerek her kelime anlamına göre görevlerine ayrılmıştır ve kelime sıklıklarında da yine bu eş seslilik özelliğine oldukça dikkat edilmiştir. Sözcük türlerine ayrıştırılan kelimelerde alfabetik sıralamaya dikkat edilmiştir.

Destan üzerine konuşma dilinden malzeme toplamak amacıyla kişilere erişim; zaman, maliyet açısından güç olacağı için çalışma yalnızca yazılı kaynaklardan elde edilen bulgularla sınırlandırılmıştır. Çalışma esnasında Rusça birinci elden kaynaklardan yararlanılmadıysa da bu eserlerin kaynak olarak kullanıldığı eserlerden yararlanmaya özen gösterilmiştir. Metnin hacimli olması ise söz varlığı incelemesini sözcük türüyle sınırlandırmayı gerekli kılmıştır.

Çalışma, unutulmaya yüz tutmuş ve adı dillerden silinmek üzere olan Altın Arığ Destanı'na dikkat çekmesi Hakas Türkçesi'nin söz varlığının yanında aynı zamanda Türk dillerinin genel söz varlığının belirlenmesine katkı sağlaması ve kendisinden sonrakilere yardımcı olabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

2. HAKAS TÜRKLERİ

2.1. Hakas Adı

Kaynaklarda (bilhassa Rus etnografya edebiyatında) Minusin, Abakan, Sibiry Türkleri veya Tatarları isimleriyle anılan Hakaslar, Kırgız grubu olarak nitelendirilebilecek Sibiry bölgesinde yaşayan bölgenin en eski Türk halklarından (Çavdar, 2010: I). Çin kaynaklarında VIII- IX. yy'larda yaşadığına dair bulgulara rastlanan Hakas Türklerinin atasının Yenisey Kırgızları olduğu gözlemlenmiştir, bu bulgu Hakas tarihinin ne denli köklü bir maziye haiz olduğunu kanıtlar niteliktedir (Eberhard, 1942: 233'ten aktaran Rasonyi, 2008: 49). 1727 yılında İmparatorluk Rusya ile Qing İmparatorluğu arasında imzalanan Bura Anlaşması (Kyakhta) ile bölgenin Rusya'ya bırakılmasının akabinde bölgede bulunan halklara "Tatarlar" ismi verilmiştir. Kendilerini Tatar olarak gören Hakaslar için (Çavdar, 2010: 11; Şahin, 2002: 1258). 1917 yılında yaşanan Rus devrimiyle Hakas adı teklif edilmiş, 1923 yılına gelindiğinde resmî olarak kabul edilmiştir. M.Ö.IX. yy'a ait Çin kaynaklarındaki verilerde "Kırgız" kelimesinin "Heges" ve "KieKiaSe" kelimelerine tekabül ettiği görülmektedir (Orkun, 1987). Devlet'e göre (2002:59-60) Hakas Türklerinin isim referansını "Heges" lafzı meydana getirmektedir. 6. yüzyıla ait Çin kaynaklarında Kırgız sözü "Hia-kia-sseu" şeklinde yer bulmuş ve Hakas Türklerinin atalarının Kırgızlar olduğu belirtilmiştir. VI. yüzyılda kaleme alınmış Bizans kaynaklarında "Kherkhir" olarak zikredilen Hakas Türklerinin adı VIII. yüzyıl Tibet yazılarında "Hir-kis", "Hir-tis", "Kher-ged" gibi adlarla yer almaktadır (Drompp, 2002: 397). Fakat adlandırma hususundaki yaşanan değişimin salt etimolojik ve tarihsel arka planının yanında bilhassa kültürel bağları zayıflatarak millî birlikteliği yok etme amacı güdüldüğü ifade edilmektedir. M.Ö. II. yüzyıla kadar uzanan Hakas tarihi içerisinde "Hakas" kelimesinin oluşumu üç döneme ayrılmaktadır (Deliömeroğlu, 1996: 1). I. dönem Hun ve Kırgız Devletleri dönemini kapsamaktadır ki bu dönemde Hakaslara Yenisey Kırgızları adı verilmiştir. (M.Ö. II. yy-M.S. XIII. yy.) İkinci dönemi Hooray Devleti (XIVXVIII. yy) oluşturur ve bu dönemde Hakasların diğer Türk milletlerine nazaran kendilerine has hasletleri meydana gelmiştir. Üçüncü dönem, Rus istilasındaki dönemdir ve 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayan Sovyetler devrinde daimi ve bilinçli yapılan propagandalarla Hakaslar, yeni bir kimlik etrafında toplanmıştır. Geleneksel yaşantıları içerisinde

sözlü kültür ile yaşamaya devam eden Hakasların kendilerine has yazılı bir kültür ve tarihleri yoktur (Katanov, 2000). Hakasya, Sayan-Altay Dağları'nın arasındaki platonun bir kısmına verilen isimdir. Bu sebeple Hakaslar kendilerini "Dağ Halkı" olarak adlandırmaktadırlar. Sözlü geleneğin ağır bastığı Hakaslarda efsanede geçen Hakasların atasının dağ iyesinin kızıyla evlenmesi Hakasların da onların evlatları olma inancı yaygındır. Bu yüzden Hakaslar için dağlar, kutsal sayılacak kadar önemlidir.

2.2. Hakas Türklerinin Tarihi

Güney Sibirya'nın merkezinde Abakan Irmağı ve pek çok sayıdaki kollarının vadisinde Çulım Irmağı'nın yukarı kısmında; Yenisey'in orta mevkilerinin sol kesiminde bulunan Hakas Cumhuriyeti yaklaşık olarak 61.900km²'lik bir alanda bulunmaktadır. "Büyük Türk kütlesinden uzak düşen Hakaslar, Güney Sibirya'da yaşamaktadırlar. Eski Türk dinine inanan Hakasların bir kısmı, XVII. yüz yılda, Rusların yurtlarını işgalinden itibaren zorla Hristiyanlaştırılmıştır. Ancak Hristiyanlığı kabul eden Hakas Türklerinin çoğu, eski inançlarını yaşatmaya devam etmiştir. Bu sebeple, Hakas destanları, eski Türk inançlarının derin izlerini taşımaktadır. Yazılı edebiyatları geç teşekkül etmesine rağmen Hakaslar, maddi ve manevi kültür unsurlarını sözlü edebiyat ürünleri içerisinde yaşatarak bugüne kadar ulaştırmışlardır" (Özkan, 1997). Evvela Krasnoyarsk Krayı bünyesindeyken, 1991 yılında Kray'dan koparak ayrı bir cumhuriyet statüsüne kavuşan Hakasya Cumhuriyeti kuzey ve doğuda Krasnoyarsk Krayı, batıda Kemerova Oblastı, güney ve güneybatıda Dağlık Altay Cumhuriyeti ve güneyde Tuva Cumhuriyeti ile sınır komşusudur. Sovyet Rusya'nın kurulması neticesinde Sovyetlere bağlı, özerk statüye sahip olan Hakas Türkleri Sovyetlerin dağılması akabinde Rusya Federasyonu içerisinde cumhuriyet yönetimi ile varlığını sürdürmektedir (Anderson, 2002: 341). Hakas orijinleri ve tarihleri hakkında çok çeşitli efsaneler bulunmakta ve sözlü geleneğe bağlı olan millette bu efsaneler yaygın olarak kabul görmektedir (Dağ Halkı Efsanesi ve Borus Han Efsanesi). Hakasya'nın başkentinin ismine dair çeşitli rivayetler olmasına karşın ismini Abakan Irmağı'ndan aldığı yaygın kanıdır. Abakan Irmağı ile Yenisey Irmakları'nın kesiştiği yerde kurulmuş olan Sibirya'nın en büyük ırmaklarından biriyle anılan şehrin "ayı kanı" anlamına gelen Abakan isminden geldiği de rivayet edilmektedir. Sagay efsanesine göre burada eski zamanlarda çok

ayı olduğundan Abakan (Köprülü, 1942: 205) adıyla anılmıştır. Hakasların yaşadığı Sagay bozkırları, Türk kültürünün derin izlerini taşımaktadır. Sagay’da elde edilen yapıtlar arkeoloji terminolojisinde “Minusin Asâr-ı Atıkası” şeklinde isimlendirilmiştir. Minusin kültürü ise Milattan önce üç bine kadar varlığını gösteren kadim bir kültürdür (İnan,1968: 51). Hakas Türklerinin mensubu olduğu Kırgızlar tarihinin erken dönemlerinde M.Ö. II. yüzyılda Hunlara tabi oldukları, M.S. 4. yüzyıl ile birlikte Çinlilerle yakın ilişkiler kurmaya başladıkları verilerine ulaşılmıştır. VI. yüzyılda Göktürkler ile yaşanan egemenlik çatışması neticesinde topluluk VIII. yüzyılda Yenisey Irmağı ile Sibiryaya arasındaki bozkırlarda kısmen bağımsız statü elde etmiş, 758 yılında Uygur Türklerine bağlı hâle gelmiştir. 840 tarihinde Uygurların yıkılması sonucu oluşan iktidar boşluğundan yararlanan Kırgızlar egemenlik alanlarını güneyde Gobi Çölü ile batıda İrtiş Irmağına kadar genişletmişlerdir. Zamanla kuzeye doğru çekilen topluluk çeşitli menfi şartların da neticesinde VIII. yüzyıl sonunda Moğol hâkimiyetini tanımıştır (Şahin 2002: 1258). Hakasya 1380 yılı sonrasında Altın Ordu Devleti ile bu devletin yıkılışı sonrasında kurulan beş hanlıktan olan Sibir Hanlığının varlığını kabul etmiş ve bağlanmıştır. Birtakım devletlerin iktidarının kabulünün devamında tarihsel süreçte 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Sovyetlere bağlı hâle gelmişlerdir. Devrimden sonra Hakas Türkleri Abakan Tatarları adını terk etmiş Hakas kelimesini benimsemiş, tarihsel zaman çizgilerini M.Ö. II. yüzyıla kadar dayandırmışlardır. Yenisey bölgesinde bulunan topraklara da Hakasya ismi önerisinde bulunulmuş, tez Sovyet yönetimince önce kabul edilmemiş olsa da Hakasya özerkliğini ancak 1930’da elde etmiştir. 1990 tarihinde Sovyetlerin dağılmasıyla başlayan bağımsızlık sürecinde devletin bünyesinde bağlı olarak yaşayan topluluklar bağımsızlıklarını kazanmışlar ve bu dönemde Hakas Türklerinin yaşamış olduğu bölgede Hakas Cumhuriyeti olarak Rusya Federasyonu’na bağlı 21 cumhuriyetten birisi olarak özerk bir yönetim kurulmuştur. 13 Mayıs 2000 tarihinde de Hakasya, Sibiryaya Federal Orkluğu’na dâhil olarak Rus yerleşim merkezi hâline gelmiştir (Şahin, 2002: 1259). XVII. yüzyıldan itibaren Rusların bölgeyi işgali Çar Peter döneminde Abakan ırmağı kıyısındaki kalenin inşasıyla bölgeye yerleştirilen Rus halkı (iskân politikası) ile bölgenin yerlisi Hakaslar bölgede bugün azınlık haline gelmiştir. Ünlü Hakas tarihçisi –aynı zamanda kendisi de bir Hakas- Katanov Hakas tarihi hakkında “Sibiryaya Bölgesi’nde

Krasnoyarsk'tan Sayan dağlarının en yüksek noktalarına kadar uzanan geniş bozkırlarda çoğunun kendini Tatar saydığı ve aslında birbirinden dil bakımından az çok ayrılan birçok Türk boyu yaşamaktadır. Hakaslar da bu boylardan biridir. Diğer Sibiry Türklerinde olduğu gibi Hakasların da gelişmiş bir yazılı edebiyatı yoktur. Bunların hakkındaki tarihi bilgilere zengin ve orijinal sözlü edebiyatlarından ulaşılmaktadır” (Katanov, 2000: 195). Yazılı edebiyatın durağanlığının tam tersi yönde zengin bir sözlü kültüre sahip olan Hakasların tarihsel serüveni dahi bu efsaneler ışığında yorumlanmaktadır. Tonyukuk kitabesinde de adı geçen “Köygen” tepesi hem önemli bir efsaneye konu olmuş hem de Hakasların kökenine dair yaygın bir inanişaya temel oluşturmuştur. Tepeye dair efsaneye göre; hiçbir şeyden korkmayan Kırgız milleti tanrılara karşı işledikleri günahlar neticesinde cezalandırılır ve tufana tutulur. Yalnızca Borus olacakları farkına vararak kendine dağın doruğunda korunaklı bir alan inşa ederek tufandan kurtulur. Yaptığı gemiye dünyadan topladığı canlıları ve aile üyelerini de alıp kırk gün kırk gece sularla kaplı dünya üzerinde dolanan Borus, kırk birinci günün sonunda Sayan Dağları civarında birini görüp orada durmuş ve yeryüzünde hayat bu noktada yeniden başlamıştır. İnanışaya göre Borus’un gemisinin indiği dağ Köypa ve Borus tepeleri olmakla birlikte Hakaslar bu kutsal saydıkları insanın yani Borus’un çocukları olarak çoğalmıştır (Butanev, 200: 58-59). Anlatılan efsanenin Nuh peygamberin oğlu Yasef anlatısına olan benzerliği dikkat çekmektedir. Hakas halklarının Kırgızlara dayandığına dair çeşitli efsaneler söz konusudur. Bu efsanelerden birine göre (Şorlar ve Çulımlar) Hakasların yaşadığı coğrafyada geçmişte Kırgız at yetiştiricileri yaşamaktayken zamanla bu topraklarda ağaçların büyümesiyle oluşan görüntünün şeytanın boynuzu olduğuna inanan Kırgızlar uzak güney bölgelerine göç etmiştir. Küçük bir kesim göç etmeyi reddederek bulunulan bölgede ikamet etmeye devam ederek Hakasların atası olmuştur (Buntanev, 2001: 29-30). Tarihi folklor araştırmalarına göre Hakas topraklarının Rusya’ya dâhil edildiği süreçte Orta Yenisey vadisinin yerli halkına “Hooray” denilmekteydi. Bu etnonim Hakas-Minusinsk bölgesini ve halkını açıklamak amacıyla 17 ve 18. yüzyıl yazılı metinlerinde zikredilen “Hongoray” adının çekimli halinden meydana gelmektedir. Türk kültürüne ait en kadim arkeolojik buluntuların mühim bir kısmı günümüz Hakas Türklerinin yaşadığı yerlerde saptanmıştır (Özkan, 1997). Çeşitli devletlerin bünyesinde varlığını devam

ettiren, kökeni Kırgızlara dayandırılan bilhassa Rusların olumsuz etkilerine maruz kalan Hakas milleti günümüz Krasnoyarsk Muhtar Cumhuriyeti'ne bağlanmış olup, halen bu idari yapı devam etmektedir. Çeşitli ağız ve lehçeleri konuşan Güney Sibiryalı Türk halklarından olan millet Hakas, Sagay, Kaça, Beltir, Şor Türklerinden meydana gelmektedir. Bu çeşitliliğin en temel gerekçesi yaşanan bölge içerisindeki Türk milletlerinin zaman içerisinde birbirleri ile çeşitli bağlar kurmasıdır. Hakas halkının tarihsel süreçte Türklerin kadim dini inanışı olan Şamanizm inancını sürdürdükleri kendi içlerinde dinlerine “Akçağan” dini ismini vermişlerdir. “Aktarı” anlamına gelen kelime Türklerin “Göktarı” inancının isim etimolojisi ile paralellik göstermektedir. Pek çok Türk devletinde “gök” kavramının “ak” sözcüğü ile karşılandığı bu sebeple “Akçağan” ifadesinin “Göktarı” anlamı taşıdığı yargısına ulaşılmaktadır. Dini ve tarihsel çizgisinde Hakasların pek çok noktada Türk kültürü ile olan bağlarını yitirmediği bugünkü şartlar dâhilinde de sürdürdüğü gözlemlenmiştir.

2.3. Hakas Türklerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları

Güney Sibirya'nın merkezinde, Abakan Nehri ve kollarının bulunduğu vadide bulunan Hakasya Cumhuriyeti, geçmişteki canlı sözlü geleneğini yitirmiş olsa da günümüzde halen zengin bir sözlü kültür çerçevesi dâhilinde siyasi ve toplumsal yaşamını sürdürmektedir (Killi, 2008). Toplumsal yaşamlarının önemli parçası olan sözlü kültürel unsurlar hem halkın yaşayışından etkilenerek şekillenmekte hem de yaşam tarzının vazgeçilmez bir unsuru olarak önemini korumaktadır. Sibirya'nın zor iklimi, doğal felaketler, tabiat olayları, yaşanan kabileler arası çekişmeler gibi menfi durumlar kendini yetersiz hissedilen Hakasların bu eksikliği gidermek için çözümünü tabiatın ruhani mitlerinde ve sakinleştirici etkisinde aradıkları görülmektedir. Toplumsal hayatın önemli bir parçası olan bu inanışlar toplumun dil durumunu da etkilemiştir. Hakas coğrafyası kömür, mermer, demir, altın gibi yeraltı kaynakları bakımından zengin bir mevkidedir. Ormanlık alanların işlevsel kullanımıyla kereste işletimi de yaygın bir ekonomik uğraş alanıdır. Ekonomik olarak tarım ve hayvancılığın önde olduğu Hakas Cumhuriyeti'nde bitki üretimi de ülke ihtiyacını karşılayacak düzeydedir. Hayvancılıkta koyun ve keçi hayvancılığı ağırlıklı olmak üzere küçükbaş hayvan yetiştiriciliği söz konusudur. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin genel özelliklerinden olan tarım ve hayvancılığa dayanan bir başka deyişle

birincil ekonomik faaliyet sayılan bu ekonomi ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında bilgi vermektedir. 1800'lü yıllardan beri bakır madenciliği de gelişimini sürdürmektedir. Konum olarak Abaza ve Teya'da demir rezervleri bulunsa da, yukarı Çulım'da altın, Çemogrosk'ta kömür, Aksiz'de barit madeni çıkartılmaktadır. Bölge ayrıca bakır ve tungsten bakımından da önem arz etmektedir. Zengin bir yeraltı ve doğal kaynaklara sahip Hakasya topraklarının verimli olduğu görülmektedir (Killi, 2009). Matematiksel olarak küçük sayılabilecek bir toprak parçasına sahip olan Hakasya'da 324 tane ırmak vardır su ve su ürünlerinin de ülke içerisinde ekonomik payı olduğu görülmektedir. Ekonomik geçim olarak da daha önce bahsedildiği gibi tarım, hayvancılık ve kerestecilik ilk sırayı almaktadır (Zaloğlu, 2011: 43-44; Çavdar, 2010: 15-16). Çeşitli kültürel öğelere sahip Türk milletlerinin bir araya gelerek bir devlet teşekkül ettiği Hakas Cumhuriyeti'nde birleşen Türk milletlerinin farklı etnik ve kültürel izleri varlığını kısmi de olsa devam ettirmiştir. Gerek Rus egemenliği gerek Moğol egemenliği gibi yabancı milletlerin etkileri gerekse Türk kültürünün farklı kollarının varlığı Hakasların yaşayışları ve kültürel eserlerini doğrudan etkilemiş ve şekillendirmiştir. Sözlü kültürün ağırlıklı olduğu Hakaslarda efsaneler ve mitler oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

2.4. Hakas Türklerinin Demografik Durumu

18. yüzyılın sonlarına doğru 5000-6000 arası değişen nüfus oranına haiz olan Hakas Türkleri 1890 yılında sayısal olarak 30.000'e ulaşmıştır. Sovyetler döneminde bölgenin sanayileşmesi ve harici bölgelerden yaşanan göçlerin artışı Hakas coğrafyasında Hakas Türklerinin oranını yüzdesel olarak azaltmıştır (Malkoç, 2018). Bir bakıma iskân siyaseti olarak adlandırılabilir bu durum Hakas Türkleri açısından olumsuz durumlardan birisidir. 2010 tarihli nüfus sayımında Hakasya'nın toplam nüfusu 532.403 olarak belirlenmiştir. Milliyet beyanında bulunan kişi sayısı ise 523.714 kişidir. Hakasya toprakları dışında hayatını sürdüren Hakas Türklerinin toplam sayısı ise 16.379'dur (Zaloğlu, 2011: 43-44; Aktaş, 2012:1). Nüfus sayımı döneminde Hakasya'da nüfusun milliyetlere göre dağılımı şu şekildedir: Ruslar 427.647 nüfus sayısı ile %81,7 oranına, Hakaslar 63.643 nüfus sayısı ile % 12,1 oranına, Almanlar 5976 nüfus sayısı ile % 1,1 oranına, Ukrayna 5039 nüfus sayısı ile % 1,0 oranına, Tatarlar 3095 nüfus sayısı ile %0,6 oranına, Şorlar 1150 nüfus sayısı ile % 0,2 oranına sahiptir. Zaman içerisinde Rusların uyguladıkları politikalar

gereği var olan bu topraklar içerisinde azınlık konumuna düşen Hakaslar, ekseriyetle ülke içerisindeki yoğunluklarını yitirmeye başlamıştır. Deliömeroğlu'nun (1997) yaptığı araştırmada Rusların yıllara göre var olan topraklardaki nüfus artış hızının Hakaslardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Türk tarihinin en eski boylarından olan Hakas, tarih sahnesine M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren çıkmış olsa da tarihleri net bilinmemekle birlikte 2000 yıldan fazla bir zamandır yaşadıklarına dair etnografik veriler söz konusudur. Hakaslar, "Aal" adı verilen köylerde yaşamaktadırlar ve bu köy teşekkülü içerisinde akrabalık bağlarını korudukları görülmektedir. Hakasya toprakları içerisinde 1 üniversite, 269 ortaokul ve 7 anaokulu bulunmaktadır. Bu durum 100 bine yakın öğrencinin örgün eğitime dâhil olduğu Hakasya'nın eğitim alan genç neslinin demografik özelliklerini ortaya koymaktadır. Hakasya 5 şehir (Altay, Askiz, Bey, Bograd, Ordjonikidze, Taştıp, Ust'-Abakan, Şira), 13 şehir formatında köy ve 248 köyden meydana gelmiştir. İdari merkez Abakan şehri olmak üzere 61,9 bin km²lik kapsayan Hakasya Cumhuriyeti'nin genel nüfusu 2002 yılı verilerine göre 546 072 kişiden oluşmaktadır. Genel nüfusun %80,28'ini Ruslar oluşturmakta, yerli nüfus bütün Cumhuriyet' in genel nüfusunun ancak % 11,98'idir (65.421 kişi) (Killi, 2008: 23). Sayısal verilerin de ortaya koyduğu üzere Hakasya içerisindeki Hakas halkı zamanla azınlık konumuna gelmiş bilhassa parlamento içerisindeki milletvekili sayılarında da bu niceliksel durum yaşanmaktadır.

2.5. Hakas Türkçesi

Yazılı kültürden ziyade sözlü kültür geleneği çerçevesinde de gelişmiş bir edebiyata sahip olan Hakasların edebî dili 1917'de yaşanan Büyük Ekim Sosyalist devrimi sonucunda şekillenmiştir. 1920'li yıllarda gazete, tiyatro, yayınevleri, dernekler ve köylerde kurulan okul çalışmalarıyla dilin toplumsal bağlamda oluşması ve yaygınlaştırılması çalışmaları sürdürülmüştür. Oğuz ve Uygurlar ile de yakından ilişkili olan dilin Kırgızlar ile olan genetik ortaklığı dil hususunda da bulunmaktadır. Hakas dilini kullananların ekseriyetinin Hakas toprakları içerisinde yaşadığı gözlemlenmiş bu durum da dilin farklı coğrafyalarda yayılma şansını çok az elde ettiğini göstermiştir. Dönemin Hakas dili birbirinden ayrımlı Sagay, Kaçin (Kaç), Kızıl, Şor, Koybal ve Beltir diyeleklerinin sentezi neticesinde meydana gelmiştir. "Hakas" adının Çince menşeli "Hagias" kabile adına dayandığı bilinmektedir

(Zeynalov, 2004). İlk etapta Rus baskısı ve yönetiminin etkisiyle Rus yazısıyla düzenlenmiş bir dil kullanan Hakaslar 1929'da Latin alfabesine 1939'dan sonra ise tekrar Rus yazısına geçmiştir. Genç bir yazı kültürüne sahip olan Hakasların 1920'li yıllarda Rus- Kiril alfabesini temel alarak geliştirdikleri ilk yazı sistemlerini kabul etmeleriyle Hakas yazın tarihi başlamıştır (Killi, 2008: 11). Hakaslar, 21. yüzyıl şartları içerisinde dilleri kaybolma tehlikesi yaşayan milletler statüsündedirler ve Hakasların dillerinin devamlılığını sağlamak için Hakas dilini ustaca kullanan sanatçılara ihtiyaç duydukları kaçınılmaz bir gerçektir. Bahsi geçen niteliklere haiz olan Hakas yazarı İlya Topoyev Hakas yazınında bilhassa mizahi hikâye ve piyesleri ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Yazar, hikâyelerinde Sibiry'a'nın uzak noktalarında yaşayan haklarında pek fazla bir şey bilinmemesine karşın milli kültürden önemli parçalar taşıyan küçük bir topluluğun Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ve sonrasındaki hayatından kesitler sunmaktadır. Hakas standart dilinin gelişimi, dilin gelişimine sebebiyet veren mühim toplumsal vakaların meydana gelmesine tekabül eden kronoloji ile 4 dönemde tasnif edilmiştir: I. evre 20'li yıllardan 40'lı yıllara kadar olan dönem, II. evre 40'lı yıllardan 50'li yıllara kadar olan dönem, III. dönem 50'li yıllardan 80'li yılların ortasına kadar olan dönem, IV. dönem 80'li yılların ortasından günümüze kadar olan dönemdir (Karpov, 1997: 11). 1920'li yılların başında Hakas Türkçesinin standart bir dil olarak meydana gelmesiyle okul kitapları bu dilde basılmaya başlanmış devamında gelen Xtzıl aal "Kızıl Köy" gazetesinin çeşitli Hakas yazar ve şairlerin çeşitli türlerde yazmaya başladıkları eserleri, çevirileri ile Hakas edebî dili teşekkül etmeye başlamıştır. Bahsi geçen gazete günümüzde Hakas Türkçesi ile yayın yapan ilk ve tek yayındır (Pataçakova, 1966: 146-148). 1920'li yıllarda başlayan Hakas diline dair çalışmalar 1930'lu yıllarda rejim tarafından cezalandırılmış ve çalışmalar sekteye uğratarak gelişimi engellenmiştir. Baskının neticesinde duran edebî dil 1940'lı yıllarda II. Dünya Savaşı'ndan dönen kuşağın çalışmaları ile tekrar önem arz etmiştir (Karpov, 1997: 11). 1940'lı yıllarda yapılan çalışmalar Hakas dilinin gelişimi için önem arz etse de yapılan çeviriler ve bu çevirilerde ilk başvuru dilin Rusça olması ilde Rus etkisini de ortaya çıkarmıştır. 1985'li yıllara gelindiğinde yerli ve milli kültürel unsurların yanında milletin sorunları, yaşadıkları sıkıntıları önem kazanarak edebiyatta kendini göstermeye başlamıştır. Resmi devlet dili olarak Hakasça ve

Rusçadır. Radloff “Abakan Diyalektleri (Die Abakan-Dialecte)” adıyla Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl ve Çulım Türklerinin ağızlarını bir araya getirmiştir. Radloff köken, dil, yaşayış tarzı bakımından farklılık gösteren fakat zamanla ve toplumsal yaşam neticesinde yaşantı ve dil bakımından birbirine yakınlaşan Abakan Tatarlarının lisanlarını 5 ağıza ayırmıştır: I. ağızda Güney Abakan ağızı (Yukarı Abakan ve onun Askız’a kadar olan kollarında yaşayan Tatarların lisanı, Sagay ağızı). II. ağızda Orta Abakan ağızı (Askız nehri, Orta Abakan ve Utı nehri kıyılarında yaşayanların lisanı, Koybal ağızı). III. ağızda Kuzey Abakan ağızı (Aşağı Abakan ve Uybat Bozkırında ve Yenisey’de konuşulan ağız, Kaç ağızı). IV. ağızda Kızıl ağızı (Ak ve Kara Yüs nehirleri boyunca Boj’ego Gölüne kadar konuşulan ağız). V. ağız Çulım ağızı (Kiya kıyılarında ve Marinsk şehrinden kuzeye doğru olan alanda ve Çerdata kıyılarında yaşayanların ağızı, Küerik ağızı) (Radloff, 1868). Hakas Türkçesine dair yapılan bir başka çalışmada 1954 yılında N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul’un Hakas Türkçesinin ve ağızlarının fonetik özelliklerini inceledikleri eserleridir. Hakas ağızlarını s’leşme ve ş’leşme hasletlerine göre iki kısma ayrılmıştır. 1. Sagay-Beltir grubu (s’li ağızlar): Bu gruba Sagay ile Sagay içinde erimiş olan Beltir ağızı dâhildir. 2. Kaç-Koybal-Kızıl grubu (ş’li ağızlar): Bu gruba Kaç, Kaç ağızı içinde erimiş olan Koybal, Kızıl ve Şor ağızı dâhildir (Baskakov, İnkijekova: 1954, 326). Sovyetler Birliği öncesi süreçte M. A. Castrén, W. Radloff, V. I. Verbitskiy, N. F. Katanov Hakas Türkçesine dair ilk mukayeseli çalışmaları yapan bilim insanlarıdır. Hakas Türkçesinin ses özellikleri incelendiğinde seslerin “ünlüler ve ünsüzler” olarak ikiye ayrıldığı görülmüştür ki ünlü- ünsüz ayrımı Türkiye Türkçesinde de geçerli olan bir sınıflamadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu ayrımın alt başlığında “i” sesini iki farklı ses olarak saptamışlardır. Ünlü seslerde Türkiye Türkçesinde bulunan ünlü türemesi, ünlü değişimleri, yuvarlaklaşma; ünsüz seslerde ise ünsüz değişimleri, ünsüz düşmesi gibi ses olayları görülmektedir (Özkan, 1997: 23-32).

2.6. Hakas Türklerinin Alfabeti

Reşit Rahmeti Arat (1953), Hakas Türkçesinin Türk lisanlarının Şarki Hun dalı altında tasnif etmiş, Hakas kısmında günümüzden 1. Hakas (bütün şiveler), 2. Kamas, 3. Küerik, 4. Şor şeklinde sıralamıştır. Hakasların ilk ve milli alfabetleri Türk (Göktürk, Köktürk, Turan) alfabetidir. Hakasların 1930’lardan önce oluşmuş ve

yaygın olarak tercih edilmiş bir alfabeleri olmadığı görülmektedir. Ülkede ağırlıklı nüfusun Ruslar tarafından meydana gelmesi neticesinde resmi dil olarak Hakasça ile birlikte Rusça kabul edilmiş bu nüfus niceliğinin fazlalığı alfabe seçimini de doğrudan etkilemiştir. 1920'lerde başlayan dil çalışmaları ile birlikte alfabe sorunsalı gündeme gelmiştir. 1924-1929 yılları arasında Rusların etkisi sonucunda Kiril alfabesinin kullanıldığı 1929-1939 yılları arasında ise Latin Alfabesine geçilmiştir. Bahsi geçen 1929-1939 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde de Latin alfabesinin kabulü ve bazı diğer Türk soydaş ve dildaşların da aynı alfabeği kullanması dilde ve kültürde ortaklığı sağlayacak bir atılım niteliğindedir. 1939 yılında yeni bir düzenlemeyle tekrar Kiril temelli alfabeğe dönmüşler, dönülen bu alfabeğe 1946 yılına gelindiğinde iki harf (c, ğ), 1962 yılında "ŋ" harfleri eklenmiştir. Hakas ağızlarına dair yapılan derleme ve tasnif çalışması neticesinde genel kurallar saptanmış ve Hakas yazı dili meydana getirilmiştir. Esasında tek bir dilden teşekkül etmeyen Hakasça Abakan- Sagay lehçeleri temel alınarak meydana gelmiştir. Yazı dilinde var olan hemen her dil esas alınmış olsa da ağırlık Sagay ve Kaça ağırlıklıdır. Güney Sibiry'a'daki Türk dillerine ait ilk metin çalışmaları Castren tarafından yapılmıştır. Devamında Radloff tarafından yapılan çalışmalarda Sagayca ve Kaça lehçelerine ait metinler incelenmiş haliyle Hakasçaya temel oluşturan metinler incelemeye tabi tutulmuştur (Hakas, 1996). Katanov, Türk boyları içerisinde geçmişten günümüze değin altı alfabenin (Runik, Suriye, Arap, İbrani, Ermeni ve Yunan alfabeleri) tercih edildiğini ancak Hakasların da içinde olduğu Tomsk ve Uranhay gibi Türk boylarının alfabelerinin olmadığını ifade etmiştir (Katanov, 2000: 221).

Hakas Türkleri günümüzde 32 harfli Kiril alfabesini temel alan Hakas alfabesini kullanmaktadır. Alfabenin tekabül ettiği sesler şu şekildedir: Аа (Aa), Б б (Bb), В в (Vv), Уу (Uu), Ыы (Üü), Фф (Ff), Гг (Gg), Хх (Hh- gırtlaksı), Ғғ (Ğğ), Цц (Ts ts), Дд (Dd), Чч (Çç), Ее (Ee), ҘҘ (Cç), Жж (Jj), Шш (ğğ), Зз (Zz), Цц (ğç), ҘҘ Ии (İi), Ъь (Sertleştirme İşareti), Оо (Oo), Ыы (Iı), Ӗӧ (Ӗӧ), Ъь(-), Пп (Pp), Ээ (Ee), Рр (Rr), Юю (Yu- yu), Сс (Ss), Яя (Ya- ya), Тт (Tt), è (Yo-yo) (Arıkoğlu, 2005: 12). Bazı sesler ve harflerde Türkiye Türkçesi ile ortaklık korunmuş olsa da uygulanan siyasi ve kültürel politikalar neticesinde alfabeде büyük farklılaşmalar yaşanmıştır.

2.7. Hakas Türklerinin Edebiyatı

Hakas geleneksel yaşantısı sözlü kültür ağırlıklıdır. Olağanüstü kahramanların, milli konuların işlendiği efsanelerin, bayramların, tabiatta yaşanan değişimlerin, hayır dualarının geniş yer tuttuğu sözlü kültürel metinler milletin tarihi serüvenine ayna tutmaktadır. 21. yüzyıl şartları içerisinde zamanla sözlü olma özelliğini yitiren Hakas edebiyatı derleme çalışmalarında Rus, Alman ve Fin bilim insanları aktif olmuştur. Komünist Parti'nin XI. Kurultayında (1922) Sovyet topraklarında yaşayan tüm az nüfuslu milletlerin alfabe oluşturması ve bu dilde gazete, ders kitabı gibi yayın çıkarma hakkının tanınması yazılı edebiyatın temelini oluşturmuş ve edebiyat ile siyasi arka planın etkileşimini göstermiştir. Parti 1925 yılında "Parti'nin Edebiyat Politikası" adı altında belirli kriterler belirleyerek ana dili ve edebiyatın geliştirilmesine hız kazandırmıştır. Daha evvel yazılı edebiyata dair herhangi bir arka planı ve çalışması olmayan bu milletlerin edebiyatına ve diline dair çalışmaları Rus okullarında eğitim almış, edebiyatı Rus dili ile tanımış yazarlar yapmıştır ki bu durum Hakas edebiyatı içerisinde Rus etkisini kaçınılmaz kılmıştır. Sovyet döneminde ilk Hakas grameri N.P. Drenkova tarafından yazılmıştır (1962). 1975 yılında ise, N. A.Baskakov yönetimindeki Hakas dilciler tarafından yazılmış "Hakas Dili Grameri" yayınlanmıştır. Yayınlanan gramer kitapları edebi dilin arka planında var olan yapıların anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. 20-40'lı yıllarda Ruslar ile olan ilişkiler çerçevesinde olumlu Rus karakterler işlenmiştir. Viktor Butanayev ve eşi İrina Butanayeva'nın Türkçeye tercüme edilen "Yenisey Kırgızları" adlı yapıtı; Hakas Türklerinin tarihsel süreci ve folkloru hakkında geniş bilgiler içeren mühim bir kaynak kitaptır. Hakas Türkü olan Nikolay Fedoroviç Katanov'un kaleme aldığı "Türk Kabileleri Arasında" adlı eseri de Türk topluluklarının yaşayışları hakkında yazılmış bir başka eserdir. Yazılı edebiyatının ne kadar az gelişmiş olduğu bahsi söz konusu olsa da bunun tam tersi noktada oldukça gelişmiş bir arkeolojik ve sözel mirasa sahiplerdir. Destanlar (alptığ nımah), hikâyeler, masallar (nımah), atasözleri (takpak), türküler (ır), bilmeceler (tapçang nımah), şarkılar (kügün) gibi Halk edebiyatı ürünleri bulunmaktadır (Kara: 1995). Hakasların kendilerine has yazılı edebî bir kültürleri olmadığı gibi yazılı bir tarih anlayışları da yoktur. Bu sebeple Hakas Türklerine dair edebî ve tarihi veriler sözlü kültürden derlenmektedir. Hakas bölgesinin muhtar eyalet özelliği kazanmasıyla

eğitim ve öğretime verilen önem artmış bu dönemde Hakasça ilk gazetenin çıkarılması da kültürel çalışmalara ivme kazandırmıştır. Hakas edebiyatında nesir türünün 1920’li yılların sonuna doğru gelişme gösterdiği bunun da süreçte yapılan yarışmalara katılım ile başladığı görülmektedir. Nazım türlerinde sözlü kültürün etkilerinin korunmasına ve devam edilmesine karşın nesir türlerinde efsane ve masallardan motifler yer almamıştır. Tek tip yönleriyle çizilen kahramanların yanı sıra mecaz ve benzetmeler düz yazıda da kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı ve yıkıcı etkisini sıklıkla işleyen Rus edebiyatının aksine Hakas edebiyatı gerekli ustalık evresine o dönemde ulaşamadığı için bilhassa nesir türünde savaş konularının işlenmesi sonraki yıllarda görülmektedir. V.A.Kobyakov, A.M. Topanov, K.K. Samrin, A.İ. Kuzugaşev gibi isimler Hakas edebiyatının kurucuları sayılmaktadır. Hakas yazılı edebiyatına dair ilk çalışmaların nazım türleri üzerine yoğunlaştığı, okunması ve anlaşılmasının daha fazla irdelendiği görülmüştür. Nazım şekillerinde sözlü kültürün etkileri 1930’lu yıllara değin korunmuş ses olayları ve söz oyunları şiirde varlığını sürdürmüştür. Sözlü ve yazılı şiir arasındaki fark en temelde konu seçiminde yaşanmıştır. Hakas dili ile verilen eğitim ilköğretim sürecinin bitmesiyle yerini Rusçaya bırakmaktadır. Gerek sözlü gerekse yazılı kültür ürünlerinin verildiği Hakas dilinin tarihi arka planına bakıldığında yapı olarak eski Kırgız dili ile daha erken zamanlarda Uygur kabile dilleriyle ilişkilidir. Birkaç kabile dilinin yakın sayılabilecek bir dönemde bir araya gelmesiyle oluşan bu dil belli oranda kendine has dialektik özelliklerini muhafaza etmiştir (Baskakov, 1953: 361). Dini inanışlarının temelinde bulunan Borus efsanesi Hakaslarda din ile kültürün ne denli iç içe geçtiğinin göstergesidir. Nitekim kâinatın yaratılışına dair inanışlarında da belli kültürel motifler ve efsanevi özellikler görülmektedir (Deliömeroğlu, 1996). Hakasça sözvarlığı açısından oldukça eskicil bir dildir (Ölmez, 1996: 11). Eski Türkçede bulunan fakat tarihsel süreç içerisinde işlevselliğini yitirerek yok olan bu sebeple diğer Türk dillerinde bulunmayan kimi sözcükler bugün Hakasçada varlığını sürdürmektedir. Türk dil öğelerinin yanında Moğol hâkimiyetiyle birlikte Moğolca ve son yüzyıllarda uygulanan politikalar ile Rusça sözcükler de Hakas lehçelerine yerleşmiştir. Hakas destanları ile Runik harfli Köktürk ve Yenisey Yazıtları, dil, üslup ve ideal bakımından paraleldir. (Özkan, 1997: 5). Mitolojik, toplumsal ve tarihi pek çok kodun saklandığı Hakas destanlarında kamlık dininin etkileri de

görülmektedir. Hakas Türkleri tarihi ve etnografik yazın, at ve koyun pastoralitleri, Şamanizm, epik nitelikli efsaneler, genizden icra edilen şarkılar ve kendilerine has telli müzik aletleri ile tanınmaktadır. Hakasların edebî ürünü olan şarkılarına dair verilere Rus edebiyatında ilk kez 1831 yılında İ. Pestov'un şiirinde Hakas Türklerinin gırtlaktan şarkı söyleme geleneğine değinilmiştir. Destan metinlerinde ön planda tutulan kahramanlık gösterme durumu diğer Türk destanları ile benzerlik göstermektedir. Nitekim bahsi geçen bu kahraman karakterlerin okuma- yazma bilen kişiler olarak aktarılması medeniyet bakımından diğer kavimlere olan üstünlüğün bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. İsa Özkan (1995), Manas Destanı ve Altın Arığ Destanı'na dair yapmış olduğu mukayeseli inceleme çalışmasında iki destanın yapı bakımından paralel, hacim ve kahramanlar bakımından farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. İki destanda manzum; atlı-göçebe, yaylak-kışlak hayat tarzı süren Hakas ve Kırgız Türklerinin yaşam tarzını konu edinmektedir. Hakas edebiyatında öncelikle yaşamı, kişilik özelliklerini, sınıfsal ayrımların beraberinde getirdiği çatışmaları gerçekçi yönleriyle göstermeyi hedefleyen sosyalist gerçekçilik akımı benimsenmiştir. Yaşamda görülen mücadeleler kahramanlar aracılığıyla edebî metine taşınarak halkın düşünceleri ekseninde tasvir edilmiştir. Malkoç (2018), yaptığı araştırmada Dîvânü Lugât'it-Türk'te Hakas Türkçesinde karşılığı bulunan 1081 madde başı kelime tespit etmiştir ki bu durum edebî noktada Hakas Türkçesinin Türk dilleri ile olan fonemsel benzerliğini ortaya koymaktadır. Tarihi bir kavim olan Hakas ifadesi yalnızca tek milleti ifade etmemekte, pek çok Türk boyunun geneli için kullanılmaktadır. Hakas Türklerini meydana getiren boylar şunlardır: Kaçlar (Haastar), Koyballar (Hoybal), Sagaylar (Sağaylar), Beltirler (Piltirler), Kızıllar (Hızıllar), Şorlar (Sorlar). Hakas milletinin oluşturan bu boyların kendilerine ait ayrı bir dilleri dolayısıyla edebiyatları yoktur. Bu boyların edebiyatı Hakas Türkçesi içerisinde incelenmektedir (Malkoç, 2018). 1990- 2000'li yıllarda yaşanan Sovyetler Birliğinin dağılmasının beraberinde getirdiği karışıklık ve belirsizlik gerek Hakas şairlerinin konu seçimini gerekse yayın hayatını yakından etkilemiştir. Rus okullarında eğitim alarak yazın hayatına başlayan yazarlarla teşekküle başlayan Hakas edebiyatına başta Rus edebî eserler olmak üzere dünya edebiyatından eserler çeviri yoluyla kazandırılmıştır. Çağdaş Hakas edebiyatını 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmış Hakas yazı dilinin 1924 yılında Hakas alfabesini düzenleme

çalışmalarıyla mümkün olmuştur. Son dönem Hakas edebiyatının önde gelen ve sevilen yazar/şairlerinden, uzun öykü ve şiirleriyle Valentina Tatarova, çocuklara yönelik yazdığı öyküleriyle Galina Kazaçinova, kısa ve uzun öykü tarzında Andrey Xallarov (Kızıçakov), Sergey Karaçakov, Oleg Şulbayev, öykü ve tiyatro eserleriyle Aleksandr Kotojekov (Çapray), Valentina Şulbâyeva, şiirleriyle de Gennadiy Kiçeyev sayılabilir (Killi: 2008, 44). Çağdaşlaşma yolunda ağırlıklı sözlü kültürden yazılı kültüre bilhassa Rus edebiyatı etkisinde geçen Hakas dili ve edebiyatı yetiştirdiği önemli şahsiyetlerin roman, hikâye, şiir gibi modern türlerinin yanı sıra kültüre has türleri de kullanmaya devam ettiği ve edebî bir araç olarak kullandığı görülmektedir.

3. ALTIN ARIĞ DESTANI

Ercilasun (2019), destanların gizlerle yüklü ruha sahip olduğunu ve geçmiş zaman insanları kadar modern dönem insanların da destana ihtiyaç duyup özlem duyduğunu ifade etmiştir. Hakas kültürü ağırlıklı olarak sözlü olma özelliği göstermekte ve bu sözlü kültürün içerisinde destanlar (alıptıĝ nımax) geniş yer tutmaktadır. Hakasların 300’den fazla destanı olduğu bilinmektedir. Nitekim 1920’li yılların başına değin sözlü kültürün hâkim olduğu Hakas dilinin temelini millet bağlamında Kırgızlara dayandırılması bu denli köklü bir kültürde edebî eseri zorunlu kılmaktadır. Hakas Türklerine dair Hakas Bilimsel Araştırma Enstitüsü tarafından derlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Hakasların tarihine dair bilgileri aktaran destanlara dair folklorist Türkiye’de kitap olarak yayımlanan Hakas destanları arasında *Altın Ariğ* (Özkan, 1997), *Huban Ariğ* (Davletov, 2006), (Şahin, 2007), *Kara Kuzgun* [Hara Hushun] (Ilgın, 2008), *Han Migren* (Davletov, 2009) ve *Hakas Destanları 1* (Arıkoğlu, 2007) içinde *Altın Çüs*, *Ak Çibek*, *Ay Huucin* vardır. *Han Migren* (Macit: 2000), *Ay Huucin* (Demir, 2001) gibi Hakas kahramanlık destanları hakkında da Türkiye’de lisansüstü çalışmalar yapılmıştır. Hakas Türklerinde kahramanlık destanlarına “alıptıĝ nımah” [=alıplık masal], destan anlatıcısına “haycı” adını verilmektedir. Haycılar destanı “çathan” (yadağan / yatha/ cedigen) denen yatık ve yedi telli enstrüman eşliğinde veya “homıs” [=kopuz] eşliğinde gırtlaktan söyleyerek, birden fazla gece tekrar ederek söylemişlerdir. Hakas kahramanlık destanlarının külliyatı sıklıkla 1500- 30.000 dize arasında değişmektedir (Davletov, 2006). Hakas destanları uzunlukları ile ünlüdür ve anlatıcının destanın sözlerini unutması veya karıştırması inanışları gereği ömrünün kısalmasına neden olmaktadır bu sebeple anlatıcının yaptığı işe ihtimam göstererek aslına sadık kalması gerekmektedir. Hakas kahramanlık destanlarında mitolojik ve olağanüstü öğelere rastlanmasının yanında başkahramanlar genellikle kadın karakterler olmuştur. Destanlar içerisinde diğer Türk destanlarında da görülen sayı ve harflere farklı anlamlar yüklenmesi, yüklenen manaların çeşitli yorumlayıcılar tarafından fark edilerek açıklanması hususu Hakas Türklerinin destanlarında da görülmektedir. Hakas destanlarında iyi ile kötünün mücadelesi (tek tip kahraman), kahramanların yaşam kesitleri (sıklıkla olağanüstü durumlar ile karşılaşmakta), farklı maceralar (maceralarda kahramanın ünlenmesini sağlayan yiğitlikler yaşanır) konu

edinilmektedir. Canavarlarla mücadele (Oğuz Kağan Destanı gibi), kahramanın evliliği, istilacılarla mücadele (Şu Destanı gibi), temel konulardandır. Kadim Hakas destanlarında orta dünyada yaşayan insanlar ile daha alt tabakada yaşayan yaratıklar arasındaki çekişme ve kahramanın evliliği konu edinilirken (Örneğin Altın Çağa, Xara Xusxun destanları), halk için mühim ve ali hedefler uğruna savaşın anlatıldığı destanlar daha ileri döneme aittir. VI-XIII. yüzyıllar arasında yaşanan siyasi boyutlu Moğol hareketine karşı yurdu düşmandan muhafaza etme, halkı esaretten kurtarmak maksadıyla çekilen zorlukları konu edinen destanlar ortaya çıkmış, bu tür destanlara çaalığ nımax da denmiştir. Hakas destanları içerisinde bir kahramanın farklı bir destanın şahıs kadrosu içerisinde kullanılması görülen durumlardandır. Fakat bahsi geçen kahraman bir destanda olumlu hasletler gösterirken bir diğer destanda olumsuz ögeler gösterebilir veya birinci dereceden önem arz eden bir kahraman bir başka destanda ikincil yan) karakter vazifesi görebilir. Hakas destanlarında temel ve yardımcı karakterlerin bulunduğu fakat destancının yalnızca üç kuşağı konu edinmesi gerekmektedir. Destan karakterlerinde kadın veya erkek ayrımının olmadığı kadın kahramanların da yurdu koruma, milletin bağımsızlık savunucusu olma özellikleri bulunduğu görülmektedir. Sibiry Türklerinin destanlarında “konum” ögesi incelendiğinde anlatıcının ezbere bildiği “tipik yer” veya “genel yer” denen konumların bağlantılarını anlatım esnasında yaratılan “geçiş yerleri” ile sağladığı görülmektedir. Kara (2013), Hakas destanlarından Altın Taycı destanına dair ögeler üzerine çalışma yapmış mekânlara değinmiştir. Hakas destanlarında genellikle olayların başladığı konum ak denizin kıyısı veya karlı yüksek dağların eteği (“ax talaynıñ xazında, ax tasxılınıñ altında”), Hanım Dağ silsilesinin bulunduğu, Hanım Denizi’nin suyunun aktığı (“Sınnan pözık Xanım sın” , “Tigırneñ tiñ çalbaxtığ, Xanım talay suğ”), dokuz köşeli Kızıl Kaya’nın (toğıs xırlığ Xızıl Xaya) bulunduğu kumlu bozkırın uzandığı (Xumniğ çazı) yerlerdir. Pek çok Türk destanlarında görülen kahramanların millet özelliklerinin ön planda tutulmaması Hakas destanlarında da görülmektedir. Hakasların kadim destanlarında kahraman xan (han) veya pig (bey) değil, sadece alp, bahadırdır (Alıp Soyan, Kün Töñis). Ungvitskaya’ya göre bu dönem destanlarının kahramanları genetik olarak ileride ortaya çıkan soyların atasına dayanmaktadır (Maynogaşeva, 1988). Kahramanlar yüksek ahlaki özellikler gösteren, halkının acı ve üzüntülerine duyarlı, cesur

insanlardır. Peygamberler için kullanılan “zelle” kavramına paralel olarak Hakas destan kahramanlarının da birtakım zayıflıkları vardır. Türk yaşam tarzının vazgeçilmez unsuru olan “at” Hakas geleneksel yaşamının neticesi olarak destanlarda da yerini almıştır. Atların hemen tüm özellikleri, çocukluktan itibaren kahramanın atlarla münasebetinin başlaması, öğüt veren atların sözleri gibi konular konu edinmiştir. Altın Arıĝ destanında da, kahraman ve atı aynı kaderi paylaşmış; dünyaya gelişleri, ölümleri ve ad almaları aynı zamana tekabül etmiştir. Kahraman kendisini tanıtırken, adı ve unvanıyla birlikte atının adını da anmaktadır ki bu kişinin şanı veya unvanı sayılacak kadar kıymet verilen bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu durum Altın Arıĝ'da salt destandaki merkezdeki kişide değil, ikinci ve üçüncü derecedeki diğer kahramanlar için de aynıdır. Altın Arıĝ'ın "bükülmez kanatlı Ak-Boz At"ı (Xıybas xanattıĝ Ax Sabdar At) Hakas kültüründe atın yerini ve önemini gösterir örneklerdendir. Destanların biçim özelliklerine bakıldığında tekrar sanatının, ritimsel öğelerin, aliterasyon ve asonansın düşünceyi besleyen akılda kalıcılığı kolaylaştıran unsurlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Hakas halk edebiyatının genel kabul gören ölçüsü olan hece ölçüsü destanlarda da kullanılsa da düzenli bir hece ölçüsü söz konusu değildir. Destan dili günlük dilden farklılaşarak söz sanatları, abartmalar ve metaforlar, teşbih ve mukayeselerle oluşturulmuştur. Altın Arıĝ destanında Altın Arıĝ'ın Altın Taycı'ya olan öfkesi deniz, pars, gök gürültüsü ile mukayese edilerek, denizin taşması, dağın kabarması, parsın kükremesi, alevlerin yanması, kıvılcımların saçılmasına benzetilerek aktarılmıştır. Oğuz Kağan destanında da görülen kahramanın dış görünüşünde yapılan olağanüstü abartmalara dayalı benzetmeler Hakas destanlarında da sıklıkla kullanılan bir yöntemdir.

1955 yılında G. Taçeyeva, ünlü Hakas haycısı Semen Prokopyeviç Kadışev'den derlemiş ve 1958 ile 1987 yıllarında iki defa Abakan'da yayımlamıştır. Merkezi kahramanı kadın olan Altın Arıĝ destanında, mitolojik unsurlar ağır basmakta, destanın oluşum evrelerine dair araştırmaların belirlemiş olduğu yazılı bir kayıt ve tarih saptanamamıştır. Altın Arıĝ destanının da derlendiği Güney Sibirya Türk destanlarının tarihi izleri mitolojik devirlerle ilişkili olduklarını destekler niteliktedir. Türk destanlarında merkeze alınan kahramanlar sıklıkla erkeler olmuş kadın karakterler destanın ilerleyen olay örgüsü içerisinde ana kahramana göre şekillenmektedir. Altın Arıĝ da mitolojik hasletlere haiz kadın kahraman olarak halkı

(xalıxçon/albatı çon) için mücadele eden alp bir kızdır. Kadın kahraman halkının yaşayacağı felaketleri bertaraf etmek, halkı yerine acı çekmek için dünyaya gelmiştir. Altın Arığ, Kirim Tepe'de kutsal Ak Kayanın içinde Picen Arığ'ın babası Altın Sayzan'ca hareketsiz cisminden başı koştuktan sonra cansız beden olarak dururken Huu İney tarafından bengi suyun (ölümsüzlük suyu), kendisi ve atı Ak Boz'a sürülmesiyle birlikte canlanır ve dünyaya gelir (Özkan, 1997: 15). Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen veya atası insan olmayan kahraman destanları özelliği gösteren Altın Arığ'da, kahraman Altın Arığ evlenmez ve halkının mutluluğu ve refahı için kendi dünyevi isteklerinden sıyrılmıştır. “Altın Arığ” adlandırmasında “arığ” arı, saf, temiz anlamında kullanılmıştır. Hakas destanlarında kadın kahramanlara saflığı ve temizliği vurgulayan unvanlardandır. Nitekim “Altın Arığ” kahramanına “arığ” unvanı dışında abaxay (alımlı, güzel) ifadeleri de eklenmiştir. Altın Arığ destanı Kültigin Abidesi ile dil, anlatım, ideal ve anlayış bakımından benzer özellikler göstermektedir. Altın Arığ Destanında, Altın Arığ, büyük alp olduğu için (destanın ana kahramanı), sıradan insanlar ve diğer alplardan farklı hasletlere sahiptir. Ruhunu, bedeninde değil bilakis insanların ve yırtıcı kuşların dahi ulaşamayacağı mesafedeki iki başlı guguk kuşundadır. Kötü niyetli Pora Ninci, sırrı öğrenip, guguk kuşunun bir başını koparıncaya, Altın Arığ'ın atı, Ak Boz, can verir; diğer başını koparıncaya ise, Altın Arığ ölür. Ölümün aktarıldığı kesitten de anlaşılacağı üzere mitolojik öğeler, olağanüstü olaylar sıklıkla kullanılan destan öğeleridir.

3.1. Altın Arığ Destanının Konusu ve Motifleri

Dünyanın, dağların (Bous Destanı içerisinde de tufan sonrası önemli mevkilerdendir), tepelerin, madenlerin, denizlerin ve göllerin meydana gelmesi gibi genel geçer tabiat konularını betimleyen destan metni bu genel geçer betimlemelerden olayın geçtiği mekâna geçiş yaparak okuyucuya bu konumu aktarır.

Çeşitli hayvanların anlatıldığı bölümde Heybetli Altay Dağları'nın etekleri ve bu eteklerde kurulmuş köy yerinde bulunan güzel, beyaz bir ev tasvir edilmiştir. Evin kapısına “Ak Boz” at adıyla bir at bağlanmıştır ki henüz destanın giriş kısmında Türk yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası olan at motifi dikkat çekmektedir. Söz edilen güzel evin ve atın sahibi Picen Arığ'dır.

Destanın geçtiği yurdun hakani ve eşi vefat edince Picen Arıĝ oğulları Çibetey Han'ı yetiştirmeyi görev edinir. Bir başkasının çocuğunu evlat edinerek büyümenin kendisine bir şey katmayacağı kanaatine varınca Altın Sayzan'a danışmak üzere, kardeşi İcen Arıĝ ile beraber yola çıkar. Babaları bu durumun doğru olmadığını, ülkesi uğruna çocuğu yetiştirmenin onurlu bir davranış olduğunu ifade ederek fikri reddeder ve kızını iktidar hırsından vazgeçirmeye çalışır.

Picen Arıĝ, Kırım Dağı'nın tepesindeki altı sivri başlı Ak kayanın içinde ölümsüz kahraman Altın Arıĝ'la, altın yeleli, altın toynaklı atı Ak Boz'un, yurdu ve Alp Han'ın soyunu koruduğunu öğrenir. Kahraman babasını ikna edemeyince, gecenin karanlığında canlı, sihirli kılıçla Ak kayadaki Altın Arıĝ ile atı Ak-Boz'u ve altı yaşındaki Alp Han'ın oğlunun başlarını keserek ve öldürür. Kızlarının yaptığı işi doğru bulmayan Altın Sayzan, kızlarına yardım etmek zorunda kalır.

Yaptığı tüm işler sonucunda istediğini elde ederek süslü hükümdarlık elbiselerini giyen Picen Arıĝ hükümdar olmuştur. Halka iyi davranmayan, beslenmelerine yönelik kötü tavır sergileyen, kahraman evin önünde dururken dişi ala kuzgun ile erkek kara kuzgunu görür. Ala kuzgunu esir alıp, kara kuzgunu ise evlenmek istediği Sarı dağın eteklerinde, Sarı denizin kıyısında bulunan halkın hanı-beyi Alp Saaday'a gönderir. Eğer üç gün içinde Kara kuzgun dönmezse ala kuzgunu öldüreceğini söyler. Alp Saaday üç gün sonra gelir. Picen Arıĝ ve İcen Arıĝ, Saaday'ı ağırlayıp yemek ve içki ikram eder ülkelerinde onun gibi kahraman erkeğin bulunmadığını söyledikten sonra Saaday'dan kendilerini koruyup kollamasın ister. İcen Arıĝ, Alp Saaday'a ablasıyla evlenmesini istediğini ağızından geçirir, bu tekliften hoşnut kalmayan Alp Saaday oradan ayrılır. Yola çıkan Saaday, Altay dağına yaklaştıktan sonra arkasına dönüp bakınca Picen Arıĝ'ın kapının önünde durduğunu görür ve birden Picen Arıĝ gözüne güzel ve hoş görünür. Birden fikrini değiştirerek ülkeye dönüp Picen Arıĝ ile evlenir. Üç gün üç gece süren düğünden sonra, Picen Arıĝ, Alp Saaday'a nerede yaşayacakları sorusunu sorar. Alp Saaday, kahraman yiğitlerin vatanını terk etmesinin doğru olmadığını bu yüzden de kendi ülkesine gitmeleri gerektiğini söyler. Bu konuşma neticesinde Picen Arıĝ, halkını ve hayvanlarını istemeseler de Alp Saaday'ın ülkesine taşır. İtiraz edenleri, yürüyemeyen yaşlı kadın ve erkeklerle, yorgun düşen hayvanları yolda öldürerek kimisini ağaç dalına asarak kimisini korkutarak yola devam eder. Bu olaylar cereyan ederken Altay dağları

üzerinde vatanının talan edildiğini gören Bozkurt ağlamaklı şekilde uluyarak, şekil değiştirir ve Huu İney (Kuğu Hanım) adında kadın suretine bürünür ve üzüntüsünü insan kılığında belli eder. Daha sonra tekrar kurt kılığına bürünerek halkının peşinden gider. Bir süre sonra da iki gözü görmeyen kız çocuğuna dönüşüp ağlamaklı şekilde halka seslenerek bu olumsuz durumun sebebini sorar.

Halkın içinden olan İney Kökçin adlı yaşlı kadın, Huu İney'e tüm olan biteni anlatır. Altay dağına çıkıp, bomboş olan yurduna bakan bozkurt, Kara Kula adlı atın boş bir evin altında olduğunu görür. Bu boş evin önüne yaklaşınca atın yanındaki kahraman, ona annesi olduğunu söyler. Huu İney, gerçekten de bu yiğidin oğlu olduğunu hatırlar. Huu İney, Hulata'y'tan (oğlu) Kara Kula isimli atını alıp kendisine getirmesini ister. Birlikte Kirim Dağı'na ulaşarak, dağın zirvesindeki Ak kayaya giderler. Huu İney, hayvana benzer sesler çıkararak, kuş gibi öterek, Ak kayanın kapısının açılmasını sağlar. Ak kayanın içinde, İcen Anğ ve Picen Arığ tarafından başları kesilen Çibetey Han'ı Altın Arığ'ı ve atı Ak-Boz'u görürler. Huu İney kendi hayatını hiçe sayarak bengi su ile Altın Arığ'ı, atını ve Çibetey Han'ı diriltir. Dirilen kahramanlar Ak kayadan çıkarlar ve bu kahramanlar için hayatını feda eden Huu İney kayanın içinde kalır, kısa süre sonra Huu İney'in içinde bulunduğu Ak kaya parçalanır. Huu İney, kaya parçalanmadan önce Alp Han'ın öksüz kalan oğluna kim olduğunu anlatıp, Kara Kula atlı Çibetey Han adını verir. Oğlu Hulata'y'a yaşıtı olmamasına rağmen Çibetey Han'a saygı göstermesi gerektiğini, ülkenin gerçek hanının Çibetey Han olduğunu söyler. Alp Saaday'ın ülkesine giderek, Picen Arığ ile İcen Arığ'ı öldürmelerini ardından da ülkesinden zorla götürülen halkı ve hayvanları yurda geri getirmelerini vasiyet eder.

Altın Arığ ile Hulata'y, atlarına bindikten sonra Çibetey Han'da uçan halıya oturduktan sonra Alp Saaday'ın ülkesine giderek Huu İney'in vasiyetini yerine getirmeyi amaç edinerek yola düşerler. Yolda Hulata'y, Çibetey Han'a saygı göstermek yerine onu kıskanır ve han olma hırsıyla hareket ederek Çibetey'i okla vurur. Yeni dirilmiş olmanın etkisiyle bilinci henüz yerine gelmeyen Altın Arığ, Hulata'y'ın kendilerine yaptığı kötülüğünü farkına bile varamaz. Alp Saaday'ın evine ulaştıklarında Picen Arığ ile İcen Arığ korksalar da misafirleri Altın Arığ ile Hulata'y'ı ağırlarlar (Türk misafir ağırlama kültürüne dikkat çekilmektedir).

Altın Arıĝ, Sarı daĝın üzerinden seslenip Hulatay'ın Çibetey'i öldürmesi hususunda uyaran kişiye izleyerek Sarı daĝa çıkar. Gerçeği öğrenince, Hulatay'ın Pıcen Arıĝ, İcen Arıĝ ve Alp Saaday'ı öldürüp, otlardan ilaç hazırlayarak Çibetey'i tekrar dirilttiğini görünce cezalandırmaktan vazgeçer. Hulatay, Altın Arıĝ'ı Altay daĝında kalarak hayvanlara bakması, köye inmemesi noktasında ikna eder. Altın Arıĝ, Altay daĝında kalırken, Hulatay ile ibetey Han da halkla mutlu ve huzurlu hayat sürmeğe başlar. Bir süre sonra ibetey Han, Han denizinin kıyısında yaşayan, "bükölmez kanatlı Han Pozırah" isimli atı olan Alp Han Kızıyla, Hulatay'sa, Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile evlenirler ve eşleri bebek bekler.

ibetey Han ile Hulatay, köyde ayran ve kıımız içerek, rahatça yaşamaktadırlar (Kıımız geleneksel Türk kültürünün önemli bir parçasıdır ki Hakas kültüründe de yaşadığı görölmektedir). ibetey Han, Hulatay'a bu şekilde boş boş oturarak refah içinde yaşamının onlara yakışmadığını halklarının da rahat etmesinin gerektiğini ve bunun yolunun sefere çıkmaktan geçtiğini söyler ve Hulatay'ın da hak vermesiyle sefere çıkarlar. Sefer dönüşü tahrip ettikleri ölkelerden dönerken, kendi yurtlarının talan edildiğine şahit olurlar. Yaşadıkları olumsuz durumu maddi hırsla bağlayıp, pişmanlık duyarlar. Köye ulaşınca talan edilen yurtlarının durumuna üzölüp sürölün halkı ve hayvanları aramak için tekrar yola çıkarlar. Hulatay ve ibetey Han, arkalarından gelenlerin okuyup kendilerini takip etmeleri ve doğacak çocuklarının izlerini sürebilmeleri için yol boyunca notlar yazıp bırakırlar. ibetey Han ile Hulatay, Kara daĝda altı alp ile savaşırlar ve bu esnada Pora Ninci, çocuğunu dünyaya getirir annesinin adını taşıyan Hulatay'ın oğlu, babasını aramak üzere yola çıkar. Yolda, ibetey ve babası tarafından kendisine ve halka bırakılan notları okur. Bu sırada Alp Han Kız ile ibetey Han'ın oğlu, "babamın yazdıklarını mı okuyorsun", diyerek onun yanından geçerler. Pora Ninci'nin oğlu, atının gücünü beğenmediği için taşla vurarak atını öldürmesiyle yürüyerek yerin dibindeki Kara daĝa ulaşır. Orada ibetey Han ile Hulatay'ın düşmanla karşı karşıya olduğunu görür. Bu esnada Altın Arıĝ da boş durmamıştır ve savaş hâlidir. Düşman ile mücadele etmelerini istediği Hulatay ile Pora Ninci'nin oğlunun bu isteğe uymamalarına karşılık Altın Arıĝ, Hulatay ile Pora Ninci'nin oğlunu öldürmek zorunda kalır. Haricen çift tırnaklı mitolojik yaratık düşmanı ve başka altı kişiye de öldüren Altın Arıĝ, ibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğluna Kara Han'ın memleketini

verir. Ayrıca bu kahramanlık davranışından sonra kendisi gibi kahraman gördüğü atına ad koyar (Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde geçen ad koyma geleneğinin kahramanlık ile verilmesi hususunun Hakas Türkleri için de geçerli olduğu görülmektedir).

Güneydeki Parlak dağının eteklerinde yaşayan, Ay Parlak Han'ın kızı Parlak Tana ile eş olmasını söyler. Çibetey Han ile Hulataş yurtlarına dönünce, Pora Ninci kocasına kendisini aramak üzere yola çıkan oğlunun dönmediğini söyler ve oğlunu Altın Arığ'ın öldürmesinden endişe duyan Pora Ninci, intikam için kötü kahraman olarak yılanı dönüşür ve buna üzülen Hulataş'ı teselli eden Alp Han Kız, Pora Ninci'nin kötü niyetli birisi olduğunu, Hulataş'ı etkilediğini söyler. Hulataş'a, Kün Han'ın kızıyla Kün Arığ ile evlenmesini söyler.

Bükülmez kanatlı Han Pozırah atlı Kanlı Kılıç, Parlak Tana'yı görmek üzere, Ay Parlak Han'ın sarayına yola çıkar. Bu sarayda, Ay Kara Taş adında ve Altın Arığ'a çok benzeyen, kendiliğinden yaratılmış olan kahraman ile karşılaşır. Ay Kara Taş, onlara Altın Arığ ile evlenmek istediğini söyler. Kanlı Kılıç, yerin altından gelen yiğidi, halası Altın Arığ'a uygun görmediği için öfkelenir. Halası Altın Arığ, haddini bildirmek için Ay Kara Taş ile savaşır ve canını alır.

Altın Arığ köye döndükten sonra, Kanlı Kılıç ile Parlak Tana dokuz gün, dokuz gece süren düğünle evlenirler. Altın Arığ, düğünde sarhoş olup şarkı söylerkeniyice kendinden geçer ve yaşlı kadının sorusuna karşılık, kendisinin bir ömür halkı için acı çekmek amacıyla yaratılmış olduğunu, ruhunun bedeni içerisinde değil, erişilmez noktadaki Ak Tasıl dağının zirvesindeki altın kayada bulunan altın tüylü, iki başlı guguk kuşunda saklı olduğunu ağzından çıkarır. Olağanüstü güçlere sahip olan kahraman kadın Altın Arığ'ın sırrı artık açığa çıkmış durumdadır. Bu sırrı öğrenen kötü kalpli Pora Ninci, uçan halısına oturup Altın Arığ'ın ruhunu sonlandırmak için Altın Kaya'ya ulaşır ve iki başlı guguk kuşunu yakalar. Bu sırada Altın Arığ, alplerin dağın tepesinde savaşmakta olduğunu görür. Alplardan birinin savaşı kaybetmek üzere olduğunu görünce yenilmekte olan alpin kızı Altın Arığ'dan yardım ister. Altın Arığ, yenmek üzere olan alple savaşarak tam üç yıl süren savaşın sonunda onu öldürür. Yine şarkı eşliğinde yol alırken atına halkı uğruna kendiliğinden yaratıldığını ve halkının acı çekmemesi için tüm acıları kendisinin acı çektiğini

ancak ölüm zamanının yaklaştığını zikreder. Pora Ninci'nin canlı halısıyla iki başlı guguk kuşuna uçtuğunu görmüştür. Altın Arıĝ, ak kayaya yaklaşınca yerde gördüğü uçan halının ana maddesin Pora Ninci'nin büründüğü yılan derisi olduğunu görünce onun kendisini öldürmek istediğinden emin olmuştur. Bu esnada oğlunun ölümünden Altın Arıĝ'ı sorumlu tutan Pora Ninci, guguk kuşunun bir başını başını koparmasıyla Altın Arıĝ gibi ruhu guguk kuşunda olan at Ak-Boz ölür ve cesedi kızıl kum yığını haline gelir. İkinci başını kopardığında ise Altın Arıĝ'ın ak kanının yere saçılmasıyla bir süre sonra da tükenir ve Altın Arıĝ'ın kemikleri beyaz kum yığını şeklinde dökülür, artık Altın Arıĝ da ölmüştür. Kötü kalpli Pora Ninci, tüm yaşananlardan sonra oğlunun intikamını aldığını düşünerek amacına ulaşmasının sevinciyle tekrar halısına binerek uçup gider.

Kanlı Kılıç'ın ülkesinde belli bir süredir savaş yaşanmaktadır. Hulatay ve Çibetey Han ölmüşlerdir; Kanlı Kılıç yolunu gözlediği Altın Arıĝ halasının dönmeşiine ağlamaktadır. Alp Han Kız da bu duruma çok üzülür ve bükülmez kanatlı Han Pozırah adlı atına binerek, bir yılda gidilecek kadar uzun yolu, Altın Arıĝ halası adına duyduğu endişe neticesinde bir haftada bitirerek Ay Parlak Han'ın ülkesine gider ve halası Altın Arıĝ'ı aradığını söyler. Ay Parlak Han, Alp Han Kız'a, Altın Arıĝ'ın en son altı yıl önce gördüğünü söyler. Alp Han Kız, bilgileri birleştirerek Ak kayanın yakınına kadar gider ve kızıl, beyaz kum yığını görüncü Altın Arıĝ ve atı Ak Boz'un öldüğünü anlayıp ağlamaya başlar.

Yol gösterici ak sakallı ve ak saçlı ihtiyar, kum yığınlarının içinden Altın Arıĝ'ın topuk kemiği ve Ak-Boz'un toynağına dair birtakım kemikler bulur. Altın Arıĝ'ın topuk kemiğine bastonuyla üç defa vurur ve bir yiğit ortaya çıkar, tekrar bastonuyla Ak-Boz'un toynağına da üç defa dokununca, ak tavşana benzeyen bir at ortaya çıkar. Bu alp ve at, Altın Arıĝ ile Ak-Boz'un neslinden gelmektedir. Yaşlı adam, alpe Taptaan Mirgen, atını ise Ak Oy adını verir. Sarı bir kuşağı Altın Arıĝ'ın topuğundan ortaya çıkan Taptaan Mirgen'e vererek yurtlarını tekrar düzenlemesini söyler.

Alp Han Kız ile Taptaan Mirgen, Altın Arıĝ'ın mücadele ettiği son mekâna gelirler ve Ay Mirgen'in evine misafir olurlar. Ay Mirgen'in Altın Nakış isminde bir de kız kardeşi vardır ve bu kız yenilmekte olan babası uğruna bir zamanlar Altın Arıĝ'dan yardım isteyip yardım karşısında Altın Arıĝ'ın istediğini yaparak ona hizmette

bulunmayı teklif etmiştir. Alp Han Kız, Altın Arıĝ'a verdiği bu sözün bedeli olarak Taptaan Mirgen ile evlenmesini ister. Altın Nakış, teklifi kabul eder ve yurda geri dönerler.

Taptaan Mirgen, ak sakallı yaşlı adam tarafından ülkeyi kurtarması için kendisine verilen sarı kayışla yurdu düşmanlardan kurtarır. Alp Han Kız, bengü su ile ölenlere yeniden can verir, sönmüş olan külleri tekrardan harlar. Halkını ve sürüsünü toparlayan Çibetey Han, kendi topraklarına döner. Alp Han Kız, halası Altın Arıĝ için üzüntü duyan Kanlı Kılıç'a olup biteni anlattığı esnada Taptaan Mirgen, kötü kalpli Pora Ninci'yi kayışıyla yakalayıp ateşte yaktıktan sonra külünü göğre doğru fırlatır. Kötülerin cezalandırılmasıyla Tibet Han da yurduna döner ve düğün, dernek, eğlence tertipleri yapılır.

Kanlı Kılıç ile Parlak Tana, Taptaan Mirgen ile de Altın Nakış evlenirler. Hulatay ise ak düşünceli, niyeti iyi olan Han Saçak ile hayatını birleştirir. Halkın mutluluğre ve huzura kavuşmasıyla birlikte Kanlı Kılıç'ın han olmasına karar verilir. Bu refah ortamına kavuşulması savaş aletlerinin lazım olmayacağı düşüncesini doğurur ve tüm aletler bir kenara bırakılır, atlar ise tabiata salınır.

Kanlı Kılıç, halka adil davranıp, atı olmayana at, evi olmayana ev verir. "Öksüz oğlanları yetiştirip er eder, öksüz tayları at eder". Bütün halklar barış içerisinde yaşarlar.

Destanlar, tarihî konuların vuku bulduğu, mitolojik motifler ile desteklenen ve toplumların kültür birikiminden, duygu ve düşünce potansiyelinden beslenen manzum eserler olarak da telakki edilmektedir (Öztürk, 1985: 171).

Destan içerisinde geçen olağanüstü özellik ve durumları barındıran motifler halk üzerindeki inandırıcılık ve gerçekçilik hususunda herhangi bir şüphe oluşturmamaktadır. Türk destanlarının ana ögesinin "kahramanlık" olması yurt sevgisi, vatan, yiğitlik gibi epik duygular üzerine bina edilmesine zemin oluşturmaktadır. Destana konu olan kahramanlar fiziksel, ruhsal ve karakter olarak üstün vasıflara sahip mit dâhilindeki hasletlerle ifade edilmektedir.

Türk destanlarının değişmez unsuru olan sayıların mistik gücü bilhassa bazı sayılar üzerine yoğunlaşmıştır bu sayılar Türk destanlarında önem arz etmektedir. Bilhassa

bazı sayılar üzerinde durularak tekrar etmesi motif özelliği kazandırmıştır. Altın Arığ destanında üç sayısının sıklıkla tekrar ettiği görölmektedir. “.

Picen Arığ’ın üç gün içinde Kara kuzgunun dönmemesi durumunda ala kuzgunu öldüreceğini belirtmesi, Alp Saaday üç gün sonra gelmesi, Alp Saaday’ın üç gün üç gece düşün ile Picen Arığ ile evlenmesi, ak sakallı ihtiyarın kemiğe üç defa vurunca ak tavşanın çıkması” örnek gösterilebilir. Sayıların metin içerisinde tekrar etmek suretiyle kullanılması motif özelliği kazandırmaktadır.

Türk destanlarının motifi gücünü Tanrı’dan aldığına inanılan attır. Altın Arığ’da geçen ana kahramanlar ve yan kahramanların muhakkak atları olmakla birlikte atların da kahramanları ile paralel bir doğuş ve ad alma öyküsü bulunmaktadır. Destanın ilerleyen bölümlerinde Ay Mergen ve Ak Oy da Altın Arığ ve Ak Boz ile paralel şekilde oluşma hikâyesine sahiptir. Ay Mergen Altın Arığ’ın kemiğinden AK Oy ise Ak Boz’un kemiğinden vücuda gelmiştir. Nitekim Altın Arığ’ın atının oluşum serüveni Köroğlu destanındaki “Kırat” ile benzerlik göstermektedir. Ak Boz’un da Kırat gibi mesafeleri uçarak geçtiği betimlenmektedir. Bu benzerlik Türk destanları arasındaki kültürel ilişkiyi de göstermektedir.

Destanda “bengü su” yani ölümsüzlük suyu bölümü Türk inanişinde geçen “Hızır, İskender, İlyas (a.s.)” efsanesi ile paralellik göstermektedir. Türk destanlarının vazgeçilmez unsuru olan “kurt” motifi de destanın başında gerek yurdun dağılmasını görerek harekete geçmesi gerekse kılık değiştirmesiyle kullanılmıştır. Kurt motifinin varlığı ve işleniş şekli Türeyiş, Bozkurt, Göç destanlarıyla benzerlik göstermektedir.

Altın Arığ destanın bazı noktalarında “sihir” ve “sihirseler” ögelere de yer verilmiştir. Altın Arığ içerisinde “ak” kavramına fazlaca yer verildiği özellikle iyi karakterleri ve durumları ak kavramı ile isimlendirdikleri görölmektedir. Altın Arığ’ın atının adı “Ak Boz”, “ak sakallı ihtiyar” gibi kavramlar bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Destanın kötü karakterlerinden olan Altın Arığ’ı ve atını öldüren Picen Arığ’ın yılan motifi ile anlatıldığı bu sayede olumsuz bir izlenim oluşturulduğu görölmektedir. Kurdun bir dağ üzerinden yurda bakması, Altın Arığ ve atının bulunduğu yerin dağ gibi bir mekân olarak tasvir edilmesi Ergenekon destanı başta olmak üzere Türk destanlarında göçebe yaşamın ve bozkır kültürünün etkisiyle oluşmuş öge olan “dağ” kavramına Sibiry’a da teşekkül etmiş destanlarda da yer verildiğini göstermektedir.

Alp tipi kahramanın alışlagelen erkek kahraman olmak yerine kadın kahraman olarak verilmesi genel özelliklerin terk edildiği bir husustur. Fakat Altın Arığ'ın kadın kahraman olmasına karşın genel geçer alp tipinin özelliklerini gösterdiği vatani ve ulusunun istikbali için kendini feda ettiği nihai sonuç söz konusudur.

Türk destanlarında yinelenen ifade, nitelik, mekân unsurlarının Altın Arığ destanı içerisinde belli oranda kullanıldığı grlmektedir. Zikredildiği zere Türk destanları ile belli noktalarda olan benzerlikler coğrafi uzaklığa karşın kültürel bağların szli gelenek içerisinde muhafaza edildiğini göstermektedir.

3.2. Altın Arığ Destanı'nın Hakas Türkçesindeki Yeri

Edebî zellikleri szli edebiyat ağırlıklı gelişim göstermiş Hakas edebiyatı içerisinde destanların yeri oldukça mühimdir. Bous destanı başta olmak üzere pek çok destana sahip Hakas edebiyatında Altın Arığ destanı bazı noktalarda Kültigin abidesinin dil ve üslup özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Türk devlet geleneğine dair ‐aları doyurmak ve ıplakları giydirmek‐ sosyal devlet anlayışı ile alakadar ifadelerin yanında atı olmayanı ata bindirme, ksz bireyi er haline getirme gibi özellikler eklenerek dönemin yaşayışı hakkında pencere genişletilmiştir. Altın Arığ'ın halkının refahı için kendini feda etmesi toplumsal düzende ön plana çıkan kahramanların hasletleri hakkında kaynak vazifesi göstermektedir. ibetey Han ve arkadaşı Hulatay, eşlerini yurtlarında bırakıp, savaşa giderken, doğacak çocuklarının kendilerini takip edip bulabilmesi için bazı yerlere notlar bırakarak yola devam ederler. Bahsi geçen notlar Hakas Türkleri içerisinde yazının kullanımının geçmişi ve yazılı edebiyat hakkında fikir vermektedir.

3.3. Türkiye'de Altın Arığ Destanı Hakkında Yapılan alışmalar

Hakas edebiyatı szli ürünü olan Altın Arığ Destanı'na dair ilk metin alışması Radloff tarafından 1869 yılında yapılmış ardından 1951- 1958 yılları arasında Hakas haycısı Semen Prokopyeviç'den Taayeva tarafından derleme çalışması yapılmıştır. N.F. Katanov, Butaneyev Hakas kültürü ve dili hakkında yaptıkları çalışmaları ile alana önemli katkıda bulunmuşlardır.

İsa zkan (1995), Manas 100 Bişkek Bildirileri kapsamında sunmuş olduğu ‐Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler‐ makalesinde mukayeseli bir Şekilde Altın Arığ destanı ile Manas destanına dair motifler derinlemesine incelenmiştir. Eserlerden

alınan birebir metinlerle Türk kültürünün motiflerine dair derinlemesine inceleme sağlanmıştır.

Kara (1995), Hakas Türkçesi içerisindeki fiiller konusunda kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Kavramsal çerçevenin yanında fiillere yönelik uygulama çalışmaları da sunulmuştur. Hakas tarihi, dil özelliklerine dair verilen bilgilendirme sonrasında basit fiiller, türemiş fiiller, çekim eki (zaman kipleri, emir kipi, gereklilik kipi, istek kipi gibi) türleri, birleşik çekimler son olaraksa metinlerin Türkiye Türkçesine aktarıldığı kısım sunulmuştur.

Delioeroğlu (1996), Hakasların geleneksel kültürlerine dair yaptığı inceleme çalışmasında Hakas mitolojisi, Hakas milletinin tarihsel kökeni, Hakasların dini, geleneksel kültüre dair örnekler, yaşam tarzı gibi boyutlara değinilmiştir.

Fatma Özkan (1997), Altın Arığ destanına dair çalışmasında Hakasların tarihi, Hakas destanlarının genel özellikleri ve teşekkülü, Altın Arığ destanının özeti, Hakas Türkçesinin ses özelliklerinin ünlü ve ünsüz harf bazında kavramsal çerçevesi, tam metin ve sözlük şeklinde kapsamlı bir analizi yapılmıştır. Çalışma içerisindeki tespit ve bilgi aktarımı alana dair kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Özkan (1997), “Koroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu İle İlgili Motiflerin Tahlili” adlı çalışmasında Koroğlu destanının “at” motifine dair birtakım veriler sunmuştur. Bu durum Altın Arığ’ın atı “Ak Boz” atın doğumu ile paralellik göstermektedir.

Çetin (1998), Türk destan kahramanları ve Koroğlu destanına dair yaptığı çalışmasında atları ile aynı akıbete, iki destan kahramanının atlarının da uçarak yol alması, atların meydana gelişinde olağanüstü hasletler bulunması noktasında Altın Arığ ve Koroğlu’nun benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir.

Killi (2008), Hakasya’dan derlediği seçme öyküler çalışmasında Hakas edebiyatı metin türlerinden biri olan öykü metinlerini derleyip bir araya getirerek külliyat elde etmiştir ve bu hususta önem arz etmektedir. Giriş bahsinde Sibirya Türkleri bahsinden başlayarak detaylı bir çalışma sağlamış kuramsal çerçeve sunulmuştur.

Alizade (2012), Hakas folklorundeki haycılık geleneği ve kılık değiştirme motifi üzerine çalışma yapmış günümüzde kullanılan bozkurt motifinin kılık değiştirerek

insan silüetine bürünmesine değinmiştir. Bahsi geçen destanda kozmik dünya modelinin şekillendiği ve yurdu muhafaza eden Tanrı mitolojik özelliği görülmektedir.

Arvas (2012), Türk destanlarında geçen göç olgusuna dair araştırması çerçevesinde Altın Arığ destanında Pıcen Arığ'ın zorla gerçekleştirdiği göç ile birlikte yurt genişletmek için çıktıkları seferden geri döndüklerinde ülkelerinde yaşanan felaketler aktarılmıştır.

Aktaş (2016), yaptığı çalışmasında Hakas destan kahramanlarını sosyo-kültürel bir bağlam olan aile içi ilişkiler çerçevesinde incelemiştir. Aile içi ilişkiler çerçevesinde Ah Çibek Arığ, Alıp Sarığ Plat Hıs, Altın Arığ, Altın Çüs, Altın Taycı, Ay Huucın, Han Mirgen, Kara Kuzgun, Han Orba, Hara Molat, Han Kicegey, Han Mirgen ve Huban Arığ destanları incelenmiş farklı aile yapıları ve yaşam tarzlarının kahramanların karakter oluşumu üzerindeki tesiri ortaya konulmuştur.

Kalkan (2016), Türk destanlarında kahramanların doğumuna dair yaptığı çalışmada destan kahramanlarının olağanüstü doğum durumunun Altay, Hakas, Özbek, Kırgız, Kazak, Tuva gibi millet kültürlerinde barındığını ortaya koymuştur. Bahsi geçen olağanüstü kavramı çerçevesinde Altın Arığ'ın doğumu halkı uğruna kendini yok sayarak acı çekmesi kahramana Tanrısal özellikler yüklendiğinin kanıtı niteliğindedir.

Erkoç (2017), VI. ve VIII yüzyılları arasındaki Türk mitlerindeki motifleri incelemeye tabi tutmuş Altın Arığ destanına dair kemiklerinde doğma, olağanüstü var olma durumuna değinerek hedef destanın doğum inancına açıklık getirilmiştir. Altın Arığ destanı ana kahramanı olan Altın Arığ destanının doğumu kadar öldükten sonra kemiklerinden doğan yeni kahraman Ay Mergen Türk motifleri hakkında fikir vermiştir.

Ezgiöya Malkoç (2018), "Divanu Lugati't- Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı" çalışması içerisinde başta Hakas edebiyatının genel özellikleri ve Hakas destanları hakkında birtakım veriler sunulmuştur. Divanu Lugati't- Türk adlı eserde Türk boyları ve boyların kullandıkları kelime, deyim ve atasözlerine dair incelemeler bulunmaktadır. Bu serden hareketle Hakas edebiyatına dair mukayese çalışması yapılmıştır.

Akar (2019), yaptığı araştırmasında Türkiye’de Hakas Türkçesine dair yapılmış lisansüstü tezlere dair bir toplu kaynak çalışması yapılmıştır. Çalışmalara dair genel çerçeve bilgi sunan çalışma, alana dair verileri toplu şekilde sunmaktadır. Çalışma içerisinde Türkiye’de ilgili alan yazınında kaleme alınmış eserlerin genel-geçer bir tanıtımı yapılarak detaylı bir kaynakça sunulmuştur.

Bal ve Kayabaşı (2019), Sibirya sahasında teşekkül eden Türk destanlarında kadının yeri ve eski Türk devletlerinde kadına bakış açısını irdelemişlerdir. Çalışmada alışlagelenin aksine “kadın” ana kahramanın olması alp tipinin kadın karakter olması genel bağlamdan farklılaşan noktalardandır. Türk destanlarında var olan ana kahramanın (kahramanlık gösteren destan tipinin) erkek karakterlerden seçilmesi Altın Arığ destanında söz konusu değildir.

Göde ve Tatlıcan (2019), Türk halk anlatılarında ölüme dair tabular ve kaçınmalar hususundaki çalışmalarında Altın Arığ destanında geçen ölümleri düğün gibi eğlence merasimleri ile nedensellik içerisinde sunmuştur. Kanlı Kılıç’ın düğün merasiminin gerçekleşmesi halası Altın Arığ’ın ölümünün bedelini ödetmesi ile sağlanmıştır.

4. HAKAS TÜRKÇESİNE AİT ALTIN ARIĞ DESTANI'NIN SÖZ VARLIĞI

4.1. Söz Varlığı

“Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir.” (Aksan, 1996: 11) Bu sebeptir ki Türkçenin öğretimi başta olmak üzere hemen pek çok konu söz varlığı üzerine bina edilmiştir. Söz varlığı üzerine ortak bir yöntem ve teknik belirlenmemesine karşın çalışmanın yapıldığı hedef kitle ve ölçütler çalışmalarda önem arz etmektedir. Söz varlığı üzerine ilk yapılan çalışma; konuşma dilinde hedef kitlenin saptanması ve yazı dilinde ise hedef kaynakları belirlemek amacıyla (Baş, 2011). Yapılan araştırmada söz varlığının yazılı kaynak üzerinde kullanılması malzemenin derleneceği destanı derinlemesine incelemeye tabi tutmayı gerektirmiştir. Kelimeler ve kelime türleri, eklerle üretilen mevcut kelimeler ve yabancı dillerden hedef dile geçen kelimelerin anlamsal karşılıkları ve kullanım sıklıkları söz varlığı çalışmalarındaki temel hususlardandır. Belli bir süre boyunca Arap ve Fars edebiyatı ekseninde şekillenen Türkiye Türkçesi içerisinde üç dilin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş birleşik kelimeler gibi farklılaşmalar bilhassa söz varlığı hususundaki çalışmalar ile tespit edilebilir. Uydurma (yazar ve şair tarafından metne entegre edilmiş sözcükler), imla hataları, çok anlamlılık gibi hususlar da kelime bazında söz varlığı çalışmalarının konusunu oluşturmaktadır. Deyim, atasözleri ve ikilemeler gibi bağdaştırıcı ve kültürel arka planı olan kelimeler de söz varlığının kapsam alanı içerisinde. Yazı dilinde unutulmuş kelimelerin atasözleri içerisinde muhafaza edilmesi gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır (Akça, 2007: 196). Özel amaçlar ve metnin amacına göre şekillenen “terimler” söz varlığı çerçevesinde önem arz eden kavramlardandır. Kalıp sözler, özdeyişler gibi söyleyeni belli olan fakat hedef kültür içerisinde geniş kullanım alanı bulmuş cümleler de özel amaçlı olarak söz varlığı hususunda kullanılmaktadır ve çalışmada bu cümleler de sözcüksel türlerine ayrıştırılarak söz varlığına etki etmiştir. Terimleri yabancı sözcükler ve kalıp ifadeler her söz varlığı araştırmasının mutlak araştırma unsuru olmak zorunda değildir. Yazarın inisiyatifinde gerekli görüldüğü takdirde araştırmaya dâhil edilebilir. Son olarak yapılan ilgili araştırmada kapsamı bu denli geniş bir yelpazeye haiz olan söz varlığı bahsinde sözcüklerin türleri esas alınarak ve

kullanım sıklıkları da belirtilerek Altın Arış Destanı'nın kelime zenginliğini elde edilmiştir. Kapsamın belli çerçeveye tabi tutulmasından maksat daha sağlıklı ve daha derinlemesine veri toplamaktır.

4.1.1. İsimler

aal	: köy (96)
aarxı	: dağ (16)
abaxay	: hanım (5)
abız	: elti (2)
açii	: hala oğlu (7)
ad	: ad, isim (18)
ada	: baba, ata (65)
aday	: köpek (6)
ağ	: et (1)
ağas	: ağaç (17)
ağıl	: akıl, zekâ (23)
alban	: haraç, köle emeği , vergi (3)
albat	: halk, tebaa (4)
alđan	: akraba, eş (13)
alığ	: aptal (4)
alın	: ön (7)
alıp	: alp , yiğit (66)
Alıp Saaday	: Alp Saaday (ö. is.) (42)
Alıp Xan Xıs	: Alp Han Kız (ö. is.) (136)
Alıp Xan	: Alp Han (ö. is.) (3)
Alıp Xanox	: Alp Xanox (ö. is.) (1)
alt	: alt, alt kısım (6)
Altay	: Altay (ö. is.) (18)
Altın Arığ	: Altın Arığ (ö. is.) (289)
Altın Sayzañ	: Altın Sayzan (ö. is.) (21)
altızarix	: kuzey (1)
amal	: huy (2)
añ	: av hayvanı (2)

araçon	: içecek, rakı, sert içki (6)
arağa	: içki, rakı (27)
arali	: ortasında, arasında (14)
arazi	: arası (3)
arğalığ sını	: sıradağ (13)
arğaz	: öte, sırt (14)
art soonda	: arka taraf (1)
asxır	: aygır (11)
at	: at (293)
Ax Oy	: Ak Oy (ö. is.) (18)
Ax Öleñ Arığ	: Ak Ölen Arığ (ö. is.) (1)
Ax Sabdar	: Ak Sabdar (ö. is.) (129)
axıs	: ağız (1)
ay	: ay (1)
Ay Çarıx Xan	: Ay Çarlı Han (ö. is.) (27)
Ay Xan	: Ay Han (ö. is.) (3)
Ay Xara Taş	: Ay Kara Taş (ö. is.) (1)
ayañ	: el mayası (1)
ayas	: açık, bulutsuz (hava) (2)
ayax	: tabak (1)
ayaz	: el (1)
ayba	: kol (1)
ayğaxtığ	: ayaklık (1)
ayir	: aygır (1)
aylığ	: hamile (9)
aymax	: kabile, boy, oymak (2)
ayna	: şeytan (1)
ayran	: ayran (2)
azax	: ayak, pençe (3)
azıra	: arımdan, üstünden (1)
bilek	: bilek (1)
çaa	: savaş, silah (32)

çaaçax	: yay (1)
çaas	: yer, yeryüzü (6)
çabağa-xulun	: iki üç yaşındaki at (4)
çabal	: kötülük (3)
çabıs	: kimsesiz (1)
çabıx	: kapalı (1)
çabız	: çukur (1)
çaça	: kız kardeş, abla (54)
çada	: arkaya (7)
çağ	: çağ, vergi (1)
çağa	: yaka (7)
çağın	: yakın (20)
çal	: hizmetkâr (5)
çalın	: şimşek, alev, kıvılcım (6)
çamçı	: kamçı (1)
çar	: uygun (4)
çaradığ	: izin (2)
çargız	: hakimiyet, iktidar (1)
çarğı	: buyruk, emir (6)
çarığ	: ışık (8)
çarın	: kürek kemiği, omuz (1)
Çarix Tana	: Çarix Tana (ö. is.) (17)
çarıx	: aydınlık, ışık (1)
çarır	: yararlı (7)
ças	: vadi (4)
ças	: yaş (23)
çat	: halk, yabancı (3)
çaygı	: yaz (1)
çazaa	: vadi (12)
çazı	: vadi, ova (14)
çe	: yanak (2)
çeçpee	: direk (7)

çeen	: yeğen (1)
çeree	: kan (1)
çıl	: yıl (4)
çılan	: yılan (9)
çılgı	: yıldı (5)
çıltıs	: ışık (2)
çırğal	: şenlik (6)
Çibetey Xan	: Çibetey Han (ö. is.) (150)
çıl	: yer, rüzgâr (1)
çileñ	: durgun su (1)
çılın	: yele (4)
çır	: yer, yeryüzü (379)
çırçee	: bardak (1)
çirliğ	: yerli (4)
çiste	: enişte (1)
çizî	: maden (1)
çobağ	: çile, dert, kaygı (2)
çobal	: çoban (2)
çoçaa	: şaşkınlık (1)
çoğıl	: yok (54)
çol	: yol (33)
çon	: millet, halk, yurt (146)
çooğ	: baba (1)
çoon	: kalınlık (4)
çoonındağ	: kalınlık (4)
çoox	: söz, sohbet (52)
çora	: oyun (1)
çox	: yok (70)
çöp	: öğüt (2)
çör	: düzen (1)
çulaz	: ruh (5)
çurt	: yurt (70)

çüg	: tüy (1)
çgen	: dizgin, gem (2)
çree	: yürek (1)
çreeg	: yürek (1)
eceg	: topuk (3)
eek	: çene (4)
eez	: sahip (9)
ek	: dal (1)
hanım	: hanım (1)
ır	: Şarkı, türkü (2)
ib	: ev (6)
ibre	: çevre, etraf (2)
ce	: anne (75)
cen Arığ	: cen Arığ (. is.) (38)
dek	: etek (2)
ds	: çanak, Şişe (4)
iir	: akşam (2)
ik	: akıl (1)
iklen	: ikimiz (1)
il	: halk (2)
lĖg	: pamuk genişliğinde (uz. lç.) (3)
ineğ	: dert (4)
nek	: inek (3)
ney Kkçn	: ney Kkçn (. is.) (5)
iney	: yaşlı kadın (5)
ineyis	: ŐaŐknlık (1)
in	: omuz (6)
ipç	: kadın, hanım (1)
ipçz	: hanım (1)
ir	: er, koca (27)
irbek	: silah (2)
irben	: kekik (otu) (1)

İrem Küreň	: İrem Küren (ö. is.) (1)
irĭk	: özgürlük, bağımsızlık (7)
irk	: eşik (1)
is	: madde (1)
iske	: servet (1)
ĭst	: iç (26)
it	: it (4)
ĭz	: iz (1)
iz	: servet, varlık (2)
ĭzeb	: cep (10)
izen	: selam (48)
ĭzeňe	: üzengi (3)
izer	: eyer (8)
izergestĭg	: zorluk (1)
izerĭ	: eyer takımı (4)
izĭ	: akıl (1)
ĭzi	: sıcaklık (2)
ĭzik	: kapı (63)
ĭzirĭk	: sarhoş (5)
kemnĭn	: değer (1)
kibĭs	: halı (17)
kicĭm	: eyer altı keçesine yerleştirilen deri (1)
kĭçii	: küçük (8)
kiik	: geyik (2)
kik	: öç, intikam (1)
kince	: sevgili, yavru (13)
kip	: giysi, kıyafet, elbise (12)
kiree	: yaşlılık (2)
kirek	: gerek (14)
kiri	: nine (2)
Kirĭm Sınnı	: Kirim Dağı (ö. is.) (6)
kĭrĭs	: kiriş (1)

kis	: okun arka uç tarafının kirişe koyulan kesigi (5)
kist	: arka (17)
kızee	: kişi , insan (5)
kizek	: bölümlü, paylı, kısımlı, parçalı (9)
kızı	: kişi (166)
kızıb	: giyim (4)
köbe	: saç (3)
köber	: bıyık (1)
köbik	: köpük (1)
kög	: şarkı, türkü, nağme (1)
kögis	: göğüs (1)
Kök Pora	: Kök Pora (ö. is.) (14)
köl	: göl (3)
kömir	: kömür (1)
köfnı	: istek, arzu, gönül (2)
köög	: nağme (1)
köök	: guguk kuşu (5)
köstig	: dürbün (3)
köy	: ateş (5)
kügürt	: gök gürültüsü, yıldırım (4)
külkee	: gülünç (1)
külükter	: yiğit (5)
kümüs	: gümüş (2)
Kün Arığ	: Kün Arığ (ö. is.) (1)
Kün Xan	: Kün Han (ö. is.) (2)
kür	: heyecan (1)
kürek	: kova (1)
kürgen	: mezar, kurgan (4)
küs	: güç, kuvvet (6)
mal	: hayvan, sürü (91)
marxa	: düğme (14)
meley	: eldiven (2)

mindı	: merhaba (63)
molaat	: çelik kılıç (21)
moyın	: boyun (3)
mööney	: şan, şeref (3)
naan	: sağı (1)
nanax	: tütün kesesi (1)
nancıx	: tabaka (2)
nandıra	: geriye (8)
nañmır	: yağmur (1)
nime	: nesne, şey (87)
nıt	: renk (6)
obaa	: taş tapınak (4)
oçıx	: ocak (1)
oğıl	: oğul (5)
oğır	: hırsız (1)
oğlan	: oğlan (13)
olğan	: oğlan, erkek çocuk (10)
omır	: omur (1)
oñ	: başarı, muvaffakiyet (1)
Oo Xara Xan	: Oo Kara Han (ö. is.) (1)
ool	: oğul (13)

4.1.2. Sıfatlar

aar	: aziz (6)
aar	: öte (4)
aarlıǵ	: aziz, yüce, pahalı (5)
aarxı	: arkadaki, diğer, öbür, öte, öteki (2)
abaxay	: güzel (3)
açırǵastıǵ	: can sıkıcı, üzücü (2)
açıx	: açık (1)
adañmınan	: saygı değer, saygın, sayın, muhterem (1)
ağar	: büyük, ortalamayı aşan (4)
ağıllıǵ	: niyetli, akıllı (2)

ala	: ela(14)
alar	: alacağın (7)
alğan	: aldığım, eşim (2)
alın	: ön (5)
alıp	: alp, yiğit (30)
alt	: alt (1)
altan	: altmış (13)
altı	: altı (36)
altın	: altın (116)
altındağı	: altındaki (1)
altın	: altmış (13)
amır	: hurzulu, sakin, rahat (1)
andağ	: öyle (3)
anzı	: o, şu (2)
apsax	: yaşlı (7)
araçon	: lezzetli (3)
aram	: başka, seyrek (4)
aran-çula	: karışık renkli (31)
arçol	: işlemeli (1)
arğa	: arka (4)
arğal	: bütün, sayısız, kalabalık (6)
arğalığ	: arkalı (13)
arığ	: temiz, hoş (65)
art	: arka (1)
artıx	: güzel (13)
as	: çıplak (1)
asxan	: açılan (1)
asxırlığ	: aygırlı (5)
atıbısxan	: atılan (1)
attığ	: atlı (30)
ax	: ak (167)
axxan	: akan (1)

axxlaan	: akan (1)
ay	: kahverengi (2)
azır	: ayrı (45)
azırlı	: ayrı (1)
barça	: bütün (2)
çabal	: kötü (12)
çabis	: alçak, basık, kısa (2)
çadağay	: güzel (2)
çağan	: yağan (1)
çalbax	: geniş (5)
çalbayğan	: yassı (2)
çarabas	: kötü, yaramaz (6)
çarım	: yarım (1)
çarınnığ	: omuzlu (1)
çarıx	: parlak, aydınlık (16)
ças	: genç (2)
çastığ	: yaşındaki (34)
çat	: yabancı (3)
çaxsı	: iyi (15)
çazı polğan	: vadi olan (1)
çeen	: yiyen (2)
çeennıg	: yeğenli (1)
çilbigey	: yırtıcı (1)
çilinnıg	: yeleli (24)
çis	: tunç (2)
çitan	: yetmiş (4)
çitı	: yedi (14)
çitken	: yetiştiği, ulaştığı (2)
çobağlıg	: üzüntülü (1)
çoğar	: yukarı, üst (2)
çoon	: şişman, kilolu, kalın (2)
çörngen	: vurulan (4)

çurtapça	: yaşayan (4)
çüs	: yüz (1)
cek	: eğik (3)
een	: ıssız, boş (2)
irax	: uzak (14)
izirgestig	: sarhoş gibi (1)
inektig	: inekli (2)
igir	: eğri , eğrilmiş (1)
iki	: iki (41)
ikinci	: ikinci (2)
ilig	: elli (3)
im	: ilacli (1)
in	: geniş (2)
ineglig	: hüzünlü (2)
inelçekten	: muzdarip, acı çeken (1)
iretke	: iri (1)
irgek	: erkek (1)
irke	: tatlı, şefkatli (17)
izi	: sıcak (2)
kiçeeği	: geçen (1)
kiçecek	: küçücük (1)
kiçig	: küçük (5)
kipsiz	: çirkin (1)
kiri	: yaşlı , ihtiyar (1)
kirizi	: battığı (1)
kizek	: bir kısım (9)
kizer	: keserek kullandığı (1)
kizin	: arka (5)
kök	: yeşil, mavi (37)
kölemelig	: yüksek, başı dumanlı (5)
kömistelig	: kaşlı (1)
köp	: pek çok (1)

küler	: büyük (1)
külük	: güçlü, kuvvetli (4)
kümüs	: gümüş (1)
küp	: yumuşak (3)
küreñ	: kahverengi (72)
marxalıĝ	: düĝmeli (4)
mındaĝ	: böyle (6)
molat	: çelik (20)
müner	: binilir (4)
nımalax	: yassı (1)
nımzax	: yumuşak (2)
niske	: ince (1)
noo	: hangi, ne (27)
nugan	: yumulan (göz) (3)
odırçatxan	: oturduĝu (1)
odırĝan	: oturan (11)
ol	: o (11)
olĝan	: genç (1)
olox	: aynı (1)
oñ	: sağ (2)
ool	: erkek (2)
ortıdaĝı	: ortadaki (1)
ortız	: orta, merkez (2)
ottıĝ	: ateşli (1)
oy	: engin, kahverengi (14)
oy-tarba	: büyülü (1)
ökıs	: öksüz (6)
ölgen	: ölen (7)
ösken	: yetişen (2)
paarlıĝ	: yürekli (2)
palĝacañ	: bağlanan (7)
par	: çift (6)

parça	: bütün (26)
parçan	: bütün (1)
pasha	: başka (1)
pastığ	: başlı (36)
pay	: zengin (1)
payzañ	: güzel (48)
paziğ	: zalim (2)
pışıkken	: biriktiğı (2)
pıdi	: böyle (3)
pır	: bir (11)
pıree	: herhangi bir (11)
porçoliğ	: çiçekli (3)
pozıraamnı	: al donlu(at) (1)
pozırax	: al donlu (87)
pot	: böyle (kişi) (2)
pögı	: saygısız (1)
pözık	: yüce (1)
pray	: bütün (9)
pu	: bu (48)
puğalığ	: boğalı (1)
purunnuğ	: burunlu (1)
putxa	: geniş (7)
pütken	: yaratılan, meydana gelen, ortaya çıkan (4)
püürgı	: bugünkü (1)
sabdar	: boz (131)
sağıstığ	: düşünceli (6)
sarığ	: sarı (17)
sarıp	: sarp (1)
sarsıx	: tek (2)
sasxan	: birleştiğı (1)
sazılğan	: birleştiğı (1)
sımdı	: sessiz (1)

sıraylıĝ	: yzly (6)
sidk	: zor (2)
slig	: gzel (16)
slii	: gzel, yakşıklı (3)
sims	: semiz (3)
sol	: sol (1)
soox	: soĝuk (1)
soriĝ	: iradeli, azimli, istekli (3)
sotka	: apur (1)
soxpax	: sert (2)
surar	: soracak (soru) (1)
smeln	: kıvrak (1)
smnen	: dizginli (1)
tanastiĝ	: Şaşırtıcı, Şaşıırılacak, hayret verici (1)
taban	: alçak (2)
tabırax	: abuk (1)
tabıstıĝ	: sesli (1)
toĝız	: dokuz (4)
toĝızon	: doksan (3)
tolay	: Çeşitli (6)
tos	: ak aĝaç kabuĝu (1)
tas	: taş (6)
taydaĝ	: hangi (1)
tayĝalıĝ	: aĝaçlı, vahşı (9)
tayılıĝ	: dayılı (1)
tin	: byk, gly, kuvvetli (5)
tınnıĝ	: canlı (13)
tĝ	: Şu (1)
tik	: deĝersiz (1)
timnen	: eyer takımlı (1)
tmr	: demir (2)
timnĝ	: hazır (1)

tirgışceñ	: dirilten (1)
tirig	: diri (1)
tirmeliğ	: kafesli olan (1)
tizi	: dişi (2)
tomır	: küt , top (4)
tooza	: bütün (2)
toozılbas	: tükenmez, bitmez (1)
toozılastağ	: bitmeyecek, tükenmeyecek (6)
toplada	: basma, basılı, basılmış (1)
tora	: doru (2)
tostiğ	: taşlı (1)
tox	: tok (1)
tozorlığ	: sihirli (3)
töoy	: benzer (1)
tört	: dört (6)
turçatxan	: duran (1)
turğan	: durduğı (11)
turiğ	: genç (1)
turuğ	: yaşlı (5)
tutpa	: ince (2)
tuygaxtığ	: toynaklı (1)
tünderil	: geniş (1)
tüben	: çeşit çeşit (1)
tügede	: bütün (2)
tügenmesteg	: tükenmeyecek (1)
tüktig	: tüylü (6)
uluğ	: büyük (173)
usxan	: sönen (4)
uzun	: uzun (1)
üğürelig	: çorbalı (1)
üs	: üç (19)
üstündegi	: üstündeki (1)

üze	: kırılacak (2)
üzüncü	: üçüncü (1)
xañnax	: ıssız , boş yer (1)
xaacılığ	: dolu (1)
xadarçatha	: bakan (1)
xadarğan	: yetiştirilen (37)
xalın	: kalın, derin (3)
xamaxtığ	: alınlı (2)
xanattığ	: kanatlı (61)
xara	: kara (150)
xaraağı	: karanlık (14)
xaraox	: kara (1)
xarasxı	: karanlık (1)
xaraxça	: gördüğü (1)
xaraxtığ	: gözlü (1)
xarğıstığ	: korkunç (4)
xartığa	: yırtıcı (2)
xatap	: bütün (8)
xatığ	: katı, sert (5)
xaxpas	: ardiç kabuğu (1)
xayalığ	: kayalık (1)
xayda	: herhangi bir (3)
xaydağ	: nasıl (30)
xayran	: aziz (3)
xayzı	: bazı (29)
xayzı-xayzı	: herhangi bir (1)
xırx	: kırk (2)
xırlığ	: sivri (1)
xısxax	: kısa (1)
xıybas	: bükülmez (10)
xızıl	: kızıl (4)
xola	: metal (2)

xomay	: kötü, fena (2)
xaastaan	: işlenmiş (1)
xorımnıǵ	: kayalık, kayalı (1)
xuba	: kuru (6)
xumniǵ	: kumlu (4)
xurǵun	: tiz (2)
xuruǵ	: kuru, kurumuş (1)
xuu	: ak, beyaz, boz (8)
xuuruxtıǵ	: kuyruk (4)
xuus	: işlemeli, işlenmiş deri (2)

4.1.3. Zamirler

a	: o (55)
anda	: orada (49)
anı	: bunu, onu (15)
annan	: kendi (2)
annañ	: oradan (9)
anzı	: o, şu (6)
kem	: kim (5)
mında	: burada (14)
mını	: bunu (5)
mınıñ	: bundan (2)
mınnañ	: buradan (11)
min	: ben (169)
nimen	: biri (7)
ol	: o (2)
olar	: onlar (11)
peer	: buraya (4)
pırsı	: birisi (1)
pıs	: biz (9)
postar	: kendi (11)
pot	: böyle (1)
pozı	: kendisi (40)

prayzı	: hepsi (9)
san	: tamamı, hepsi (1)
sin	: sen (96)
sırer	: sizler (15)
toozazı	: herkes (3)
udur	: onlar (5)
üz	: kendi (3)
xay	: nereye (1)
xayarı	: kimse (1)
xayda	: nerede (11)
xaydağ	: kim, nasıl (17)
xaydar	: nereye (7)
xayzı	: hangi (2)
xayzınar	: hanginiz (1)

4.1.4. Zarflar

aallap	: misafir olup (5)
aalzar	: köye doğru (3)
aar	: öte (3)
aarlap	: saygı gösterip, ağırlayıp, ikramda bulunup (5)
ağarıp	: ağarıp (1)
ağaxtanıp	: ağnayıp (1)
ağılax	: çok (5)
ala	: beri (5)
aldanıp	: yalvarıp, yakarıp (1)
alıp	: alarak (4)
altanıp	: atlayarak (17)
altap	: atlayıp (1)
am	: şimdi, hemen, şu an (3)
amdı	: şimdi (10)
amğa	: o zaman (1)
ana	: nasıl (1)
anañ	: sonra (7)

anda	: derhal, o zaman (63)
andar	: oraya doğru (1)
añdarılıp	: düşüp, yıkılıp, devrilip (1)
andax	: öyle, o şekilde (2)
anımoxtazıp	: vedalaşıp (2)
annañ andar	: ondan sonra (1)
annañ	: sonra (3)
annañar	: onun için, o sebeple (1)
ardap	: bozulup, karıştırıp, yorularak (5)
aronca	: hemen (1)
artıx	: fazla, üstün, avantajlı (6)
as	: az (13)
aspaxtazıp	: tokalaşıp (5)
astap	: aç kalarak (1)
atxanda	: atınca (2)
ayap	: acıyarak (1)
aylandıra	: çevirerek, dolanarak, dolaşarak, dönerek (15)
aylandırıp	: çevirerek (2)
aylaxtanıp	: dolaşıp (1)
azıp	: açarak (12)
azıp	: aşarak (5)
azıp	: azalarak (1)
azıra	: aşarak (10)
azıranıp	: beslenip, yemek yiyerek (2)
azırap	: besleyerek (2)
azırılıp	: ayrılıp (2)
çaa	: çok (10)
çaap	: kapatıp (1)
çaballanıp	: silkelenip (1)
çabıra	: basarak, sıkıştırarak (3)
çabırılıp	: aşağı inerek, görünerek (4)
çaçırıp	: sıçrayarak (3)

çadap	: güçlükle, zar zor, zorla (1)
çadıp	: yatıp, yatarak (2)
çalbayğanda	: dik durduğunda (1)
çalbayıp	: yayılarak (4)
çara	: ayrı, ayrı olarak (2)
çaradıp	: uygun bularak, beğenerek (1)
çaras	: güzel (1)
çarılıp	: yarılarak, bölünerek, kırılarak (7)
çarıp	: ayırıp (16)
çastalıp	: kıvılcım saçarak (2)
çastanıp	: yastık yaparak, serilerek (2)
çat	: el, öksüz, yabancı (9)
çaxsı	: iyi, güzel (15)
çayılıp	: yayılıp (19)
çayxalızıp	: sallanarak (1)
çazap	: hazırlayarak (1)
çeste	: ikramda bulunup (1)
çestep	: birlikte (1)
çılıp	: toplanıp, yığılıp (4)
çırğaban	: huzurlu (1)
çırğap	: şarkılar söyleyerek (5)
çızıp	: yıpranıp (1)
çi	: mutlaka (6)
çidip	: yetişip (17)
çilğip	: eserek (1)
çip	: yiyerek (11)
çir	: gerçekten (3)
çirîn köre	: yerine doğru (4)
çirîneñök	: yerindeyken (1)
çitire	: boyunca, dek, değin, kadar (5)
çobalıp	: eziyet çekerek, kaygılanarak (10)
çoğar	: yukarı (3)

çoo	: çok, fazla (3)
çooxtap	: söylenip (3)
çox	: çok (20)
çozag	: yaya (1)
çöktenip	: yüklenip (1)
çölenip	: dayanıp, destek alıp (1)
çörge	: dolaşmak (3)
çöröp	: koşup (2)
çuçap	: sayarak (1)
çudap	: yorularak (3)
çügüröp	: yürüyüp (1)
eelip	: eğilerek (1)
ege	: eğilerek (4)
ılap	: uğuldayarak, vızır vızır ses çıkararak (11)
ılğap	: ağlayarak (4)
ırlazıp	: (şarkı, türkü) söyleyerek (2)
ırlençeziñ	: evlenip (2)
ıygap	: oflayıp, puflayıp (1)
ibire	: çevresinde dönerek (2)
ibirilip	: dönüp (1)
ıdi	: öyle, böyle (24)
ıdök	: tam da öyle, aynı şekilde (9)
iir	: akşam (1)
ıkincizın	: ikinci defa (1)
ilger	: ileri (1)
ılğilep	: asarak (1)
iñ	: en (1)
inelip	: eziyet çekerek (13)
ir idinip	: eş edinip (5)
irepçi polıp	: karı koca olup (1)
irık – çarix	: ister istemez (1)
irten	: sabahleyin (1)

irtip	: geçip, geride bırakıp (1)
irtkende	: geçince (1)
istip	: işitip, duyup (1)
izen pırıp	: selam vererek (1)
izen sala	: selam vererek (1)
izep	: tekrar tekrar, sayısız (1)
izerlep	: eyerleyerek (1)
izip	: içerek (13)
kilep	: arayarak (2)
kileyip	: gelerek (1)
kileyip	: yayılarak, uzanarak (1)
kileytip	: yoneterek (1)
kilistirip	: uygun bularak (2)
kinetin	: ani, birdenbire (1)
kir	: geri (9)
kirilip	: gerilerek (2)
kirip	: gerekerek (5)
kirip	: zayıf (2)
kistezip	: kişneyerek (1)
kobok	: Çok (1)
kodirilip	: kaldırılıp (1)
kogere	: gogeriip, rengi kaçıp (1)
koglep	: şarkı soyleyerek (15)
kogles	: tirkuler soyleyerek (2)
koglezip	: (birlikte) şarkı veya tirku soyleyerek (1)
koglezip	: (nağme) terennum ederek (2)
komes	: biraz (1)
koolce	: yavaşca, ağır ağır, sessizce (1)
kop	: Çok, fazla, ziyade (20)
kore	: bakarak (13)
koribisse	: bakınca (1)
korinip	: gorunup (1)

körıp	: bakarak (21)
közürep	: gürüldeyip (3)
külınıp	: gülerek (1)
külip	: gülüp (1)
kün künörtkĩ	: güneye doğru (2)
künnĩñ	: gündüz (29)
kürdeygende	: irkildiğinde (1)
küzürep	: gürüldeyip (1)
mañat	: çok iyi (1)
marxalap	: düğmeleyerek (1)
mindĩ sala	: selam vererek (2)
mindilezıp	: merhabalaşıp (2)
mondılıp	: hafifçe sallanıp (1)
moñzıtta	: aceleyle, ivedilikle, çabuklukla (1)
mökeyıp	: eğilerek (1)
mustazıp	: (boğalar) böğrüşerek (2)
müngence	: binince (1)
na tıñ	: kuvvetli (2)
naa	: yeni (4)
nan	: geri (2)
nandıra	: geri (7)
nime	: hiçbir şey (15)
noğa	: neden, niçin (1)
nuğan	: (göz) yumup, kapayıp (2)
nuubızıp	: yumup (1)
odırıp	: oturarak (10)
odırtıp	: oturtup (1)
ol tusta	: o zaman (1)
oñnap	: anlayarak, inleyerek (1)
oray	: geç (1)
orta	: ayrı, ayrı olarak (1)
oxsanıp	: öperek (3)

oya	: yarararak (4)
oyıp	: kesip (1)
oylap	: koşarak (56)
oynap	: oynayarak (3)
ödirip	: öldürerek (2)
örinip	: sevinip (1)
ösklep	: yeşerip (3)
östep	: inleyip, sızlayıp (1)
palañnap	: ışıldayıp, parlayıp (1)
palğap	: bağlayıp (7)
pastağızın	: önce, evvel (1)
paxtırıp	: baktırıp (1)
paya	: biraz önce, yakında, az önce (2)
payıp	: zengin olup (1)
paza	: tekrar, yine (45)
pazıp	: gidip (11)
pazox	: tekrar, yine, gene (7)
peer	: beri (4)
pızıp	: biçip (1)
pıdi	: böyle (5)
pır	: aynı (1)
pırge	: beraber, birlikte (8)
pırıktire	: birlikte (1)
pölil	: ayrı (1)
pray	: bütün, tamamıyla (6)
pulgap	: sallayıp (1)
purun	: önce (4)
pügülip	: bükülerek (2)
pütklep	: biterek (1)
saap	: vererek (1)
saap	: vurarak (14)
sabarınañ	: vurunca (1)

sabilğanda	: çıktığında (2)
sabilıp	: dönüp (25)
sağam	: şimdi, bugün, şu an, hemen (1)
sağıla	: parıldayarak, parlayarak (1)
sağınıp	: düşünüp (9)
sağıp	: bekleyerek (6)
sala	: neredeyse (6)
salbañnap	: asılı kalarak, asılarak (2)
salbañnazıp	: eğlenip (1)
sarbayıp	: açılıp (4)
sarbayızıp	: sallanıp (1)
sarnasıp	: (birlikte)şarkı veya türkü söyleyerek (1)
sax	: öyle, aynen, tam (14)
saybap	: parçalayıp, kırıp, bozup, yıkıp (1)
segirip	: atlayarak, sıçrayarak (8)
sığara	: çağırarak (24)
sığara	: dışarı (11)
sığarıp	: çıkararak (5)
sığıp	: çıkarak (38)
sınap	: anlayarak, inleyerek (1)
sıñırap	: gıcırdayarak (1)
sıñırzıp	: sesler çıkarıp (1)
sıylap	: saygı gösterip, ağırlayıp, ikramda bulunup (3)
siligibizip	: çarparak (1)
sistip	: çözerek (4)
soğa	: vurarak (1)
soğıp	: keserek (1)
soolap	: gürüldeyerek (11)
soon	: sonra, arkasında, gerisinde (1)
soonda	: sonra (14)
sökklezip	: sövüp, küfredip (1)
söölünip	: esneyerek (1)

söönip	: güç alıp (1)
sözire	: çekerek (1)
surıp	: sorup (5)
suura	: sıyırıp, sıyırıp geçerek (4)
sümnenip	: giyinip, kuşanıp (1)
sümülenip	: şaka yapıp (1)
süre	: sıyırıp (6)
sürizip	: izleyip (4)
sүүлip	: geriye doğru kaykılıp (2)
taa purun	: daha önce (1)
talap	: yıkıp (6)
talazıp	: yarıştırap (2)
tañniñ	: gece (1)
tapsap	: ses çıkararak, konuşarak (5)
tarap	: yayılıp, dağılıp (5)
tarıp	: tanıyarak (1)
tartıp	: çekerek (37)
tartızıp	: tartışıp (1)
tastap	: fırlatarak (15)
tastazıp	: eşleşip (1)
tasxar	: dışarı (1)
taxarıp	: yaslanıp (1)
tayanıp	: dayanıp (3)
tazılap	: kütürdeyerek (1)
tazırayıp	: açılıp (1)
teektep	: bağlayarak (1)
teen	: diye (8)
teep	: değip (1)
tepkende	: tekmeleyince (1)
tın	: tekrar, yeniden (1)
tiñ köp	: pek çok (1)
tiñ	: fazla, güçlü, kuvvetli (14)

tınıp	: nefes alarak (2)
tıñnañ	: daha (2)
tırbap	: tırmalayıarak (1)
tırıştırı	: buruştırıp (1)
tızıp	: kızıp (1)
tığirep	: titreyip (7)
timnep	: hazırlayıarak (4)
tiñe	: beraber (2)
tıp	: diyip (54)
tize	: delerek (5)
tizıp	: inip (4)
tobıra	: geçerek (8)
toharap	: doyarak (1)
toldıra	: doldurarak (12)
tolğalıp	: dolanııp, çevrilip (1)
tolğap	: dolayıarak, çevirerek, sararak (2)
toolap	: düşüp (5)
tooza	: bitirip, tüketip (10)
toozılıp	: bitip (2)
tozarıp	: doyup (1)
tozıp	: doyup (1)
tözenip	: döşeyerek (1)
tura	: durarak (29)
turğızıp	: bırakıp (3)
turıbox	: durup (1)
turızıp	: destek olup (2)
tutıp	: tutarak (1)
türçe	: birazcık (1)
tüzıp	: atlayarak (1)
tüzıp	: dalarak, düşerek (27)
tüzire	: yayılarak (1)
tüzizıp	: eşleşip (2)

udur	: ters, karşı (5)
uġaa	: çok (9)
ulam	: çok, daha çok (2)
ulamax	: daha (1)
ulastıra	: yaklaştırarak (1)
ulii	: boyunca (2)
uluġlap	: saygı göstererek (2)
unadıp	: parçalayıp (1)
urunza	: karřılařtıķça (6)
ür	: sürekli, devamlı (6)
ürep	: ölerек, örselenerek, yıpranarak (2)
üskürіp	: nefes alarak (3)
üzіlіp	: süzülerek (1)
üzіncізін	: üçüncü defa (3)
xaap	: tutarak, kaparak (11)
xabızıp	: güreşip (10)
xacan	: bir gün (8)
xacanox	: çok önce (4)
xaçan	: bir zamanlar (1)
xada	: birlikte (5)
xaġırtsar	: köye doġru (2)
xalayıp	: boyun eğerek (2)
xalaytıp	: sürüp (1)
xaltanıp	: hanım olarak (1)
xaralıbızıp	: kararıp (1)
xarap	: bakıp (24)
xarazıp	: özenerek, gayret ederek (2)
xas-xocan	: çok eski zamanlarda, bir gün (5)
xatap	: yeniden, tekrardan (28)
xati	: sertçe (18)
xatxırıp	: kahkaha atıp (1)
xaydaġ	: ne kadar? (1)

xaydi	: nasıl, niye (30)
xayındı	: dikkatle, özenle (1)
xaynap	: kaynayıp, yanıp (1)
xazanıp	: kazanarak (2)
xılçañnap	: dikkate alarak (4)
xırızıp	: tartışıp, kavga edip (5)
xısxırıp	: bağırarak (6)
xıyğılap	: çağırıp (9)
xıza	: sıkıca (1)
xoolap	: ses çıkararak (3)
xorıǵıp	: korkup (3)
xosti	: birlikte, beraber (11)
xurıp	: kuruyup (4)
xuybırılıp	: kasıp kavurarak (1)

4.1.5. Edatlar

a?	: acaba (1)
annañar	: onun için (2)
asxalaxxa	: kadar (2)
ba, ma, me, ni, pa, ze	: mı, mi, mu, mü (69)
çïli	: gibi (43)
çitire	: kadar, dek, deǵın (5)
kire	: dek, deǵın, kadar (7)
köre	: -e doǵru (13)
la	: ancak, yalnız, ile (12)
-nañ	: ile (30)
nimes	: deǵil (ek fiilin olumsuzu) (4)
osxas	: gibi (33)
pasxa	: başka (14)
pozı	: için (2)
-sar	: -e doǵru (5)
sıǵara	: -e doǵru (40)
teere	: kadar (1)

tiñ	: kadar (1)
toğıra	: boyunca, doğru (2)
tooza	: e doğru (12)
tusxa	: -e doğru (1)
üçün	: için (14)
-zar	: -e doğru (17)

4.1.6. Bağlaçlar

çe	: ama, fakat (3)
daa	: de, da, dahi , bile (125)

4.1.7. Ünlemler

a, -a	: aa! (1)
alay	: yoksa, a, ya! (1)
çaray	: hayır! (1)
çe	: ya, işte! (44)
e et	: ha! (1)
ekey	: hey (4)
it	: hayır! (1)
kölbey	: (beğenme bildiren) muntazam, muhteşem! (1)
mına	: işte! (7)
ox-xo-xo	: ooo! (1)
tatay	: (nefret, korkma, ürkme bildiren) iğrenç, berbat! (1)
xa	: ey! (1)
xayran	: aziz! (3)
ya	: evet! (4)

4.1.8. Fiiller

aalla-	: misafir olmak (18)
aallat-	: misafir etmek (1)
aar tart-	: acı çekmek (1)
aarla-	: ağırlamak, saygı göstermek (14)
açırğan-	: üzülmek, kaygılanmak, kederlenmek (4)
ağ-	: akmak (12)

ağar-	: ağarmak (2)
ağaxtan-	: ağnamak (1)
ağıl az-	: akli şaşmak (4)
ağıs-	: dökmek, akıtmak (2)
al-	: almak (17)
albat-	: yerleşmek (4)
aldan-	: yalvarmak, yakarmak, rica etmek (6)
aldan tur-	: karşı çıkmak (2)
aldır-	: mağlup olmak, yenilmek (2)
alıs-	: değişmek, değişikliğe uğramak (2)
alız-	: sürmek (2)
altan-	: atlamak, binmek (42)
añdarıl-	: devrilmek, düşmek, yıkılmak (6)
anımcoxta-	: vedalaşmak, (birbirine) veda etmek (2)
añna-	: anlamak (1)
apar-	: götürmek, alıp gitmek (1)
arda-	: zayıflamak, zayıf olmak (5)
arğla-	: temizlemek (1)
aspaxtaz-	: el sıkışmak, el tutuşmak, tokalaşmak (15)
asta-	: acıkmak, aç kalmak (2)
at-	: atmak (5)
at-	: vurmak (2)
atar-	: ateş etmek (1)
atıl-	: atılmak (1)
atpinañ	: delmek (1)
attir-	: atlatmak (1)
axxla-	: akmak (3)
aya-	: acımak, esirgemek, kıyamamak (6)
aylan-	: dönmek (29)
aylan peer-	: dönüvermek (1)
aylandır-	: çevirmek, döndürmek, dolanmak (21)
az-	: açmak (12)

az-	: geçmek, aşmak (16)
az-	: azalmak (1)
azıl-	: açılmak (13)
azır-	: beslemek (4)
azıran-	: beslenmek (2)
azırıl-	: ayrılmak (4)
bağla-	: bağlanmak (1)
çaalas-	: savaşmak (1)
çaap-	: kapatmak (1)
çaballan-	: öfkelenmek (1)
çabır-	: basmak, sıkıştırmak (7)
çabırıl-	: görünmek (4)
çabız-	: kapatmak (1)
çaçıra-	: sıçramak, saçmak (4)
çad-	: yatmak (30)
çağ-	: yağmak (1)
çalbay-	: yayılmak (6)
çalbıra-	: alev alev yanmak, tutuşarak yanmak (1)
çaltıra-	: ışık saçmak (1)
çap-	: yakınlaştırmak (3)
çara-	: uygun bulmak, beğenmek, yakışmak (19)
çarada-	: izin vermek (3)
çarat-	: istemek (2)
çarıl-	: yarılmak, parçalanmak, kırılmak, bölünmek (8)
çasta-	: kıvılcım saçmak (6)
çastal-	: yayılmak (2)
çastan-	: yastık serilmek, yastık konulmak (2)
çat xal-	: solmak (8)
çayha-	: çekiştirmek (19)
çayıl-	: yayılmak (33)
çayıl tur-	: yayılmak (5)
çayxalız-	: sallanmak (1)

çayxan-	: sallanmak, sarsılmak (2)
çaza-	: ıskalamak, isabet ettirememek (18)
çe-	: yemek (3)
çeree tartıl-	: kanı kaynamak (1)
çesti-	: ikramda bulunmak (1)
çığ-	: biriktirmek, toplamak, yığmak (1)
çıl-	: toplamak, yığılmak, parçalanmak, kırılmak (19)
çılayt-	: (göz) kısmak, gözleri yan kapatmak (2)
çırğa-	: tatmin olmak, neşelenmek, sevinmek (8)
çırğat-	: memnun etmek (1)
çızı-	: yıpranmak (1)
çï-	: yemek (3)
çid-	: geçmek, yetişmek (38)
çidîn-	: yaşa gelmek (3)
çïdır-	: yitirmek (1)
çilîk-	: esmek (1)
çiñdir-	: yenilmek (2)
çindîr-	: yenmek (2)
çit-	: erişmek, ulaşmak (117)
çît çör-	: eğitmek (6)
çît par-	: gitmek (17)
çobal-	: acı çekmek, ıstırap çekmek, kaygılanmak (1)
çobal çör-	: sıkıntı çekmek (5)
çoçıra-	: sıçramak (1)
çolla-	: takip etmek, yol göstermek (2)
çooxta-	: söylemek (221)
çoxçağ-	: uyuklamak (1)
çölen-	: dayanmak, destek olmak (1)
çöp it-	: karar vermek (1)
çöptes-	: (birlikte)öğüt vermek, tavsiye etmek (1)
çöptez-	: karar vermek, uygun bulmak (1)
çör-	: dolaşmak, kalkmak, koşmak, yürümek (9)

çörçe-	: yaşamak (13)
çörçet-	: gezmek (1)
çörercik-	: hizmette bulunmak (2)
çörgen-	: dolaşmak (11)
çuda-	: yorulmak, zayıflamak, zayıf olmak (3)
çul-	: yolmak (1)
çurirga-	: yaşamak (41)
çurta-	: yaşamak (4)
çügür-	: koşmak, koşarak gitmek (8)
çükte-	: yüklemek (1)
çükten-	: yüklenmek (2)
eel-	: eğilmek (6)
eg-	: eğmek, bükmek (4)
güzir-	: götürmek (1)
haala-	: yürümek, adımlamak (1)
hoola-	: ses vermek (5)
İla	: gürlmek, gürültü çıkarmak, uğuldamak (5)
ılğa-	: ağlamak, sızlamak (7)
marxaz-	: dost geçirmek (1)
İrla-	: (şarkı, türkü) söylemek (24)
ırsayt-	: dişlerini göstererek gülmek (1)
ıyga-	: oflamak, puflamak (1)
İbir-	: etrafını dolaşmak, çevresinde dönmek (10)
İbiril-	: çevrilmek, kıvrılmak, dönmek (3)
İd-	: etmek (25)
ikı-	: baş sallamak (1)
İkürdey-	: irkilmek (1)
il-	: takılmak (1)
ıldır-	: asmak (1)
ile-	: koymak (1)
İlgile-	: asmak (1)
İlindir-	: devam etmek (1)

in-	: inmek (19)
in tüs-	: inmek (5)
indir-	: devam etmek (2)
inel çör -	: acı çekmek (1)
inel-	: acı çekmek, eziyet çekmek, hüzünlenmek (2)
ineli-	: sıkıntıya düşmek (9)
inet-	: acı çekmek (1)
irik-	: bıkmak, usanmak (5)
irt-	: geçmek, geride bırakmak (46)
is(t)-	: işitmek, duymak (24)
istil-	: işitilmek, duyulmak, kulakla algılanmak (4)
it sal-	: bırakmak (1)
itkle-	: itiklemek (1)
iz-	: içmek (17)
izel-	: dağılmak (1)
izen sal-	: selam vermek, selamlaşmak (1)
izenne-	: selamlamak, selam vermek (6)
izennes-	: selamlaşmak (3)
izerle-	: eyerlemek (6)
izî irt-	: fikri karışmak (1)
izikte-	: (kapı) çalmak (6)
izir-	: sarhoş olmak (2)
kil-	: gelmek (336)
kile-	: aramak (5)
kiley-	: yayılmak, uzanmak (1)
kileyt-	: yönetmek (1)
kilis-	: uygun olmak (2)
kir-	: germek (18)
kir-	: girmek (46)
kirbeyte tart-	: gererek çekmek (2)
kiril-	: gerilmek (4)
kiriz-	: batmak (1)

kis-	: giymek (9)
kis-	: kesmek (3)
kis sal-	: giyinmek (5)
kışte-	: kişnemek (9)
kizİR-	: giydirmek (1)
köbee-	: bakmak (1)
ködir-	: kaldırmak (41)
ködİrİl-	: kaldırılmak, yükseltilmek (112)
köger-	: bozarmak (2)
kögle-	: (nağme) terennüm etmek, şarkı söylemek (43)
kögles-	: neşelenmek, eğlenmek (2)
köglez-	: birlikte şarkı veya türkü söylemek (3)
kölet-	: defnetmek (1)
kööb-	: kabarmak (1)
köölce-	: fısıldamak (1)
köölen-	: sevmek, aşık olmak (1)
kör-	: bakmak, görmek (201)
körİN-	: görünmek (23)
közİt-	: göstermek (1)
kül-	: gülmek (1)
külİN-	: gülümsemek (1)
küres-	: güreşmek (7)
küzüre-	: gürlmek, güürldemek (3)
mañzıra-	: acele etmek, çabuk davranmak (4)
marxala-	: düğmelemek (1)
mayıl-	: bayılmak, yorgun düşmek (2)
mindİ sala-	: merhabalaşmak (3)
mindile-	: selam vermek (6)
mindİlez-	: merhabalaşmak (1)
mondıl-	: hafifçe sallanmak (1)
mökey-	: eğilmek (1)
möörey pol-	: şanslı olmak, bahtı gülmek (3)

mustas-	: (boğalar) böğürüşmek, (birlikte) böğürmek (3)
mün-	: binmek (12)
mündür-	: bindirmek (1)
nan-	: dönmek (20)
nanarğa-	: geri dönmek (2)
niiktel-	: doğurmak, dünyaya getirmek (insan için) (1)
nuğ-	: (göz) yummak, kapamak (1)
nuğala-	: (tekrar tekrar) (göz) yummak, kapamak (3)
odır-	: oturmak (265)
odirt-	: oturtmak (16)
oğır-la-	: çalmak (1)
oñarıl-	: düzelmek, anlaşılmak, kavramak, idrak edilmek (2)
oñna-	: anlamak (9)
oorla-	: ağlamak, yüksek sesle bağırarak (20)
oraa-	: saçılmak (2)
oraal-	: fişkırmak (1)
oral-	: kıvrılmak (1)
ottir-	: atlamak (1)
oxsan-	: öpmek (5)
oy-	: yarmak (1)
oyda töb-	: sırt üstü düşmek (1)
oyla-	: koşmak (104)
oylas-	: oynamak (11)
oyna-	: oynamak (3)
ödİR-	: öldürmek (55)
öl-	: ölmek (40)
örİN-	: sevinmek (1)
örİNİp-	: sevinmek, neşelenmek, bayram etmek (1)
örte-	: yakmak, ateşe vermek (3)
ös-	: büyümek, yetişmek (23)
öskele-	: yeşermek (3)
öste-	: iç geçirmek, içini çekmek, inlemek , sızlamak (6)

palañna-	: ışıldamak, parlamak (1)
palbit-	: sıçratmak, sıçramasını sağlamak (1)
palğa-	: bağlamak (39)
par-	: gitmek, varmak (436)
pas kil-	: yaklaşmak (17)
pas sal-	: imza atmak (10)
past-	: başlamak (4)
pastarı pır-	: baş başa vermek (1)
pastır-	: yürümek, yürümesini sağlamak, bastırmak (12)
pasti-	: başlamak (4)
paxtır-	: baktırmak (3)
pay-	: zengin olmak (3)
paz-	: gitmek (17)
pazıp pol-	: rahat olmak (1)
pazıt-	: adım atmak (1)
pılas-	: elinden almak, gasp etmek (1)
pırğır-	: (ağızdan) püskürtme, kişnemek (1)
pırlan-	: tozlanmak, toz duman içinde kalmak (2)
pıçık pas-	: yazı yazmak (3)
piğök-	: bey olmak (2)
pıl-	: bilmek (37)
pır-	: vermek (75)
pırık-	: birikmek (3)
pırıktır-	: birleştirmek, bir araya getirmek (3)
pol-	: olmak (348)
pozit-	: kurtarmak, salmak, serbest bırakmak (8)
pöl-	: ayırmak, bölmek (13)
pulga-	: fırlatmak (3)
pulği-	: karıştırmak (2)
puzul-	: bozulmak (2)
puzura-	: mola vermek (2)
puzurğan-	: heyecanlanmak (1)

püdü-	: bitirmek, meydana getirmek, inşa etmek (2)
pügül-	: bükülmek (2)
püt-	: yaratmak, yaratılmak, meydana getirmek (9)
saa-	: vermek (1)
saabıs-	: şaklamak, çırpma (4)
saa-	: itmek, kakmak, vurma (14)
saar-	: dolamak (1)
sabil-	: dolaşmak, yayılmak (44)
sağı-	: beklemek, korumak, gözetmek (12)
sağıl-	: parıldamak, ışımak, parlamak (1)
sağın-	: düşünmek (27)
sağıs-	: kavga etmek, savaşmak, dövmek (10)
sağır-	: beklemek (2)
sala pir-	: yer göstermek (1)
salbaña-	: asılı kalmak (3)
sanal tur-	: sayılmak (1)
sanalız-	: sayılmak (1)
sap-	: vurma, saplamak (30)
sapxla-	: vurma (3)
sarbay-	: genişçe açılmak (4)
sarbayız-	: sallanmak (1)
sarğa-	: sararmak (1)
sarnas-	: birlikte şarkı veya türkü söylemek (1)
sasxa-	: birleşmek (1)
saxta-	: beklemek, korumak, gözetmek (2)
sayba-	: bozma, parçalamak , kırma , yıkmaz (4)
sayıl-	: soyulmak (1)
saz-	: çevirmek (1)
següriz-	: sıçramak (1)
seğir-	: atlamak, sıçramak, zıplama, şahlanma (20)
siba-	: (içki) damıtmak, hazırlama (2)
sıda-	: dayanma, gücü yetme (4)

sıĝ-	: çıkmak (45)
sıĝar-	: çıkarmak (11)
sıı-	: kırmak (6)
sııt	: ağlamak, hıçkırmak (4)
sıñ-	: sıĝmak, yerleşmek (7)
sına-	: denemek, incelemek (1)
sınır-	: sesler çıkarmak (2)
sıñıra-	: gıcırdamak (1)
sıx-	: çıkmak (14)
sıx kil-	: çıkıvermek (11)
sıxta-	: ağlamak, sızlamak (1)
sıyba-	: çırpma, sıvazlamak (1)
sıyla-	: saygı göstermek, ikramda bulunmak, ağırlamak (5)
sıdıktı kör-	: eziyet görmek (1)
sılgıbiz-	: çarpmak (1)
sılgın-	: silkinmek (1)
sılık-	: silmek (1)
sine-	: ölçü almak (4)
sinep tur-	: ölçmek (2)
sist-	: çözmek, bağdan kurtarmak (5)
sistir-	: duyurmak (1)
sıtles-	: sallanmak, sarsılmak (1)
sızın-	: sezmek (2)
soĝ-	: kesmek, vurma (4)
soĝıl-	: vurulmak (1)
soola-	: gürüldemek, uğuldamak, ses çıkarmak (24)
soomis-	: dalmak, dalış yapmak (1)
sox-	: vurma (5)
soxtır-	: kestirmek (1)
söĝin-	: söylenmek (1)
sökklez-	: sövmek, küfretmek (1)
sölez-	: konuşmak (1)

sööl-	: gerilmek, çekilmek, uzanmak (1)
söölîn-	: esnemek (1)
söör-	: güç almak (1)
sözür kil-	: çekmek, sürüklemek (1)
sözür-	: sürümek, sürüklemek, çekmek, taşımak (2)
sun-	: uzatmak (1)
sur-	: sormak (34)
surın-	: rica etmek, yalvarmak, izin istemek (5)
suula-	: konuşmak (3)
suulas-	: (birlikte) gürültü çıkarmak, seslenmek (3)
suur-	: çıkarmak, sıyırmak, soymak, çekip almak (11)
sux-	: çekmek (2)
suxsa-	: susamak (1)
suxtir-	: beklemek (1)
sümelen-	: şaka yapmak (1)
sümnen-	: giyinmek, kuşanmak, toparlanmak (2)
sür-	: sürmek, arkasından gitmek, kovalamak, çıkarmak (45)
sürdür-	: nakletmek (3)
süre çit-	: ardından gitmek (4)
sürgez-	: sürdürmek (2)
sürigde par-	: göçüp gitmek (1)
sürnüktür-	: sürçtürmek, takılmasını sağlamak (1)
sürt-	: sürtmek (1)
süül-	: geriye doğru kaykılmak, süzülme (2)
tal-	: bayılmak, şuurunu kaybetmek (1)
tala-	: talan etmek, yıkmak, yağmalamak (5)
talal kal-	: yıkılmak (3)
talal par-	: yıkılmak (2)
talaz-	: yarıştırmak (2)
talla-	: seçmek (3)
tamıl-	: yanmak (1)
tamız-	: yakmak (2)

tamit-	: hazırlamak (1)
tanı-	: tanımak (4)
tañna-	: şaşırmaq, şaşmaq, hayret etmek (3)
tap-	: bulmaq (9)
tapla-	: vurmaq (1)
tapsa-	: seslenmek, ses çıkarmak, konuşmaq (20)
tara-	: dağılmaq, yayılmak (13)
tarığ-	: acı çekmek (1)
tarın-	: öfkelenmek, kızmaq, darılmak, küsmek (8)
tarınma-	: kızmaq (3)
tarix-	: öfkelenmek (4)
tart-	: çekmek (83)
tartıl-	: çevrilmek, kaynamak (4)
tartıs-	: kapışmaq (1)
tartız-	: tartışmaq (2)
taspaq oylap sıx-	: dört nala koşmaq (1)
tasta-	: çekmek, atmaq, fırlatmaq, taşlamak (38)
tastaz-	: eşleşmek (1)
tasxala-	: (toz, duman, bulut) yükselmek, kalkmaq (1)
taayan-	: dayanmaq (11)
taız-	: taşmaq, gürüldemek (3)
tazıla-	: kütürdemek (2)
tazıra-	: açılmak (1)
teebıs-	: gömmek (1)
teekte-	: bağlamak (1)
teen-	: denilmek (17)
teg-	: değmek (10)
tepke-	: tekmelemek (5)
tıındır-	: dokundurmak (1)
tını-	: nefes almak (2)
tını kİR-	: canlanmaq (1)
tiñna-	: dinlemek, işitmek (4)

tıñni-	: dinlemek (3)
tırba-	: kazmak (2)
tırbaxta-	: tırmalamak, tırnak atmak (1)
tırla-	: hırlamak (1)
tız-	: kızmak (1)
tï-	: demek (67)
tığır-	: titremek (32)
tık-	: dikmek (2)
tïle-	: aramak (6)
timne-	: hazırlamak (12)
tire-	: desteklemek, destek koymak (1)
tirgıs-	: diriltmek (1)
tirïn-	: hazırlanmak (4)
tırme-	: hazırlamak (1)
tıtïre-	: titremek (1)
tiz-	: delmek deşmek (1)
tiz-	: kaçmak (7)
tize	: benzemek (2)
tobır-	: geçmek (6)
toğas-	: buluşmak, karşılaşmak (1)
toğır tur-	: karşı durmak (2)
tohar-	: doymak (1)
toldır-	: doldurmak (2)
tolğa-	: dolamak, çevirmek, sarmak (10)
tolğal-	: kıvrılmak, dolanmak, çevrilmek (1)
toola-	: düşmek, saçılmak, dökülmek, paramparça olmak (7)
toop-	: üşüme (1)
toor-	: dondurmak (2)
tooz-	: bitirmek, tüketmek (11)
toozıl-	: bitmemek (10)
tos-	: doymak (11)
tozar-	: doymak (1)

toxta-	: durdurmak (28)
toxtat-	: durdurmak (3)
toz-	: doymak (6)
tögil-	: dökülmek (1)
tölet-	: ödemek, ödeme yapmak (2)
töree-	: yaratılmak, türemek (18)
törī-	: doğmak, dünyaya gelmek (15)
tözen-	: döşemek (1)
tud-	: tutmak (28)
tudis-	: savaşmak, çarpışmak, tutuşmak, vuruşmak (15)
tulğal-	: kaybolmak (2)
tur-	: durmak (415)
turğis-	: kurmak (1)
turğız-	: bırakmak (18)
turıs-	: (birbirine) arka çıkmak, savunmak (1)
turız-	: destek olmak (6)
tus-	: yanında bulunmak (4)
tut-	: tutmak(19)
tuzıbıstañ turıs-	: arka çıkmak, destek vermek (3)
tüd-	: tütme (2)
tügen-	: tükenmek (2)
tüle-	: mola vermek (2)
tünderil-	: çatmak, devrilmek (1)
tüne-	: konaklamak (1)
tüs-	: gitmek, düşmek, inmek (74)
tüz-	: çatmak (15)
tüzet-	: düzeltmek, doğrultmak (1)
tüzī-	: yas tutmak (32)
tüzir-	: atmak, düşürmek , indirmek (5)
tüziz-	: eşleşmek (2)
uç-	: uçmak (12)
uçux-	: uçmak (6)

uçuxtır-	: uçurmak (1)
udurlas-	: karşı çıkmak, savaşmak, hücum etmek (1)
ulaştır-	: ulaştırmak (1)
uliin-	: parçalanmak (4)
uluğla-	: saygı gösterilmek (2)
unad-	: parçalamak (4)
unal-	: ufalamak, ufalanmak, parçalanmak (2)
unat-	: ufaltmak, toz haline getirmek, parçalamak (4)
urun-	: karşılaşmak (7)
us-	: sönmek, kararmak (1)
usta-	: yönetmek (1)
uşta-	: (boğa) böğürmek (1)
uyat-	: utanmak, utanç duymak (2)
üğret-	: öğretmek (1)
üküs sal-	: dört nala koşmak, ileri atılmak (6)
üle-	: dağıtmak, (sırayla) vermek, sunmak (1)
üre-	: yok olmak, yıkılmak, ölmek, örselenmek (2)
ürük-	: şaşırmaq (1)
ürük-	: ürkmek, korkmak, telaşlanmak (1)
üskür-	: (insan) sık nefes almak, sık soluk alıp vermek (3)
üzİb-	: almak (1)
üzİl-	: çıkmak, kopmak, kırılmak, kesilmek (4)
xaa-	: tutmak, kapmak (11)
xabın-	: çekmek , çıkarmak (4)
xabındır-	: değdirmek (1)
xabız-	: kapışmak (10)
xadar-	: bakmak , yetiştirmek (16)
xal-	: kalmak (108)
xala-	: boyun eğmek (10)
xalayt-	: sürmek (1)
xalbañ-	: sallanmak, yayılmak (1)
xalbas-	: sallanmak (1)

xalbay-	: kabarmak (1)
xaltan-	: hanım olmak (1)
xamçı sap-	: kamçılama (3)
xanox-	: han olmak (1)
xap-	: kapmak (10)
xaptır-	: kaptırmak (2)
xaral-	: kararmak (4)
xaras-	: çabalama, gayret etmek, özenmek (1)
xarax-	: görmek (19)
xarbirğabistañ xayıs-	: arka çıkmak, destek vermek (2)
xarla-	: gürlüdemek, bağırma, yaygara koparma (1)
xas-	: kaçma (1)
xasça	: katma (1)
xatxır-	: kahkaha atma, yüksek sesle gülmek (1)
xay-	: himaye etmek, koruma (18)
xaya pır-	: destek vermek, yardım etmek (3)
xayba-	: bakınma, (gözle) etrafı incelemek (1)
xaybırıl-	: kasıp kavurma (1)
xayıs-	: kavrama (9)
xayız-	: birbirini koruma (2)
xayna-	: kaynama, yanma (3)
xayxa-	: şaşma, şaşıma, hayret etmek (1)
xaz-	: kazma (3)
xazan-	: kazanma (5)
xazır-	: bükme, döndürme, çevirme, kırma (2)
xazırıl-	: yarıma (1)
xığır-	: çağırma (10)
xılçaña-	: dikkate alma, önemseme (5)
xın-	: isteme (6)
xını-	: (evlenme) isteme (1)
xırın-	: eğilme (1)
xırız-	: kavga etme (1)

xıstır-	: kıstırmak (1)
xısxır-	: bağırmak, seslenmek (12)
xıy-	: bükülmek (21)
xıyğı sal-	: haykırmak, bağırmak, seslenmek (5)
xıyğıla-	: bağırmak, haykırmak, çağırma , seslenmek (8)
xızar-	: kızarmak (3)
xobay-	: şahlanmak (1)
xoğıt-	: korkutmak (1)
xolbañ-	: kuşanmak (3)
xolin sal-	: imza atmak (1)
xoltıxta-	: koltuk altına alarak götürmek, yardım etmek (5)
xon-	: konmak (5)
xoola-	: ses çıkarmak (4)
xoop çör-	: takip etmek (1)
xoos-	: resim yapmak (1)
xoostaan -	: işlenmek (1)
xorix-	: korkmak (4)
xoza-	: birleştirmek (1)
xozı-	: katmak (1)
xubar-	: (yüz) solmak, solgunlaşmak, (bitki) sararmak (2)
xubart-	: soldurmak (1)
xur-	: kurmak (4)
xurçan-	: kuşanmak (1)
xutul-	: kurtulmak (3)

4.2. Çoktan Aza Kullanım Sıklığı

4.2.1. İsimler

çir	: yer, yeryüzü (379)
at	: at (293)
Altın Arığ	: Altın Arığ (ö. is.) (289)
kızı	: kişi (166)
Çibetey Xan	: Çibetey Han (ö. is.) (150)

çon	: millet, halk, yurt (146)
Alıp Xan Xııs	: Alp Han Kız (ö. is.) (136)
Ax Sabdar	: Ak Sabdar (ö. is.) (129)
aal	: köy (96)
mal	: hayvan, sürü (91)
nime	: nesne, şey (87)
ıce	: anne (75)
çox	: yok (70)
çurt	: yurt (70)
alıp	: alp , yiğit (66)
ada	: baba, ata (65)
ızık	: kapı (63)
mindı	: merhaba (63)
çaça	: kız kardeş, abla (54)
çoğıl	: yok (54)
çoox	: söz, sohbet (52)
izen	: selam (48)
Alıp Saaday	: Alp Saaday (ö. is.) (42)
İcen Arığ	: İcen Arığ (ö. is.) (38)
çol	: yol (33)
çaa	: savaş, silah (32)
arağa	: içki, rakı (27)
Ay Çarıx Xan	: Ay Çarıh Han (ö. is.) (27)
ir	: er, koca (27)
ıst	: iç (26)
ağıl	: akıl, zekâ (23)
ças	: yaş (23)
Altın Sayzañ	: Altın Sayzan (ö. is.) (21)
molaat	: çelik kılıç (21)
çağın	: yakın (20)
ad	: ad, isim (18)
Altay	: Altay (ö. is.) (18)

Ax Oy	: Ak Oy (ö. is.) (18)
ağas	: ağaç (17)
Çarix Tana	: Çarix Tana (ö. is.) (17)
kibis	: halı (17)
kist	: arka (17)
aarxı	: dağ (16)
arali	: ortasında, arasında (14)
arğaz	: öte, sırt (14)
çazı	: vadi, ova (14)
kirek	: gerek (14)
Kök Pora	: Kök Pora (ö. is.) (14)
marxa	: düğme (14)
alğan	: akraba, eş (13)
arğalığ sın	: sıradağ (13)
kince	: sevgili, yavru (13)
oğlan	: oğlan (13)
ool	: oğul (13)
çazaa	: vadi (12)
kip	: giysi, kıyafet, elbise (12)
asxır	: aygır (11)
izeb	: cep (10)
olğan	: oğlan, erkek çocuk (10)
aylığ	: hamile (9)
çılan	: yılan (9)
eez	: sahip (9)
kizek	: bölümlü, paylı, kısımlı, parçalı (9)
çarığ	: ışık (8)
izer	: eyer (8)
kıçii	: küçük (8)
nandıra	: geriye (8)
açii	: hala oğlu (7)
alın	: ön (7)

çada	: arkaya (7)
çağa	: yaka (7)
çarir	: yararlı (7)
çeçpee	: direk (7)
irİK	: özgürlük, bağımsızlık (7)
aday	: köpek (6)
alt	: alt, alt kısım (6)
araçon	: içecek, rakı, sert içki (6)
çaas	: yer, yeryüzü (6)
çalın	: şimşek, alev, kıvılcım (6)
çarğı	: buyruk, emir (6)
çırğal	: şenlik (6)
ib	: ev (6)
iñnİ	: omuz (6)
Kırım Sınnı	: Kırım Dağı (ö. is.) (6)
küs	: güç, kuvvet (6)
nit	: renk (6)
abaxay	: hanım (5)
çal	: hizmetkâr (5)
çİlgı	: yİlkı (5)
çulaz	: ruh (5)
İney KÖkçİn	: İney KÖkçİn (ö. is.) (5)
iney	: yaşlı kadın (5)
İzİrik	: sarhoş (5)
kis	: okun arka uç tarafının kirişle koyulan kesİği (5)
kİzee	: kişi , insan (5)
kÖök	: guguk kuşu (5)
kÖy	: ateş (5)
külükter	: yiğit (5)
oğıl	: oğul (5)
albat	: halk, tebaa (4)
alığ	: aptal (4)

çabağa-xulun	: iki üç yaşındaki at (4)
çar	: uygun (4)
ças	: vadi (4)
çıl	: yıl (4)
çilîn	: yele (4)
çirliğ	: yerli (4)
çoon	: kalınlık (4)
çoonındağ	: kalınlık (4)
cek	: çene (4)
idıs	: çanak, şişe (4)
ineğ	: dert (4)
it	: it (4)
izeri	: eyer takımı (4)
kizib	: giyim (4)
kügürt	: gök gürültüsü, yıldırım (4)
kürgen	: mezar, kurgan (4)
obaa	: taş tapınak (4)
alban	: haraç, köle emeği , vergi (3)
Alıp Xan	: Alp Han (ö. is.) (3)
arazi	: arası (3)
Ay Xan	: Ay Han (ö. is.) (3)
azax	: ayak, pençe (3)
çabal	: kötülük (3)
çat	: halk, yabancı (3)
ecceg	: topuk (3)
ilğ	: pamuk genişliğinde (uz. ölç.) (3)
inek	: inek (3)
izeñe	: üzengi (3)
köbe	: saç (3)
köl	: göl (3)
köstig	: dürbün (3)
moyın	: boyun (3)

mööney	: şan, şeref (3)
abız	: elti (2)
amal	: huy (2)
añ	: av hayvanı (2)
ayas	: açık, bulutsuz (hava) (2)
aymax	: kabile, boy, oymak (2)
ayran	: ayran (2)
çaradığ	: izin (2)
çe	: yanak (2)
çiltıs	: ışık (2)
çobağ	: çile, dert, kaygı (2)
çobal	: çoban (2)
çöp	: öğüt (2)
çügen	: dizgin, gem (2)
ır	: şarkı, türkü (2)
ibire	: çevre, etraf (2)
idek	: etek (2)
iir	: akşam (2)
il	: halk (2)
irbek	: silah (2)
iz	: servet, varlık (2)
izi	: sıcaklık (2)
kiiik	: geyik (2)
kiree	: yaşlılık (2)
kiri	: nine (2)
köñnĩ	: istek, arzu, gönül (2)
kümüs	: gümüş (2)
Kün Xan	: Kün Han (ö. is.) (2)
meley	: eldiven (2)
nancıx	: tabaka (2)
ağ	: et (1)
Alıp Xanox	: Alp Xanox (ö. is.) (1)

altızarix	: kuzey (1)
art soonda	: arka taraf (1)
Ax Öleñ Arıǵ	: Ak Ölen Arıǵ (ö. is.) (1)
axıs	: aǵız (1)
ay	: ay (1)
Ay Xara Taş	: Ay Kara Taş (ö. is.) (1)
ayañ	: el mayası (1)
ayax	: tabak (1)
ayaz	: el (1)
ayba	: kol (1)
ayǵaxtıǵ	: ayaklık (1)
ayir	: aygır (1)
ayna	: şeytan (1)
azıra	: ardından, üstünden (1)
bilek	: bilek (1)
çaaçax	: yay (1)
çabıs	: kimsesiz (1)
çabıx	: kapalı (1)
çabız	: çukur (1)
çaǵ	: çağ, vergi (1)
çamçı	: kamçı (1)
çargız	: hakimiyet, iktidar (1)
çarın	: kürek kemiǵi, omuz (1)
çarıx	: aydınlık, ıǵık (1)
çayǵı	: yaz (1)
çeen	: yeǵen (1)
çeree	: kan (1)
çil	: yer, rüzgâr (1)
çileñ	: durgun su (1)
çırçee	: bardak (1)
çiste	: enište (1)
çizı	: maden (1)

çoçaa	: şaşkınlık (1)
çooğ	: baba (1)
çora	: oyun (1)
çör	: düzen (1)
çüg	: tüy (1)
çüree	: yürek (1)
çüreeg	: yürek (1)
ek	: dal (1)
hanım	: hanım (1)
ik	: akıl (1)
ïkïlen	: ikimiz (1)
ïñeyıs	: şaşkınlık (1)
ipçï	: kadın, hanım (1)
ipçiz	: hanım (1)
irben	: kekik (otu) (1)
İrem Küreñ	: İrem Küren (ö. is.) (1)
irk	: eşik (1)
is	: madde (1)
iske	: servet (1)
ïz	: iz (1)
izergestïg	: zorluk (1)
izï	: akıl (1)
kemnïñ	: değer (1)
kicïm	: eyer altı keçesine yerleştirilen deri (1)
kik	: öç, intikam (1)
kïrïş	: giriş (1)
kïber	: bıyık (1)
kïbïk	: köpük (1)
kïg	: şarkı, türkü, nağme (1)
kïğïş	: göğüs (1)
kïmir	: kömür (1)
kïög	: nağme (1)

külkee	: gülünç (1)
Kün Arıĝ	: Kün Arıĝ (ö. is.) (1)
kür	: heyecan (1)
kürek	: kova (1)
naan	: saĝrı (1)
nanax	: tütün kesesi (1)
nañmır	: yağmur (1)
oçıx	: ocak (1)
oĝır	: hırsız (1)
omır	: omur (1)
oñ	: başarı, muvaffakiyet (1)
Oo Xara Xan	: Oo Kara Han (ö. is.) (1)

4.2.2. Sıfatlar

uluĝ	: büyük (173)
ax	: ak (167)
xara	: kara (150)
sabdar	: boz (131)
altın	: altın (116)
pozırax	: al donlu (87)
küreñ	: kahverengi (72)
arıĝ	: temiz, hoş (65)
xanattıĝ	: kanatlı (61)
payzañ	: güzel (48)
pu	: bu (48)
azır	: ayrı (45)
ïki	: iki (41)
kök	: yeşil, mavi (37)
xadarĝan	: yetiştirilen (37)
altı	: altı (36)
pastıĝ	: başlı (36)
çastıĝ	: yaşındaki (34)
aran-çula	: karışık renkli (31)

alıp	: alp, yiğit (30)
attıg	: atlı (30)
xaydağ	: nasıl (30)
xayzı	: bazı (29)
noo	: hangi, ne (27)
parça	: bütün (26)
çilinnig	: yeleli (24)
molat	: çelik (20)
üs	: üç (19)
irke	: tatlı, şefkatli (17)
sarıg	: sarı (17)
çarix	: parlak, aydınlık (16)
silig	: güzel (16)
çaxsı	: iyi (15)
ala	: ela(14)
çiti	: yedi (14)
ırax	: uzak (14)
oy	: engin, kahverengi (14)
xaraağı	: karanlık (14)
altan	: altmış (13)
alton	: altmış (13)
arğalıg	: arkalı (13)
artix	: güzel (13)
tinnig	: canlı (13)
çabal	: kötü (12)
odırğan	: oturan (11)
ol	: o (11)
pır	: bir (11)
pıree	: herhangi bir (11)
turğan	: durduğu (11)
xıybas	: bükülmez (10)
kizek	: bir kısım (9)

pray	: bütün (9)
tayğalığ	: ağaçlı, vahşi (9)
xatap	: bütün (8)
xuu	: ak, beyaz, boz (8)
alar	: alacağın (7)
apsax	: yaşlı (7)
ölgen	: ölen (7)
palğacañ	: bağlanan (7)
putxa	: geniş (7)
aar	: aziz (6)
arğal	: bütün, sayısız, kalabalık (6)
çarabas	: kötü, yaramaz (6)
mındağ	: böyle (6)
ökis	: öksüz (6)
par	: çift (6)
sağıstığ	: düşünceli (6)
sıraylığ	: yüzlü (6)
tolay	: çeşitli (6)
tas	: taş (6)
toozılastağ	: bitmeyecek, tükenmeyecek (6)
tört	: dört (6)
tüktıg	: tüylü (6)
xuba	: kuru (6)
aarlıg	: aziz, yüce, pahalı (5)
alın	: ön (5)
asxırlıg	: aygırlı (5)
çalbax	: geniş (5)
kıçıg	: küçük (5)
kizın	: arka (5)
kölemelıg	: yüksek, başı dumanlı (5)
tıñ	: büyük, güçlü, kuvvetli (5)
туруğ	: yaşlı (5)

xatıĝ	: katı, sert (5)
aar	: öte (4)
aĝar	: büyük, ortalamayı aşan (4)
aram	: başka, seyrek (4)
arĝa	: arka (4)
çitan	: yetmiş (4)
çörĝen	: vurulan (4)
çurtapça	: yaşayan (4)
külük	: güçlü, kuvvetli (4)
marxalıĝ	: düĝmeli (4)
müner	: binilir (4)
pütken	: yaratılan, meydana gelen, ortaya çıkan (4)
toĝız	: dokuz (4)
tomır	: küt , top (4)
usxan	: sönen (4)
xarĝıstıĝ	: korkunç (4)
xızıl	: kızıl (4)
xumnıĝ	: kumlu (4)
xuuruxtıĝ	: kuyruk (4)
abaxay	: güzel (3)
andaĝ	: öyle (3)
araçon	: lezzetli (3)
çat	: yabancı (3)
eek	: eğik (3)
ilĝ	: elli (3)
küp	: yumuşak (3)
nugan	: yumulan (göz) (3)
pıdi	: böyle (3)
porçolıĝ	: çiçekli (3)
sılii	: güzel, yakışıklı (3)
simıs	: semiz (3)
soriĝ	: iradeli, azimli, istekli (3)

toğızon	: doksan (3)
tozorlığ	: sihirli (3)
xalm	: kalın, derin (3)
xayda	: herhangi bir (3)
xayran	: aziz (3)
aarxı	: arkadaki, diğler, öbür, öte, öteki (2)
açırğastığ	: can sıkıcı, üzücü (2)
ağıllığ	: niyetli, akıllı (2)
alğan	: aldığım, eşim (2)
anzı	: o, şu (2)
ay	: kahverengi (2)
barça	: bütün (2)
çabıs	: alçak, basık, kısa (2)
çadağay	: güzel (2)
çalbayğan	: yassı (2)
ças	: genç (2)
çeen	: yiyen (2)
çis	: tunç (2)
çitken	: yetiştiği, ulaştığı (2)
çoğar	: yukarı, üst (2)
çoon	: şişman, kilolu, kalın (2)
een	: ıssız, boş (2)
ïnektığ	: inekli (2)
İKİnci	: ikinci (2)
in	: geniş (2)
ineglıg	: hüzünlü (2)
İzi	: sıcak (2)
nımzax	: yumuşak (2)
oñ	: sağ (2)
ool	: erkek (2)
ortız	: orta, merkez (2)
ösken	: yetişen (2)

paarlıĝ	: yrekli (2)
pazıĝ	: zalim (2)
pışıkken	: biriktiĝi (2)
pot	: byle (kişi) (2)
sarsıx	: tek (2)
sidık	: zor (2)
soxpax	: sert (2)
taban	: alçak (2)
tımır	: demir (2)
tışı	: dişi (2)
tooza	: btn (2)
tora	: doru (2)
tutpa	: ince (2)
tgede	: btn (2)
ze	: kırılacak (2)
xamaxtıĝ	: alınlı (2)
xartıĝa	: yırtıcı (2)
xırıx	: kırk (2)
xola	: metal (2)
xomay	: kt, fena (2)
xurĝun	: tiz (2)
xuus	: işlemeli, işlenmiş deri (2)
açıx	: açık (1)
adañmınan	: sayrı deĝer, saygın, sayın, muhterem (1)
alt	: alt (1)
altındaĝı	: altındaki (1)
amır	: huzulu, sakin, rahat (1)
arol	: işlemeli (1)
art	: arka (1)
as	: Çıplak (1)
asxan	: açılan (1)
atıbıxan	: atılan (1)

axxan	: akan (1)
axxlaan	: akan (1)
azırlı	: ayrı (1)
çağan	: yağan (1)
çarım	: yarım (1)
çarınığ	: omuzlu (1)
çazı polğan	: vadi olan (1)
çeennig	: yeğenli (1)
çilbigey	: yırtıcı (1)
çobağlığ	: üzüntülü (1)
çüs	: yüz (1)
izirgestig	: sarhoş gibi (1)
igir	: eğri , eğrilmiş (1)
im	: ilaçlı (1)
inelçekten	: muzdarip, acı çeken (1)
iretke	: iri (1)
irgek	: erkek (1)
kiçeeği	: geçen (1)
kiçecek	: küçücük (1)
kipsiz	: çirkin (1)
kiri	: yaşlı , ihtiyar (1)
kırizi	: battığı (1)
kizer	: keserek kullandığı (1)
kömistelig	: kaşlı (1)
köp	: pek çok (1)
küler	: büyük (1)
kümüs	: gümüş (1)
nımalax	: yassı (1)
niske	: ince (1)
odırçatxan	: oturduğu (1)
olğan	: genç (1)
olox	: aynı (1)

ortıdağı	: ortadaki (1)
ottıĝ	: ateşli (1)
oy-tarba	: büyülü (1)
parçan	: bütün (1)
pasha	: başka (1)
pay	: zengin (1)
pozıraamnı	: al donlu(at) (1)
pöĝi	: saygısız (1)
pözik	: yüce (1)
puĝalıĝ	: boĝalı (1)
purunnuĝ	: burunlu (1)
püürĝi	: bugünkü (1)
sarıp	: sarp (1)
sasxan	: birleştigi (1)
sazılĝan	: birleştigi (1)
sımdı	: sessiz (1)
sol	: sol (1)
soox	: soĝuk (1)
sotka	: çapur (1)
surar	: soracak (soru) (1)
sümelçin	: kıvrak (1)
sümıneñ	: dizginli (1)
tañnastıĝ	: şaşırtıcı, şaşıırılacak, hayret verici (1)
tabırax	: çabuk (1)
tabıstıĝ	: sesli (1)
tos	: ak ağaç kabuĝu (1)
taydaĝ	: hangi (1)
tayılıĝ	: dayılı (1)
tıĝi	: şu (1)
tik	: değersiz (1)
timıneñ	: eyer takımlı (1)
timnıĝ	: hazır (1)

tırgısceñ	: dirilten (1)
tışıg	: diri (1)
tırmelıg	: kafesli olan (1)
toozılbaz	: tükenmez, bitmez (1)
toplada	: basma, basılı, basılmış (1)
tostıg	: taşlı (1)
tox	: tok (1)
tööy	: benzer (1)
tuşatxan	: duran (1)
turıg	: genç (1)
tuygaxtıg	: toynaklı (1)
tüñderil	: geniş (1)
tüben	: çeşit çeşit (1)
tügenmesteg	: tükenmeyecek (1)
uzun	: uzun (1)
üğürelıg	: çorbalı (1)
üstündegı	: üstündeki (1)
üzıncı	: üçüncü (1)
xañnax	: ıssız , boş yer (1)
xaacılıg	: dolu (1)
xadarçatha	: bakan (1)
xaraox	: kara (1)
xarasxı	: karanlık (1)
xaraxça	: gördüğü (1)
xaraxtıg	: gözlü (1)
xaxpas	: ardıç kabuğu (1)
xayalıg	: kayalık (1)
xayzı-xayzı	: herhangi bir (1)
xırlıg	: sivri (1)
xısxax	: kısa (1)
xaastaan	: işlenmiş (1)
xorımnıg	: kayalık, kayalı (1)

xuruğ : kuru, kurumuş (1)

4.2.3. Zamirler

min : ben (169)

sin : sen (96)

a : o (55)

anda : orada (49)

pozı : kendisi (40)

xaydağ : kim, nasıl (17)

anı : bunu, onu (15)

sırer : sizler (15)

mında : burada (14)

mınañ : buradan (11)

olar : onlar (11)

postar : kendi (11)

xayda : nerede (11)

annañ : oradan (9)

pıs : biz (9)

prayzı : hepsi (9)

nimen : biri (7)

xaydar : nereye (7)

anzı : o, şu (6)

kem : kim (5)

mını : bunu (5)

udur : onlar (5)

peer : buraya (4)

toozazı : herkes (3)

üz : kendi (3)

annan : kendi (2)

mınıñ : bundan (2)

ol : o (2)

xayzı : hangi (2)

pırsı : birisi (1)

pot	: böyle (1)
san	: tamamı, hepsi (1)
xay	: nereye (1)
xayarı	: kimse (1)
xayzınar	: hanginiz (1)

4.2.4. Zarflar

anda	: derhal, o zaman (63)
oylap	: koşarak (56)
tıp	: diyip (54)
paza	: tekrar, yine (45)
sığıp	: çıkararak (38)
tartıp	: çekerek (37)
xaydi	: nasıl, niye (30)
künniñ	: gündüz (29)
tura	: durarak (29)
xatap	: yeniden, tekrardan (28)
tüzıp	: dalarak, düşerek (27)
sabilıp	: dönüp (25)
ıdi	: öyle, böyle (24)
sığara	: çağırarak (24)
xarap	: bakıp (24)
körıp	: bakarak (21)
çox	: çok (20)
köp	: çok, fazla, ziyade (20)
çayılıp	: yayılıp (19)
xati	: sertçe (18)
altanıp	: atlayarak (17)
çidıp	: yetişip (17)
çarıp	: ayırıp (16)
aylandıra	: çevirerek, dolanarak, dolaşarak, dönerek (15)
çaxsı	: iyi, güzel (15)
köglep	: şarkı söyleyerek (15)

nime	: hiçbir şey (15)
tastap	: fırlatarak (15)
saap	: vurarak (14)
sax	: öyle, aynen, tam (14)
soonda	: sonra (14)
tiñ	: fazla, güçlü, kuvvetli (14)
as	: az (13)
inelip	: eziyet çekerek (13)
izip	: içerek (13)
köre	: bakarak (13)
azıp	: açarak (12)
toldıra	: doldurarak (12)
çip	: yiyerek (11)
ılap	: uğuldayarak, vızır vızır ses çıkararak (11)
pazıp	: gidip (11)
sığara	: dışarı (11)
soolap	: gürüldeyerek (11)
xaap	: tutarak, kaparak (11)
xosti	: birlikte, beraber (11)
amdi	: şimdi (10)
azıra	: aşarak (10)
çaa	: çok (10)
çobalıp	: eziyet çekerek, kaygılanarak (10)
odırıp	: oturarak (10)
tooza	: bitirip, tüketip (10)
xabızıp	: güreşip (10)
çat	: el, öksüz, yabancı (9)
idök	: tam da öyle, aynı şekilde (9)
kır	: geri (9)
sağınıp	: düşünüp (9)
uğaa	: çok (9)
xıyğılap	: çağırıp (9)

pırge	: beraber, birlikte (8)
segirip	: atlayarak, sıçrayarak (8)
teen	: diye (8)
tobıra	: geçerek (8)
xacan	: bir gün (8)
anañ	: sonra (7)
çarılıp	: yarılarak, bölünerek, kırılarak (7)
nandıra	: geri (7)
palğap	: bağlayıp (7)
pazox	: tekrar, yine, gene (7)
tigirep	: titreyip (7)
artıx	: fazla, üstün, avantajlı (6)
çi	: mutlaka (6)
pray	: bütün, tamamıyla (6)
sağıp	: bekleyerek (6)
sala	: neredeyse (6)
süre	: sıyırıp (6)
talap	: yıkıp (6)
urunza	: karşılaştıkça (6)
ür	: sürekli, devamlı (6)
xısxırıp	: bağırarak (6)
aallap	: misafir olup (5)
aarlap	: saygı gösterip, ağırlayıp, ikramda bulunup (5)
ağılax	: çok (5)
ala	: beri (5)
ardap	: bozulup, karıştırıp, yorularak (5)
aspaxtazıp	: tokalaşıp (5)
azıp	: aşarak (5)
çırğap	: şarkılar söyleyerek (5)
çitire	: boyunca, dek, değin, kadar (5)
ir idinip	: eş edinip (5)
kırıp	: gererek (5)

p̃di	: böyle (5)
sıĝarıp	: çıkararak (5)
surıp	: sorup (5)
tapsap	: ses çıkararak, konuşarak (5)
tarap	: yayılıp, dağılıp (5)
tize	: delerek (5)
toolap	: düşüp (5)
udur	: ters, karşı (5)
xada	: birlikte (5)
xas-xocan	: çok eski zamanlarda, bir gün (5)
xırızıp	: tartışıp, kavga edip (5)
alıp	: alarak (4)
çabırılıp	: aşağı inerek, görünerek (4)
çalbayıp	: yayılarak (4)
çılıp	: toplanıp, yığılıp (4)
çir̃n köre	: yerine doğru (4)
ege	: eğilerek (4)
ılĝap	: ağlayarak (4)
naa	: yeni (4)
oya	: yarararak (4)
peer	: beri (4)
purun	: önce (4)
sarbayıp	: açılıp (4)
sist̃p	: çözerek (4)
suura	: sıyırıp, sıyırıp geçerek (4)
sür̃z̃p	: izleyip (4)
timnep	: hazırlayarak (4)
tiz̃p	: inip (4)
xacanox	: çok önce (4)
xılçañnap	: dikkate alarak (4)
xurıp	: kuruyup (4)
aalzar	: köye doğru (3)

aar	: öte (3)
am	: şimdi, hemen, şu an (3)
annañ	: sonra (3)
çabıra	: basarak, sıkıştırarak (3)
çaçırıp	: sıçrayarak (3)
çir	: gerçekten (3)
çoğar	: yukarı (3)
çoo	: çok, fazla (3)
çooxtap	: söylenip (3)
çörgeñ	: dolaşmak (3)
çudap	: yorularak (3)
közüreip	: gürüldeyip (3)
oxsanıp	: öperek (3)
oynap	: oynayarak (3)
ösklep	: yeşerip (3)
sıylap	: saygı gösterip, ağırlayıp, ikramda bulunup (3)
tayanıp	: dayanıp (3)
turğızıp	: bırakıp (3)
üskürip	: nefes alarak (3)
üzincizñ	: üçüncü defa (3)
xoolap	: ses çıkararak (3)
xoriğip	: korkup (3)
andax	: öyle, o şekilde (2)
anıñçoxtazıp	: vedalaşıp (2)
atxanda	: atınca (2)
aylandırıp	: çevirerek (2)
azıranıp	: beslenip, yemek yiyerek (2)
azırap	: besleyerek (2)
azırılıp	: ayrılıp (2)
çadıp	: yatıp, yatarak (2)
çara	: ayrı, ayrı olarak (2)
çastalıp	: kıvılcım saçarak (2)

çastanıp	: yastık yaparak, serilerek (2)
çörip	: koşup (2)
ırlazıp	: (şarkı, türkü) söyleyerek (2)
ırlençeziñ	: evlenip (2)
ibire	: çevresinde dönerek (2)
kılep	: arayarak (2)
kilistirip	: uygun bularak (2)
kirilip	: gerilerek (2)
kirip	: zayıf (2)
kögles	: türküler söyleyerek (2)
köglezip	: (nağme) terennüm ederek (2)
kün künörtki	: güneye doğru (2)
mindī sala	: selam vererek (2)
mindilezıp	: merhabalaşıp (2)
mustazıp	: (boğalar) böğrüşerek (2)
na tiñ	: kuvvetli (2)
nan	: geri (2)
nuğan	: (göz) yumup, kapayıp (2)
ödürip	: öldürerek (2)
paya	: biraz önce, yakında, az önce (2)
pügilip	: bükülerek (2)
sabilğanda	: çıktığında (2)
salbañnap	: asılı kalarak, asılarak (2)
süülip	: geriye doğru kaykılıp (2)
talazıp	: yarıştırap (2)
tınıp	: nefes alarak (2)
tiñnañ	: daha (2)
tiñe	: beraber (2)
tolğap	: dolayarak, çevirerek, sararak (2)
toozılıp	: bitip (2)
turızıp	: destek olup (2)
tüzizip	: eşleşip (2)

ulam	: çok, daha çok (2)
ulii	: boyunca (2)
uluğlap	: saygı göstererek (2)
ürep	: ölerек, örselenerek, yıpranarak (2)
xağırsar	: köye doğru (2)
xalayıp	: boyun eğerek (2)
xarazıp	: özenerek, gayret ederek (2)
xazanıp	: kazanarak (2)
ağarıp	: ağarıp (1)
ağaxtanıp	: ağnayıp (1)
aldanıp	: yalvarıp, yakarıp (1)
altap	: atlayıp (1)
amđa	: o zaman (1)
ana	: nasıl (1)
andar	: oraya doğru (1)
añdarılıp	: düşüp, yıkılıp, devrilip (1)
annañ andar	: ondan sonra (1)
annañar	: onun için, o sebeple (1)
aronca	: hemen (1)
astap	: aç kalarak (1)
ayap	: acıyarak (1)
aylaxtanıp	: dolaşıp (1)
azıp	: azalarak (1)
çaap	: kapatıp (1)
çaballanıp	: silkelenip (1)
çadap	: güçlükle, zar zor, zorla (1)
çalbayđanda	: dik durduğunda (1)
çaradıp	: uygun bularak, beğenerek (1)
çaras	: güzel (1)
çayxalızıp	: sallanarak (1)
çazap	: hazırlayarak (1)
çeste	: ikramda bulunup (1)

çestep	: birlikte (1)
çırğaban	: huzurlu (1)
çızıp	: yıpranıp (1)
çilğip	: eserek (1)
çirineñök	: yerindeyken (1)
çozağ	: yaya (1)
çöktenip	: yüklenip (1)
çölenip	: dayanıp, destek alıp (1)
çuçap	: sayarak (1)
çügürip	: yürüyüp (1)
eelip	: eğilerek (1)
ıygap	: oflayıp, puflayıp (1)
ibirilip	: dönüp (1)
iir	: akşam (1)
ıkcincizın	: ikinci defa (1)
ilger	: ileri (1)
ılgilep	: asarak (1)
iñ	: en (1)
irepçi polıp	: karı koca olup (1)
irık – çarix	: ister istemez (1)
irten	: sabahleyin (1)
irtip	: geçip, geride bırakıp (1)
irtkende	: geçince (1)
istip	: işitip, duyup (1)
izen pırıp	: selam vererek (1)
izen sala	: selam vererek (1)
izep	: tekrar tekrar, sayısız (1)
izerlep	: eyerleyerek (1)
kileyip	: gelerek (1)
kileyip	: yayılarak, uzanarak (1)
kileytip	: yöneterek (1)
kinetın	: ani, birdenbire (1)

kıstezıp	: kışneyerek (1)
köbök	: çok (1)
ködırılıp	: kaldırılıp (1)
kögere	: göğerip, rengi kaçıp (1)
köglezıp	: (birlikte) şarkı veya türkü söyleyerek (1)
kömes	: biraz (1)
köölçe	: yavaşça, ağır ağır, sessizce (1)
köribisse	: bakınca (1)
körinip	: görünüp (1)
külınip	: gülererek (1)
külip	: gülüp (1)
kürdeygende	: ırkıldığında (1)
küzürep	: güküldeyip (1)
mañat	: çok iyi (1)
marxalap	: düğmeleyerek (1)
mondılıp	: hafifçe sallanıp (1)
moñzıtta	: aceleyle, ivedilikle, çabuklukla (1)
mökeyıp	: eğilerek (1)
müngence	: binince (1)
noğa	: neden, niçin (1)
nuubızıp	: yumup (1)
odırtıp	: oturtup (1)
ol tusta	: o zaman (1)
oñnap	: anlayarak, inleyerek (1)
oray	: geç (1)
orta	: ayrı, ayrı olarak (1)
oyıp	: kesip (1)
örinıp	: sevinip (1)
östep	: inleyip, sızlayıp (1)
palañnap	: ışıldayıp, parlayıp (1)
pastağızın	: önce, evvel (1)
paxtırıp	: baktırıp (1)

payıp	: zengin olup (1)
pızıp	: biçip (1)
pır	: aynı (1)
pırıktire	: birlikte (1)
pölil	: ayrı (1)
pulgap	: sallayıp (1)
pütklep	: biterek (1)
saap	: vererek (1)
sabarınã	: vurunca (1)
sağam	: şimdi, bugün, şu an, hemen (1)
sağıla	: parıldayarak, parlayarak (1)
salbañnazıp	: eğlenip (1)
sarbayızıp	: sallanıp (1)
sarnasıp	: (birlikte)şarkı veya türkü söyleyerek (1)
saybap	: parçalayıp, kırıp, bozup, yıkıp (1)
sınap	: anlayarak, inleyerek (1)
sıñırap	: gıcırdayarak (1)
sıñırzıp	: sesler çıkarıp (1)
sılığıbızıp	: çarparak (1)
soğa	: vurarak (1)
soğıp	: keserek (1)
soon	: sonra, arkasında, gerisinde (1)
sökklezıp	: sövüp, küfredip (1)
söölınıp	: esneyerek (1)
söönıp	: güç alıp (1)
sözire	: çekerek (1)
sümnenip	: giyinip, kuşanıp (1)
sümülenip	: şaka yapıp (1)
taa purun	: daha önce (1)
tañnıñ	: gece (1)
tarıp	: tanıyarak (1)
tartızıp	: tartışıp (1)

tastazıp	: eşleşip (1)
tasxar	: dışarı (1)
taxarıp	: yaslanıp (1)
tazılap	: kütürdeyerek (1)
tazırayıp	: açılıp (1)
teektep	: bağlayarak (1)
teep	: değip (1)
tepkende	: tekmeleyince (1)
tın	: tekrar, yeniden (1)
tıñ köp	: pek çok (1)
tırbap	: tırmalayarak (1)
tırıştırı	: buruşturup (1)
tızıp	: kızıp (1)
toharap	: doyarak (1)
tolğalıp	: dolanıp, çevrilip (1)
toxarıp	: doyup (1)
tozıp	: doyup (1)
tözenip	: döşeyerek (1)
turıbox	: durup (1)
tutıp	: tutarak (1)
türçe	: birazcık (1)
tüzip	: atlayarak (1)
tüzire	: yayılarak (1)
ulamax	: daha (1)
ulastıra	: yaklaştırarak (1)
unadıp	: parçalayıp (1)
üzilip	: süzülerek (1)
xaçan	: bir zamanlar (1)
xalaytıp	: sürüp (1)
xaltanıp	: hanım olarak (1)
xaralıbızıp	: kararıp (1)
xatxırıp	: kahkaha atıp (1)

xaydağ	: ne kadar? (1)
xayındı	: dikkatle, özenle (1)
xaynap	: kaynayıp, yanıp (1)
xıza	: sıkıca (1)
xuybırılıp	: kasıp kavurarak (1)

4.2.5. Edatlar

çili	: gibi (43)
sığara	: -e doğru (40)
osxas	: gibi (33)
-nañ	: ile (30)
me	: mı, mi, mu, mü (29)
ba	: mı, mi, mu, mü (19)
-zar	: -e doğru (17)
pasxa	: başka (14)
üçün	: için (14)
köre	: -e doğru (13)
la	: ancak, yalnız, ile (12)
ma	: mı, mi, mu, mü (12)
tooza	: e doğru (12)
kire	: dek, değin, kadar (7)
çitire	: kadar, dek, değin (5)
-sar	: -e doğru (5)
nimes	: değil (ek fiilin olumsuzu) (4)
pa	: mı, mi, mu, mü (4)
ze	: mı, mi, mu, mü (4)
annañar	: onun için (2)
asxalaxxa	: kadar (2)
pozi	: için (2)
toğıra	: boyunca, doğru (2)
a?	: acaba (1)
ni	: mı, mi, mu, mü (1)
teere	: kadar (1)

tiñ	: kadar (1)
tusxa	: -e doğru (1)

4.2.6. Bağlaçlar

dee, daa, taa,tee	: de, da, dahi, bile (125)
çe	: ama, fakat (3)

4.2.7. Ünlemler

çe	: ya, işte! (44)
mına	: işte! (7)
ekey	: hey (4)
ya	: evet! (4)
xayran	: aziz! (3)
a, -a	: aa! (1)
alay	: yoksa, a, ya! (1)
çaray	: hayır! (1)
e et	: ha! (1)
it	: hayır! (1)
kölbey	: (beğenme bildiren) muntazam, muhteşem! (1)
ox-xo-xo	: ooo! (1)
tatay	: (nefret, korkma, ürkme bildiren) iğrenç, berbat! (1)
xa	: ey! (1)

4.2.8. Fiiller

par-	: gitmek, varmak (436)
tur-	: durmak (415)
pol-	: olmak (348)
kil-	: gelmek (336)
odır-	: oturmak (265)
çooxta-	: söylemek (221)
kör-	: bakmak, görmek (201)
çit-	: erişmek, ulaşmak (117)
ködüril-	: kaldırılmak, yükseltilmek (112)
xal-	: kalmak (108)

oyla-	: koşmak (104)
tart-	: çekmek (83)
pır-	: vermek (75)
tüs-	: gitmek, düşmek, inmek (74)
tı-	: demek (67)
ödör-	: öldürmek (55)
irt-	: geçmek, geride bırakmak (46)
kır-	: girmek (46)
sığ-	: çıkmak (45)
sür-	: sürmek, arkasından gitmek, kovalamak, çıkarmak (45)
sabil-	: dolaşmak, yayılmak (44)
kögle-	: (nağme) terennüm etmek, tınlamak (43)
altan-	: atlamak, binmek (42)
çurirga-	: yaşamak (41)
ködör-	: kaldırmak (41)
öl-	: ölmek (40)
palğa-	: bağlamak (39)
çid-	: geçmek, yetişmek (38)
tasta-	: çekmek, atmak, fırlatmak, taşlamak (38)
pıl-	: bilmek (37)
sur-	: sormak (34)
çayıl-	: yayılmak (33)
tığır-	: titremek (32)
tüzı-	: yas tutmak (32)
çad-	: yatmak (30)
sap-	: vurmak, saplamak (30)
aylan-	: dönmek (29)
toxta-	: durdurmak (28)
tud-	: tutmak (28)
sağın-	: düşünmek (27)
İd-	: etmek (25)
Irla-	: (şarkı, türkü) söylemek (24)

is(t)-	: işitmek, duymak (24)
soola-	: gürüldemek, uğuldamak, ses çıkarmak (24)
körin-	: görünmek (23)
ös-	: büyümek, yetişmek (23)
aylandır-	: çevirmek, döndürmek, dolanmak (21)
xıy-	: bükülmek (21)
nan-	: dönmek (20)
oorla-	: ağlamak, yüksek sesle bağırarak (20)
seğir-	: atlamak, sıçramak, zıplamak, şahlanmak (20)
tapsa-	: seslenmek, ses çıkarmak, konuşmak (20)
çara-	: uygun bulmak, beğenmek, yakışmak (19)
çayha-	: çekiştirmek (19)
çıl-	: toplamak, yığılmak, parçalanmak, kırılmak (19)
in-	: inmek (19)
tut-	: tutmak(19)
xarax-	: görmek (19)
aalla-	: misafir olmak (18)
çaza-	: ıskalamak, isabet ettirememek (18)
kir-	: germek (18)
töree-	: yaratılmak, türemek (18)
turğız-	: bırakmak (18)
xay-	: himaye etmek, korumak (18)
al-	: almak (17)
çit par-	: gitmek (17)
iz-	: içmek (17)
pas kil-	: yaklaşmak (17)
paz-	: gitmek (17)
teen-	: denilmek (17)
az-	: geçmek, aşmak (16)
odirt-	: oturtmak (16)
xadar-	: bakmak , yetiştirmek (16)
aspaxtaz-	: el sıkışmak, el tutuşmak, tokalaşmak (15)

töri-	: doğmak, dünyaya gelmek (15)
tudis-	: savaşmak, çarpışmak, tutuşmak, vuruşmak (15)
tüz-	: çatmak (15)
aarla-	: ağırlamak, saygı göstermek (14)
saa-	: itmek, kakmak, vurmak (14)
sıx-	: çıkmak (14)
azıl-	: açılmak (13)
çörçe-	: yaşamak (13)
pöl-	: ayırmak, bölmek (13)
tara-	: dağılmak, yayılmak (13)
ağ-	: akmak (12)
az-	: açmak (12)
mün-	: binmek (12)
pastır-	: yürümek, yürümesini sağlamak, bastırmak (12)
sağı-	: beklemek, korumak, gözetmek (12)
timne-	: hazırlamak (12)
uç-	: uçmak (12)
xısxır-	: bağırarak, seslenmek (12)
çörngen-	: dolaşmak (11)
oylas-	: oynamak (11)
sığar-	: çıkarmak (11)
sıx kil-	: çıkıvermek (11)
suur-	: çıkarmak, sıyırmak, soymak, çekip almak (11)
tayan-	: dayanmak (11)
tooz-	: bitirmek, tüketmek (11)
tos-	: doymak (11)
xaa-	: tutmak, kapmak (11)
İbir-	: etrafını dolaşmak, çevresinde dönmek (10)
pas sal-	: imza atmak (10)
sağıs-	: kavga etmek, savaşmak, dövme (10)
teg-	: değmek (10)
tolğa-	: dolamak, çevirmek, sarmak (10)

toozıl-	: bitmemek (10)
xabız-	: kapışmak (10)
xala-	: boyun eğmek (10)
xap-	: kapmak (10)
xığır-	: çağırmaq (10)
çör-	: dolaşmak, kalkmak, koşmak, yürümek (9)
ineli-	: sıkıntıya düşmek (9)
kis-	: giymek (9)
kışte-	: kişnemek (9)
oñna-	: anlamak (9)
püt-	: yaratmak, yaratılmak, meydana getirmek (9)
tap-	: bulmak (9)
xayıs-	: kavramak (9)
çarıl-	: yarılmak, parçalanmak, kırılmak, bölünmek (8)
çat xal-	: solmak (8)
çırğa-	: tatmin olmak, neşelenmek, sevinmek (8)
çügür-	: koşmak, koşarak gitmek (8)
pozıt-	: kurtarmak, salmak, serbest bırakmak (8)
tarın-	: öfkelenmek, kızmak, darılmak, küsmek (8)
xıyğıla-	: bağırmaq, haykırmak, çağırmaq , seslenmek (8)
çabır-	: basmak, sıkıştırmak (7)
ılğa-	: ağlamak, sızlamak (7)
küres-	: güreşmek (7)
sıñ-	: sığmak, yerleşmek (7)
tiz-	: kaçmak (7)
toola-	: düşmek, saçılmak, dökülmek, paramparça olmak (7)
urun-	: karşılaşmak (7)
aldan-	: yalvarmak, yakarmak, rica etmek (6)
añdarıl-	: devrilmek, düşmek, yıkılmak (6)
aya-	: acımaq, esirgemek, kıyamamak (6)
çalbay-	: yayılmak (6)
çasta-	: kıvılcım saçmak (6)

çit çör-	: eğitmek (6)
eel-	: eğilmek (6)
izenne-	: selamlamak, selam vermek (6)
izerle-	: eyerlemek (6)
izikte-	: (kapı) çalmak (6)
mindile-	: selam vermek (6)
öste-	: iç geçirmek, içini çekmek, inlemek , sızlamak (6)
sıı-	: kırmak (6)
tîle-	: aramak (6)
tobır-	: geçmek (6)
toz-	: doymak (6)
turız-	: destek olmak (6)
uçux-	: uçmak (6)
üküs sal-	: dört nala koşmak, ileri atılmak (6)
xın-	: istemek (6)
arda-	: zayıflamak, zayıf olmak (5)
at-	: atmak (5)
çayıl tur-	: yayılmak (5)
çobal çör-	: sıkıntı çekmek (5)
hoola-	: ses vermek (5)
İıla	: gürlemek, gürültü çıkarmak, yankılamak (5)
in tüs-	: inmek (5)
irîk-	: bıkmak, usanmak (5)
kîle-	: aramak (5)
kis sal-	: giyinmek (5)
oxsan-	: öpmek (5)
sıyla-	: saygı göstermek, ikramda bulunmak, ağırlamak (5)
sist-	: çözmek, bağdan kurtarmak (5)
sox-	: vurmak (5)
surın-	: rica etmek, yalvarmak, izin istemek (5)
tala-	: talan etmek, yıkmak, yağmalamak (5)
tepke-	: tekmelemek (5)

tüzür-	: atmak, düşürmek , indirmek (5)
xazan-	: kazanmak (5)
xılçaña-	: dikkate almak, önemsemek (5)
xıyğı sal-	: haykırmak, bağırmaq, seslenmek (5)
xon-	: konmaq (5)
xoltıxta-	: koltuk altına alarak götürmek, yardım etmek (5)
açırğan-	: üzölmek, kaygılanmaq, kederlenmek (4)
ağıl az-	: akılı şaşmaq (4)
albat-	: yerleşmek (4)
azır-	: beslemek (4)
azırıl-	: ayrılmak (4)
çabırıl-	: görünmek (4)
çaçıra-	: sıçramak, saçmaq (4)
çurta-	: yaşamak (4)
eg-	: eğmek, bükmek (4)
istıl-	: işitilmek, duyulmaq, kulakla algılanmaq (4)
kirıl-	: gerilmek (4)
mañzıra-	: acele etmek, çabuk davranmaq (4)
pasta-	: başlamak (4)
pasti-	: başlamak (4)
saabıs-	: şaklamak, çırpmak (4)
sarbay-	: genişçe açılmak (4)
sayba-	: bozmaq, parçalamak , kırmak , yıkmaz (4)
sıda-	: dayanmaq, gücü yetmek (4)
sıt	: ağlamak, hıçkırmak (4)
sine-	: ölçü almak (4)
soğ-	: kesmek, vurmak (4)
süre çit-	: ardından gitmek (4)
tanı-	: tanımak (4)
tarıx-	: öfkelenmek (4)
tartıl-	: çevrilmek, kaynamak (4)
tıña-	: dinlemek, işitmek (4)

tirîn-	: hazırlanmak (4)
tus-	: yanında bulunmak (4)
uliin-	: parçalanmak (4)
unad-	: parçalamak (4)
unat-	: ufaltmak, toz haline getirmek, parçalamak (4)
üzîl-	: çıkmak, kopmak, kırılmak, kesilmek (4)
xabın-	: çekmek , çıkarmak (4)
xaral-	: kararmak (4)
xoola-	: ses çıkarmak (4)
xorix-	: korkmak (4)
xur-	: kurmak (4)
axxla-	: akmak (3)
çap-	: yakınlaştırmak (3)
çarada-	: izin vermek (3)
çe-	: yemek (3)
çî-	: yemek (3)
çidîn-	: yaşa gelmek (3)
çuda-	: yorulmak, zayıflamak, zayıf olmak (3)
İbirîl-	: çevrilmek, kıvrılmak, dönmek (3)
izennes-	: selamlaşmak (3)
kis-	: kesmek (3)
köglez-	: birlikte şarkı veya türkü söylemek (3)
küzüre-	: gürlmek, gürlüdemek (3)
mindî sala-	: merhabalaşmak (3)
möörey pol-	: şanslı olmak, bahtı gülmek (3)
mustas-	: (boğalar) böğürüşmek, (birlikte) böğürmek (3)
nuğala-	: (tekrar tekrar) (göz) yummak, kapamak (3)
oyna-	: oynamak (3)
örte-	: yakmak, ateşe vermek (3)
öskle-	: yeşermek (3)
paxtır-	: baktırmak (3)
pay-	: zengin olmak (3)

pıçık pas-	: yazı yazmak (3)
pırik-	: birikmek (3)
pıriktir-	: birleştirmek, bir araya getirmek (3)
pulga-	: fırlatmak (3)
salbaña-	: asılı kalmak (3)
sapxla-	: vurmak (3)
suula-	: konuşmak (3)
suulas-	: (birlikte) gürültü çıkarmak, seslenmek (3)
sürdir-	: nakletmek (3)
talal kal-	: yıkılmak (3)
talla-	: seçmek (3)
taña-	: şaşırmaq, şaşmak, hayret etmek (3)
tarınma-	: kızmak (3)
tazı-	: taşmak, gürüldemek (3)
tıñni-	: dinlemek (3)
toxtat-	: durdurmak (3)
tuzıbıstañ turıs-	: arka çıkmak, destek vermek (3)
üskür-	: (insan) sık nefes almak, sık soluk alıp vermek (3)
xamçı sap-	: kamçılamaq (3)
xaya pır-	: destek vermek, yardım etmek (3)
xayna-	: kaynamak, yanmak (3)
xaz-	: kazmak (3)
xızar-	: kızarmak (3)
xolbañ-	: kuşanmak (3)
xutul-	: kurtulmak (3)
ağar-	: ağarmak (2)
ağıs-	: dökmek, akıtmak (2)
aldan tur-	: karşı çıkmak (2)
aldır-	: mağlup olmak, yenilmek (2)
alıs-	: değışmek, değışikliğe uğramak (2)
alız-	: sürmek (2)
anımcoxta-	: vedalaşmak, (birbirine) veda etmek (2)

asta-	: acıkmak, aç kalmak (2)
at-	: vurmak (2)
azıran-	: beslenmek (2)
çarat-	: istemek (2)
çastal-	: yayılmak (2)
çastan-	: yastık serilmek, yastık konulmak (2)
çayxan-	: sallanmak, sarsılmak (2)
çılayt-	: (göz) kısmak, gözleri yan kapatmak (2)
çiñdir-	: yenilmek (2)
çindir-	: yenmek (2)
çolla-	: takip etmek, yol göstermek (2)
çörecik-	: hizmette bulunmak (2)
çükten-	: yüklenmek (2)
indir-	: devam etmek (2)
inel-	: acı çekmek, eziyet çekmek, hüzünlenmek (2)
izir-	: sarhoş olmak (2)
kilis-	: uygun olmak (2)
kirbeyte tart-	: gererek çekmek (2)
köger-	: bozarmak (2)
kögles-	: neşelenmek, eğlenmek (2)
mayıl-	: bayılmak, yorgun düşmek (2)
nanarğa-	: geri dönmek (2)
oñarıl-	: düzelmek, anlaşılmak, kavramak, idrak edilmek (2)
oraa-	: saçılmak (2)
pırlan-	: tozlanmak, toz duman içinde kalmak (2)
pigök-	: bey olmak (2)
pulği-	: karıştırmak (2)
puzul-	: bozulmak (2)
puzura-	: mola vermek (2)
püdir-	: bitirmek, meydana getirmek, inşa etmek (2)
pügil-	: bükülmek (2)
sağir-	: beklemek (2)

saxta-	: beklemek, korumak, gözetmek (2)
sıba-	: (içki) damıtmak, hazırlamak (2)
sınır-	: sesler çıkarmak (2)
sinep tur-	: ölçmek (2)
sizİN-	: sezmek (2)
sözİR-	: sürümek, sürüklemek, çekmek, taşımak (2)
sux-	: çekmek (2)
sümmen-	: giyinmek, kuşanmak, toparlanmak (2)
sürgez-	: sürdürmek (2)
süül-	: geriye doğru kaykılmak, süzölmek (2)
talal par-	: yıkılmak (2)
talaz-	: yarıştırmak (2)
tamız-	: yakmak (2)
tartız-	: tartışmak (2)
tazıla-	: kütürdemek (2)
tını-	: nefes almak (2)
tırba-	: kazmak (2)
tİK-	: dikmek (2)
tize	: benzemek (2)
toğır tur-	: karşı durmak (2)
toldır-	: doldurmak (2)
toor-	: dondurmak (2)
tölet-	: ödemek, ödeme yapmak (2)
tulğal-	: kaybolmak (2)
tüd-	: tütmeK (2)
tügen-	: tükenmek (2)
tüle-	: mola vermek (2)
tüzİz-	: eşleşmek (2)
uluğla-	: saygı gösterilmek (2)
unal-	: ufalamak, ufalanmak, paramparça olmak (2)
uyat-	: utanmak, utanç duymak (2)
üre-	: yok olmak, yıkılmak, ölmek, örselenmek (2)

xaptır-	: kaptırmak (2)
xarbirğabıstañ xayıs-	: arka çıkmak, destek vermek (2)
xayız-	: birbirini korumak (2)
xazır-	: bükme, döndürme, çevirme, kırmak (2)
xubar-	: (yüz) solmak, solgunlaşmak, (bitki) sararmak (2)
kızır-	: giydirmek (1)
aallat-	: misafir etmek (1)
aar tart-	: acı çekmek (1)
ağaxtan-	: ağnamak (1)
añna-	: anlamak (1)
apar-	: götürmek, alıp gitmek (1)
arğla-	: temizlemek (1)
atar-	: ateş etmek (1)
atıl-	: atılmak (1)
atpinañ	: delmek (1)
attir-	: atlatmak (1)
aylan peer-	: dönüvermek (1)
az-	: azalmak (1)
bağla-	: bağlanmak (1)
çaalas-	: savaşmak (1)
çaap-	: kapatmak (1)
çaballan-	: öfkelenmek (1)
çabız-	: kapatmak (1)
çağ-	: yağmak (1)
çalbıra-	: alev alev yanmak, tutuşarak yanmak (1)
çaltıra-	: ışık saçmak (1)
çayxalız-	: sallanmak (1)
çeree tartıl-	: kanı kaynamak (1)
çesti-	: ikramda bulunmak (1)
çığ-	: biriktirmek, toplamak, yığmak (1)
çırğat-	: memnun etmek (1)
çızı-	: yıpranmak (1)

çüdür-	: yitirmek (1)
çilik-	: esmek (1)
çobal-	: acı çekmek, ıstırap çekmek, kaygılanmak (1)
çoçıra-	: sıçramak (1)
çoxçağ-	: uyuklamak (1)
çölen-	: dayanmak, destek olmak (1)
çöp it-	: karar vermek (1)
çöptes-	: (birlikte)öğüt vermek, tavsiye etmek (1)
çöptez-	: karar vermek, uygun bulmak (1)
çörçet-	: gezmek (1)
çul-	: yolmak (1)
çükte-	: yüklemek (1)
güzür-	: götürmek (1)
haala-	: yürümek, adımlamak (1)
marxaz-	: dost geçirmek (1)
ırsayt-	: dişlerini göstererek gülmek (1)
ıyga-	: oflamak, puflamak (1)
iki-	: baş sallamak (1)
İkürdey-	: irkilmek (1)
il-	: takılmak (1)
ıldır-	: asmak (1)
ile-	: koymak (1)
ilgile-	: asmak (1)
ilindir-	: devam etmek (1)
inel çör -	: acı çekmek (1)
inet-	: acı çekmek (1)
it sal-	: bırakmak (1)
itkle-	: itiklemek (1)
izel-	: dağılmak (1)
izen sal-	: selam vermek, selamlaşmak (1)
izı irt-	: fikri karışmak (1)
kiley-	: yayılmak, uzanmak (1)

kileyt-	: yönetmek (1)
kırız-	: batmak (1)
köbee-	: bakmak (1)
kölet-	: defnetmek (1)
kööb-	: kabarmak (1)
köölce-	: fısıldamak (1)
köölen-	: sevmek, aşık olmak (1)
közit-	: göstermek (1)
kül-	: gülmek (1)
külın-	: gülümsemek (1)
marxala-	: düğmelemek (1)
mindilez-	: merhabalaşmak (1)
mondıl-	: hafifçe sallanmak (1)
mökey-	: eğilmek (1)
mündir-	: bindirmek (1)
niiktel-	: doğurmak, dünyaya getirmek (insan için) (1)
nuğ-	: (göz) yummak, kapamak (1)
oğırta-	: çalmak (1)
oraal-	: fişkırmak (1)
oral-	: kıvrılmak (1)
ottir-	: atlamak (1)
oy-	: yarmak (1)
oyda töb-	: sırt üstü düşmek (1)
örın-	: sevinmek (1)
örınıp-	: sevinmek, neşelenmek, bayram etmek (1)
palañna-	: ışıldamak, parlamak (1)
palbit-	: sıçratmak, sıçramasını sağlamak (1)
pastarı pir-	: baş başa vermek (1)
pazıp pol-	: rahat olmak (1)
pazıt-	: adım atmak (1)
pılas-	: elinden almak, gasp etmek (1)
pırğır-	: (ağızdan) püskürtme, kişnemek (1)

puzurğan-	: heyecanlanmak (1)
saa-	: vermek (1)
saar-	: dolamak (1)
sağıl-	: parıldamak, ışımak, parlamak (1)
sala pir-	: yer göstermek (1)
sanal tur-	: sayılmak (1)
sanalız-	: sayılmak (1)
sarbayız-	: sallanmak (1)
sarğa-	: sararmak (1)
sarnas-	: birlikte şarkı veya türkü söylemek (1)
sasxa-	: birleşmek (1)
sayıl-	: soyulmak (1)
saz-	: çevirmek (1)
segiriz-	: sıçramak (1)
sına-	: denemek, incelemek (1)
sıñıra-	: gıcırdamak (1)
sıxta-	: ağlamak, sızlamak (1)
sıyba-	: çırpamak, sıvazlamak (1)
sidikti kör-	: eziyet görmek (1)
siligibiz-	: çarpmak (1)
siligın-	: silkinmek (1)
silik-	: silmek (1)
sistir-	: duyurmak (1)
sitles-	: sallanmak, sarsılmak (1)
soğıl-	: vurulmak (1)
soomıs-	: dalmak, dalış yapmak (1)
soxtır-	: kestirmek (1)
sögın-	: söylenmek (1)
sökklez-	: sövmek, küfretmek (1)
sölez-	: konuşmak (1)
sööl-	: gerilmek, çekilmek, uzanmak (1)
söölın-	: esnemek (1)

söör-	: güç almak (1)
sözür kil-	: çekmek, sürüklemek (1)
sun-	: uzatmak (1)
suxsa-	: susamak (1)
suxtür-	: beklemek (1)
sümelen-	: şaka yapmak (1)
sürigde par-	: göçüp gitmek (1)
sürnüktür-	: sürçtürmek, takılmasını sağlamak (1)
sürt-	: sürtmek (1)
tal-	: bayılmak, şuurunu kaybetmek (1)
tamıl-	: yanmak (1)
tamit-	: hazırlamak (1)
tapla-	: vurmak (1)
tariğ-	: acı çekmek (1)
tartıs-	: kapışmak (1)
taspax oylap sıx-	: dört nala koşmak (1)
tastaz-	: eşleşmek (1)
tasxala-	: (toz, duman, bulut) yükselmek, kalkmak (1)
tazıra-	: açılmak (1)
teebıs-	: gömmek (1)
teekte-	: bağlamak (1)
tındır-	: dokundurmak (1)
tını kır-	: canlanmak (1)
tırbaxta-	: tırmalamak, tırnak atmak (1)
tırla-	: hırlamak (1)
tız-	: kızmak (1)
tire-	: desteklemek, destek koymak (1)
tirğıs-	: diriltmek (1)
tırme-	: hazırlamak (1)
tıtüre-	: titremek (1)
tiz-	: delmek deşmek (1)
toğas-	: buluşmak, karşılaşmak (1)

tohar-	: doymak (1)
tolğal-	: kıvrılmak, dolanmak, çevrilmek (1)
toop-	: üşümek (1)
toxar-	: doymak (1)
tögil-	: dökülmek (1)
tözen-	: döşemek (1)
turğıs-	: kurmak (1)
turıs-	: (birbirine) arka çıkmak, savunmak (1)
tünderil-	: çatmak, devrilmek (1)
tüne-	: konaklamak (1)
tüzet-	: düzeltmek, doğrultmak (1)
uçuxtır-	: uçurmak (1)
udurlas-	: karşı çıkmak, savaşmak, hücum etmek (1)
ulastır-	: ulaştırmak (1)
us-	: sönmek, kararmak (1)
usta-	: yönetmek (1)
uşta-	: (boğa) böğürmek (1)
ügret-	: öğretmek (1)
üle-	: dağıtmak, (sırayla) vermek, sunmak (1)
ürük-	: şaşırmaq (1)
ürük-	: ürkmek, korkmak, telaşlanmak (1)
üzib-	: almak (1)
xabındır-	: değıdirmek (1)
xalayt-	: sürmek (1)
xalbañ-	: sallanmak, yayılmak (1)
xalbas-	: sallanmak (1)
xalbay-	: kabarmak (1)
xaltan-	: hanım olmak (1)
xanox-	: han olmak (1)
xaras-	: çabalamak, gayret etmek, özenmek (1)
xarla-	: güürldemek, bağırmak, yaygara koparmak (1)
xas-	: kaçmak (1)

xasça	: katmak (1)
xatxır-	: kahkaha atmak, yüksek sesle gülmek (1)
xayba-	: bakınmak, (gözle) etrafı incelemek (1)
xaybırıl-	: kasıp kavurmak (1)
xayxa-	: şaşmak, şaşırmak, hayret etmek (1)
xazırıl-	: yarılmak (1)
xını-	: (evlenmek) istemek (1)
xırın-	: eğilmek (1)
xırız-	: kavga etmek (1)
xıstır-	: kıstırmak (1)
xobay-	: şahlanmak (1)
xoğıt-	: korkutmak (1)
xolin sal-	: imza atmak (1)
xoop çör-	: takip etmek (1)
xoos-	: resim yapmak (1)
xoostaan -	: işlenmek (1)
xoza-	: birleştirmek (1)
xozi-	: katmak (1)
xubart-	: soldurmak (1)
xurçan-	: kuşanmak (1)

5. SONUÇ

Türkler, tarihten bu yana dünyanın geneline yayılmış bir topluluktur. Güney Sibirya'da Hakasya olarak bilinen coğrafyada Ruslarla birlikte yaşayarak zamanla azınlık durumuna gelmiş Hakas Türkleri de bu topluluklardan biridir. Toplam nüfusları 65.421 kişiden oluşmaktadır.

Hakas Türkleri, zengin dil hazinesine sahiptir. Sözlü kültür geleneği çevresinde gelişmiş bir edebiyata sahip olan Hakasların edebî dilleri incelemeye değerdir. Sözlü edebiyatın en önemli türlerinden biri destanlardır. Çalışmanın konusunu oluşturan Altın Arığ Destanı, Hakas Türklerinin yaşayış tarzını, gelenek, töre ve âdetlerini, mitsel inanışlarını, değer yargılarını anlayabilmemizi sağlayan söz varlığına sahip bir destandır.

Altın Arığ Destanı'nın kelime türleri esas alınarak söz varlığı ortaya çıkartıldığında 1484 adet farklı sözcük elde edilmiştir. Bu sözcükler; onu konuşan halkın sosyal hayatını, değer yargılarını, toplumsal özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Altın Arığ Destanı'ndan elde edilen 1484 tane farklı sözcük türlerine ayrılarak isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil ekseninde incelenmiştir. Bu sözcük türleri, alfabetik olarak verilmiştir. Görevleri belirlenen sözcüğün yanında anlamına da yer verilmiştir. Sonrasında her sözcüğün anlamı, görevi dikkate alınarak destanda kaç kere tekrar ettiğinin bilgisine fişleme yöntemiyle ulaşılmış ve sözcüğün yanında kullanım sıklığı parantez içerisinde verilmiştir. Eş sesli kelimelerin anlamlarına uygun şekilde kullanım sıklığı ayrıca gösterilmiştir. Hakas Türkleri adına bizleri zengin kelime varlığına götürecek bu çalışmadan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Altın Arığ Destanı'nda 1484 farklı sözcük elde edilmiştir. Tespit edilen sözcükler arasında en fazla kullanılan sözcük türünün fiiller olduğu görülmüştür. Toplamda 542 tane fiil vardır. Fiillerden sonra en çok kullanılan sözcük türü 350 kelimeyle zarflar olmuştur. Sıfat olarak 277 tane sözcük eş sesliliğe dikkat edilerek bulunmuştur. Özel isimler de dâhil olmak üzere toplamda 241 tane isim görevli sözcük elde edilmiştir. 35 tane zamir, 2 tane bağlaç, 23 tane edat, 14 tane ünlem ise destan metninden elde edilen görevli diğer sözcüklerdir.

Çalışmada fiil kullanım sıklığının diğer türlerden fazla olması, destan metninin eylem odaklı olduğunu gözler önüne sermektedir. Fiillerden sonra ise kullanım sıklığının en fazla olduğu sözcük türünün zarf olması, hareketi desteklediğini göstermektedir. Sıfatların ise kullanım sıklığında üçüncü sırada yer alması Hakas destanlarında tasvirin oluşunu ifade etmektedir.

Kullanım sıklığı dikkate alındığında çir (yeryüzü) *ismi* 379 kez, uluğ (büyük) *sıfatı* 173 kez, min (ben) *zamiri* 169 kez, paza (tekrar, yine) *zarfi* 45 kez, sığara (-e doğru) *edatı* 40 kez, dee (de, da, dahi, bile) *bağlacı* 125 kez, çe (ya, işte) *ünlemi* 45 kez, par- (gitmek) *fiili* 436 kez destanda geçerek türlere göre en fazla kullanılan sözcükler olarak bulunmuştur.

Coğrafi ve siyasi şartlar itibariyle Hakas Türkleri; Moğollar, Çinliler ve Ruslarla etkileşim hâlinde bulunmuş ve doğal olarak da dillerinin bu durumdan etkilenmesi kaçınılmaz son olmuştur. Ayrıca destan metninde Arapça ve İran kökenli kelimelere de rastlanılmıştır. Arapça kökenli kelimelere arağa (şarap), halık (halk), amal (huy), mal (mal); Farsça kökenli kelimelere paa (paha), ayna (şeytan), molat (çelik) örnek gösterilebilir.

Hakas Türkçesinin sayı sisteminden pır, ikı, tört, çiti, alton, çiton, toğizon gibi sayılara ulaşılarak bu kelimelerin Oğuz grubu sayı sistemiyle benzer özellikte olduğu görülmüştür.

Hakas Türkçesinde yardımcı eylem, *pol* ile yapılmaktadır ve bu yardımcı fiile destanda 348 kez yer verilmiştir.

Türklerin hayatında hayvancılığın önemi çok büyüktür. Altın Arığ Destanı metnine bakıldığında hayvancılıkla ilgili pek çok kelimeye yer verilmiştir. Bu da Hakas Türklerinin geçimini hayvancılıkla temin ettiklerini göstermektedir. Bu kelimelere añ (av hayvanı), at (at), xulun (iki üç yaşındaki at), inek (inek), izerle- (eyerlemek), mustas (böğürmek), pırğır (kişnemek), kiste (kişnemek) örnek gösterilebilir.

Destanın ana kahramanı; destana adını veren Altın Arığ'tır. Bu destanın alp tipini geleneksel alp tipleri olan erkek karakterlerin aksine kadın karakter Altın Arığ oluşturmaktadır. Bu, bir kadının da erkek gibi mücadele ederek kahraman olabileceğinin kanıtıdır.

Altın Arığ Destanı içerisinde geçen “Bozkurt” kelimesinin coğrafi olarak oldukça uzak bir mekânda olan Sibiryada destanları içerisinde de kullanılıyor olması motifin tüm Türk destanlarında genel kullanıma sahip olduğunu göstermektedir.

Altın Arığ, çift tırnaklı mitolojik yaratık düşmanı ve başka altı kişiyi de öldürdükten sonra, Kara Han'ın memleketini Çibetey Han ile Alp Han Kız'ın oğluna verir. Ayrıca ona ve atına ad koyar. Kahramanlık neticesinde verilen ad koyma geleneğinin tıpkı Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki gibi Hakas Türkleri için de geçerli olduğu görölmektedir.

Türk yaşam tarzının temelinde gördüğümüz “at” Altın Arığ Destanı'nda da oldukça önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Altın Arığ'ın kendisi gibi olağanüstü özellikler gösteren, aynı kaderi paylaştığı, dünyaya gelişlerinin, ad almalarının, ölümlerinin aynı olduğu ve bükölmez kanatlı olarak nitelendirdiği “Ak Sabdar” atı destanda 129 kez geçmektedir. Altın Arığ kendisini tanıtırken unvanıyla birlikte atının adını da anmakta olduğu görmekteyiz.

Çalışmamızda tespit edilen sözcüklere, anlamlarına, kullanım sıklığına bakıldığında Hakas Türkleri'nin coğrafyası, yaşam tarzı, gelenekleri, akrabalık ilişkileri, değerleri gibi bilgilere ulaşabiliriz. Çalışma, Hakas Türkleri'nin kelime hazinesiyle ilgili sunduğu zenginlikle Altın Arığ Destanı'nın önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Günümüzde, Hakas Türkleri çok az tanınmaktadır ve böylesine zengin dil hazinesine sahip Türk topluluğunu tanıtacak dil çalışmaları çok az yapılmıştır.

Hakas Türklerine ve dillerine gereken önem verilerek söz varlığının tespitine dair çalışmalara daha fazla yer verilmelidir. Yaptığımız ve yapılacak bu çalışmalar sayesinde Hakaslar gibi unutulmaya yüz tutmuş Türk toplulukları ve bu toplulukların dilleri gereken değeri görerek daha bilinir olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akar, M. (2017). "Türkiye'de Hakas Türkçesi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezleri *Tehlikeli Diller Dergisi*, 15, 253-260.
- Akça, H. (2007). "Kumuk Türkçesi Atasözleri Hakkında Yapılmış Yeni Bir Çalışma Üzerine", *Gazi Türkiyat*, 1, 193-201.
- Akı, K. S. (2007). "*Türkçenin Güncel Problemleri*", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akman, E. (2003). "Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(1), 233-248.
- Aksan, D. (1996). "Türk Dili Zengin Bir Dil Midir?", *A.Ü. TÖMER Dil Dergisi*, 16, 34.
- Aktaş, E. (2012). "*Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı. İzmir.
- Aktaş, E. (2016). "Aile İçi İlişkiler Çerçevesinde Hakas Destan Kahramanları", *Türk Kültürü*, 2, 47-58.
- Alizade, R. (2012). "Hakas Folklorundaki Hayırlık Geleneği ve Kılık Değiştirme Motifi", *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 88-89.
- Anderson, D. (2002). "*Hakaslar*", *Türkler Ansiklopedisi*, c.XX, s. 200-204, Ankara.
- Arat, R. R. (1953). "*Türk Şivelerinin Tasnifi*", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:10.
- Arıkoğlu, E. (2005). "*Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük*", Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). "*Hakas Destanları I*", Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arvas, A. (2012). "Türk Destanlarına Yansıyan 'Göç Olgusu'na Genel Bir Bakış", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*. 1, 216-226.
- Bal, G. ve Kayabaşı, O. (2019). "Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kadının Yeri ve Bu Bağlamda Eski Türklerin Kadına Bakışı", *Türkiyat Mecmuası*, 29(2), 419-433.
- Baskakov, N.(1953). "*Xakassko-Russkiy Slovar*", Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- Baş, B. (2011). "Söz Varlığı İle İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler", *TÜBAR*, 27-61.
- Butanev, V. (2001). "*Sosialno-Ekonomiçeskeye İstoriya Hongraya (hakasi)*", Abakan.
- Çavdar, E. (2010). "*Hakasya Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi*", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Çetin, İ. (2010). "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu", *Milli Folklor*, 10(39), 46-52.
- Davletov, T. (2006). "*Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arığ*", Ankara: Türksoy Yayınları.
- Davletov, T. (2008). "*Han Mirgen / Hakas Türklerinin Alplik Destanı*", Ankara: Türksoy Yayınları.
- Deliömeroğlu, Y. (1996). "Hakaslar ve Tarihleri", *Bilig*, 3, 53-59.
- Demir, E. (2001). "*Ay Huucın (Hakas Kahramanlık Destanı)*" Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Van.

- Devlet, N. (2002). “*Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri*”, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Drompp, M. (2002). “*Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları*”, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eberhard, W. (1942). “*Çin’in Şimal Komşuları*”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2019). “*Nehir Destan Oğuzname (Uğuz Bitih)*”, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erkoç, H. (2017). “Türk Mitlerindeki Motifler (VI – VIII. Yüzyıllar)”, *JOTS*, 1(1), 36-75.
- Göde, H. ve Tatlıcan, N. (2019). “Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 113-127.
- İnan, A. (1968). “*Makaleler ve İncelemeler*”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalkan, F. (2016). “Türk Destanlarındaki Kahramanların Olağanüstü Doğumu”, *Türk Dünyası*, 42, 27-47.
- Kara, M. (1995). “*Hakas Türkçesinde Fiiller*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kara, M. (2013). “*Hakas Destanı Altın Taycı*”, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Karpov, V. (1997). “Sostayanie Sovremennego Hakasskogo Literaturnogo Yazıkı”, *Yejegodnik İnstituta Sayano-Altayskoy Tyurkolohi*, I, 10-14.
- Katanov, N. (2000). “*Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri*”, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Killi, G. (2008). “İlya Prokopyeviç Topoyev’le Sanatı ve Seçme Öyküler Hakasya’dan Öyküler”, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Killi, G. (2009). “Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 16-29.
- Köprülü, M. (1942). “Abakan Türkleri”, *Türk Amacı*, 1-205.
- Macit, Ü. (2000). “*Hakas Kahramanlık Destanlarında Han Mirgen*”, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Malkoç, E. (2018). “*Divanü Lügati’t Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*”, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Orkun, H. N. (1987). “*Eski Türk Yazıtları*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1996). “Hakaslar ve Hakasça”, *Çağdaş Türk Dili*, 96, 6-12.
- Özkan, F. (1997). “*Altın Arığ Destanı*”, Ankara: Bilig Yayınları.
- Özkan, İ. (1995). “*Manas 1000 Bişkek Metinleri*”, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öztürk, A. (1985). “*Türk Anonim Edebiyatı*”, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Pataçakova, M. (1984). “Kategoriya Padeja v Kaçınskom Dialekte”, *Moprose Dialektologii Tyurskih Yazıkov*, 153-166.
- Rasonyi, L. (1983). “*Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*”, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Şahin, E. vd. (2000). “*Hakasça-Türkçe Sözlük*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, E. (2007). “*Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*”, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Şahin, L. (2013). “*Sibirya Türk Topulukları Tarihi*”, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Zaloğlu, P. (2011). “*Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Zeynalov, F. (2004). “Hakas Türkçesi”, *Orkun Dergisi*.

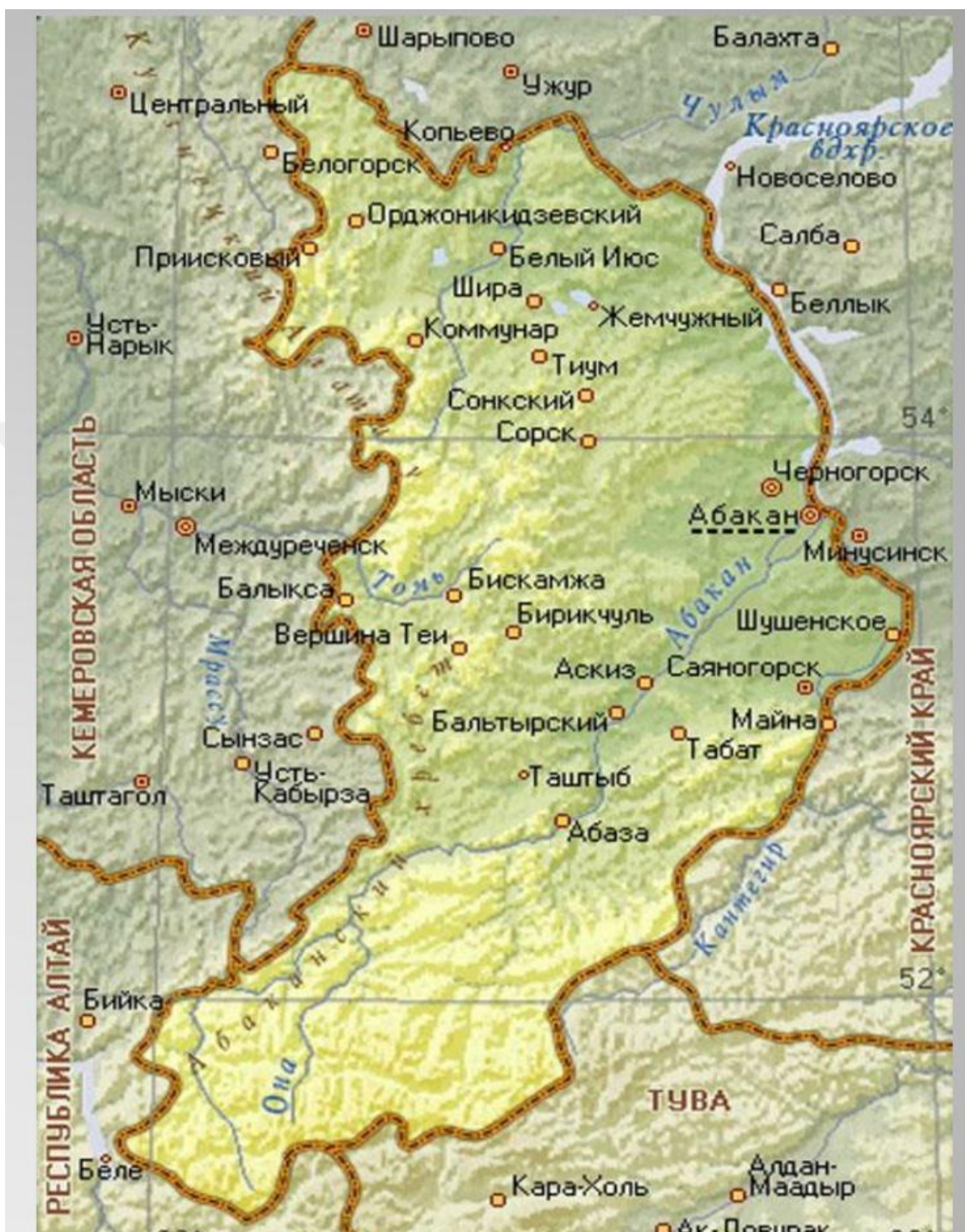

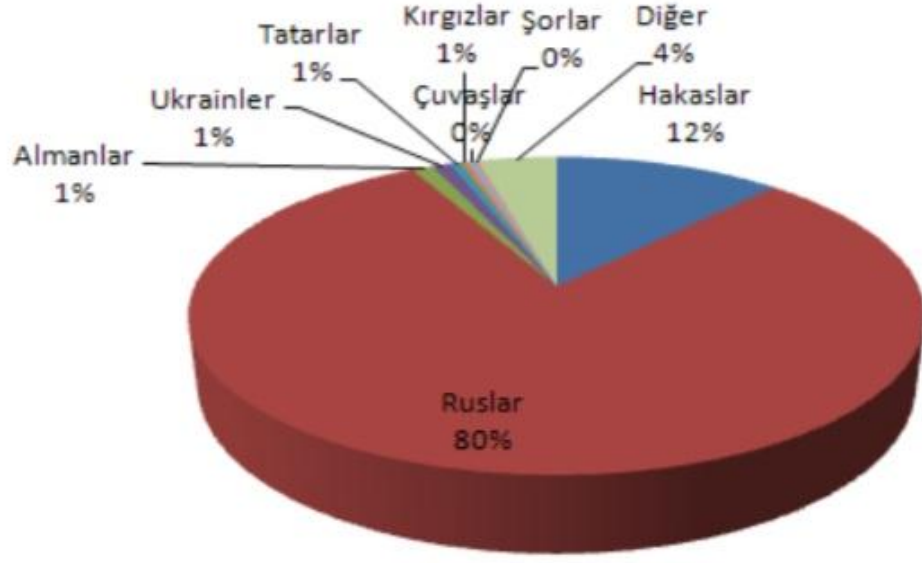

EKLER

ЕК-1. Hakasya Cumhuriyeti

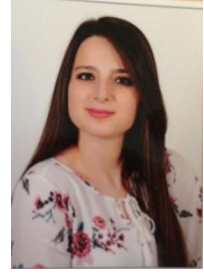

EK-2. Hakasya Cumhuriyetinde Yaşayan Etnik Unsurların Nüfus Oranları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ÖKSÜZ, Duygu
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 17.05.1994 Maltepe
Medeni hali : Bekâr
e-mail : dygoksuz@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı	2017
Lise	Ertuğrul Kurdoğlu Anadolu Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018	Özel Tuzla Birey Anadolu Lisesi	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

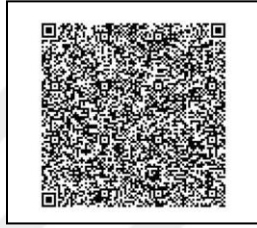
Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Kitap okumak, şiir yazmak ve tiyatro

le.ahbv.edu.tr